

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

**KÖROĞLU'NUN SONU KOLU ÜZERİNE
MUKAYESELİ BİR ARAŞTIRMA
(İNCELEME-METİNLER)**

708949

YÜKSEK LİSANS TEZİ

108562

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Faruk ÇOLAK

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMAN YERİNE**

HAZIRLAYAN

Mehmet MENDİLLİ

Niğde 2001

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

..... aitadlı
çalışma, jürimiz tarafından
Anabilim dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

imza

Akademik Unvanı Adı Soyadı

Başkan

imza

Akademik Unvanı Adı Soyadı

imza

Akademik Unvanı Adı Soyadı

imza

Akademik Unvanı Adı Soyadı

imza

Akademik Unvanı Adı Soyadı

ÖZET

Türklerin, uzun bir geçmişe dayanan destan geleneği içerisinde önemli bir yer tutan Köroğlu destanı ile ilgili bugüne kadar pek çok derleme ve inceleme çalışması yapılmıştır. Fakat destan kollarının değişik Türk boylarına ait anlatmalarıyla ilgili karşılaştırma çalışması azdır. Bu türden çalışmaların, destanın teşekkülü ve tarihi süreçteki seyri ile, söylendiği toplulukların kültür özelliklerini göstermesi bakımından daha faydalı olacağına inanıyoruz.

Hazırladığımız çalışmada destanın, Köroğlu'nun sonu ile ilgili anlatmalarının karşılaştırılması yapılmıştır. İncelemeye esas kabul ettiğimiz on varyantın söylendiği coğrafya; varyantlarda geçen kahramanlar incelenmiş, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Destandaki değişik kaynaklardan taşınarak gelen motifler tespit edilerek, kendi içinde ve diğer sözlü anlatmalarla mukayese edilmiştir. Tespit edilen bu motiflerin dünya sözlü anlatmalarındaki yeri de, Stith Thompson'un **Index**'inden faydalanılarak gösterilmiştir.

Son bölümde Köroğlu'nun tarihî ve destanî kimliği ile destanın oluşumunda hangi unsurların etkili olduğuna dair günümüze kadar ileri sürülen görüşler verilmiştir.

Hazırladığımız çalışmanın, destanın ilk kez nerede, ne zaman ve hangi şartlarda teşekkül ettiği ve destan kahramanının şahsiyeti ile ilgili bu güne kadar tartışılan pek çok konuya katkıda bulunacağına inanıyoruz.

SUMMARY

Many research and collection study had been done about the Koroğlu ballad which is one of the most important milestones in the culture of ballad of Turks. However there is only a few works of comparison about the expression of the varied Turkish tribes belonged ballad branch. We believe that this kind of studies will be more useful in respect of the formation of ballad and its place in the process of history. Just as it is said that they illuminate the cultural characteristics of the society that they talked about.

The comparison of the narrations about the and of Koroğlu had been done in this study we prepared. The geography and its ten variants which forms the base of our research and the heroes who play an important role in these variants similarities and dissimilarities between them are tried to be revealed. The motifs, which are moved from the different sources of ballads are noticed, and they are compared both themselves and with the other narrations. The place of these noticed motifs in the world narratives, is shown by utilization from Stith Thompson's **Index**.

In the last part, many arguments are claimed about the historical and epical characteristics of Koroğlu and the factors that influenced the formation of these ballads till now.

We believe that, the study we prepared is going to contribute to many arguments like, when, where and in which circumstances the ballad first occurred and to the personality of the hero of the ballad.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	IX
ÖN SÖZ	XI
GİRİŞ	
KÖROĞLU DESTANI ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	1
A. TÜRKİYE'DE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	1
B. TÜRKİYE DIŞINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
KÖROĞLU'NUN SONU KOLU'NUN YAPI BAKIMINDAN TAHLİLİ.....	11
A. VARYANTLARIN ÖZETİ	11
Göroğlu'nun Ölümü (Türkmen Varyantı).....	11
Göroğlu'nun Ölümü (Türkmen Varyantı).....	11
Koroğlu'nun Gocalığı (Azerbaycan Varyantı).....	12
Köroğlu'nun Kocalığı (Anadolu Varyantı)	12
Köroğlu'nun Sonu (Anadolu Varyantı).....	12
Çin Maçın'e İkinci Sefer (Anadolu Varyantı).....	13
[Köroğlu'nun Sonu] (Anadolu Varyantı)	13
Köroğlu Kaderiyle Yüzyüze (Anadolu Varyantı).....	14
Celâli Bey ve Mehmet Bey Hikâyesi (Anadolu Varyantı).....	14
Köroğlu'nun Koca Çağları (Anadolu Varyantı).....	14
B. VARYANTLAR HAKKINDA BİLGİLER	15

C. VARYANTLARIN YAPI BAKIMINDAN TAHLİLİ.....	19
1. Köroğlu'nun Yaşlanması Ve Yalnız Kalması Epizotu.....	19
2. Köroğlu'nun Beyliği Bırakması Epizotu.....	21
3. Köroğlu'nun Son Savaşı / Mücadelesi Epizotu.....	22
4. Köroğlu'nun Sonu Epizotu.....	23
a. Köroğlu'nun Kaybolması / Kırklara Karışması. Epizotu.....	23
b. Köroğlu'nun Öldürülmesi ve İntikamının Alınması Epizotu.....	24
5. Kırat'ın Sonu Epizotu.....	24
Ç. KÖROĞLU'NUN SONU KOLUNUN COĞRAFYASI	26
a. Kıtalar ve Ülkeler.....	26
1. Avrupa.....	26
2. Dağıstan.....	26
3. Gürcistan	26
4. İran.....	26
5. Mısır	27
6. Rum	27
b. Şehirler, Kasbalar ve Köyler.....	27
1. Bolu	27
2. Cezire.....	27
3. Çamlıbel	28
4. Halep	29
5. Hoy	29
6. İsfahan	29
7. İstanbul.....	29
8. Kayseri.....	30
9. Kuhrud.....	30
10. Lezgi.....	30
11. Lut	30
12. Mekke.....	31
13. Şam.....	31
c. Dağlar, Tepeler ve Mağaralar	32

1. Akkaya / Ağgaya.....	32
2. Erzurum dağı.....	32
3. Kafdağı.....	33
4. Kalaylı dağı.....	33
5. Kaşgar dağı.....	33
6. Kırklar dağı.....	33
7. Kırklar mağarası.....	33
8. Tokat dağları.....	34
9. Yıldız dağı.....	34
ç. Göller ve Pınarlar.....	34
1. Çardaklı göl.....	34
2. Gazlı göl.....	34
3. Goşabulag.....	34
4. Süt pınarı.....	35
d. Bahçeler ve Meydanlar.....	35
1. İrem bağı.....	35
2. Yağıkoruğu.....	35
D. KÖROĞLU'NUN SONU KOLUNUN KAHRAMANLARI.....	36
1. Ağayunus Peri.....	36
2. Ali Han / Paşa.....	36
3. Almas.....	37
4. Aşığ Cünûn.....	37
5. Bayram.....	37
6. Benli / Belli Ahmet.....	38
7 Benli / Şirin Döne.....	38
8. Barsiya.....	38
9. Bıyıklı Yusuf.....	38
10. Cesur Handan.....	39
11. Civan Seyis.....	39
12. Dağıstanlı Hasan.....	39
13. Deli Mehter / Metel.....	39

14. Deli Hasan	39
15. Demircioğlu.....	40
16. Firenk Bezirgan	40
17. Gölşirin.....	41
18. Gölizar Hatun	41
19. Hannan Batır.....	41
20. Harman Deli	41
21. Hoylu.....	41
22. Hösne Bâlâ Hatun.....	42
23. Hünkar Padişah.....	42
24. İsa Bali.....	42
25. İnan Şahı / Padişahı.....	43
26. Köse Kenan	43
27. Lezgi Ahmet.....	43
28. Mehdi Han.....	43
29. Nigar.....	44
30. Rüstem Zal	44
31. Sultan Murad	44
32. Tanrı Tanımaz	45
33. Tüccar Hoca Ahmet	45
34. Zor Ahmet Bezirgan / Zor Bezirgan.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

KÖROĞLU'NUN SONU KOLUNUN MOTİF YAPISI.....	46
1. Kırklara Karışma Motifi	46
2. Mağara Motifi.....	50
3. At Motifi	53
4. Âb-ı Hayat Motifi	55
5. Ölümle Cezalandırma Motifi.....	57
6. Padişah Motifi.....	58

7. Çoban Motifi.....	58
8. Bezirgan Motifi.....	59
9. Nâra Motifi	60
10. Yas Motifi.....	62
11. Rüya Motifi.....	62
12. Olağanüstü Yardımcılar Motifi	63
13. Nasihat Motifi.....	64
14. Peri Motifi.....	65
15. Kafdağı Motifi	66
16. Işık Motifi.....	67
17. Akkuş Motifi.....	68
18. Çocuksuzluk Motifi	70
19. Dinî Motifler.....	71
a. Dua Motifi	71
b. Abdest ve Namaz Motifi	71
c. Hac Motifi.....	72
20. Formülistik Sayılar	72
a. Formülistik Sayı: 3	72
b. Formülistik Sayı : 5	73
c. Formülistik Sayı 6 ve Katları	73
ç. Formülistik Sayı: 7 ve Katları	74
d. Formülistik Sayı : 9	75
e. Formülistik Sayı: 22	75
f. Formülistik Sayı : 40.....	75
g. Formülistik Sayı : 500.....	76
h. Formülistik sayı : 800.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÖROĞLU'NUN SONU KOLUNUN ŞİİRLERİ	77
---	----

1. Koroğlu'nun Yaşlanması ve Yalnız Kalması Epizotuna Bağlı Şiirler.....	78
2. Koroğlu'nun Beyliği Bırakması Epizotuna Bağlı Şiirler	80
3. Koroğlu'nun Son Savaşı / Mücadelesi Epizotuna Bağlı Şiirler.....	82
4. Koroğlu'nun Kaybolması/Kırklar'a Karışması Epizotuna Bağlı Şiirler.	84
5. Kırat'ın Sonu Epizotuna Bağlı Şiirler	84

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÖROĞLU'NUN ŞAHSİYETİ VE KÖROĞLU DESTANININ	
TEŞEKKÜLÜ.....	86
A. KÖROĞLU'NUN ŞAHSİYETİ	86
B. KÖROĞLU DESTANI'NIN TEŞEKKÜLÜ	89
SONUÇ.....	92
KAYNAKLAR.....	93

EKLER

METİNLER.....	119
Göroğlu'nun Sonu (Türkmen Varyantı –T₁).....	119
Koroğlu'nun Gocalığı (Azerbaycan Varyantı – A₂)	146

KISALTMALAR

A ₁	Anadolu varyantı, Köroğlu'nun Kocalığı
A ₂	Anadolu varyantı, Köroğlu'nun Sonu
A ₃	Anadolu varyantı, Çin'e Maçın'e İkinci Sefer
A ₄	Anadolu varyantı, [Köroğlu'nun Sonu]
A ₅	Anadolu varyantı, Köroğlu Kaderiyle Yüz Yüze
A ₆	Anadolu varyantı, Celâli Bey ve Mehmet Bey Hikâyesi
A ₇	Anadolu varyantı, Köroğlu'nun Koca Çağları
A _z	Azerbaycan varyantı, Koroğlu'nun Gocalığı
Bolu'da Halk...	Bolu'da Halk Kültürü ve Uluslararası Köroğlu Sempozyumu. Bolu 1998
çev.	Çeviren
drl.	Derleyen
Haz.	Hazırlayan
İA	İslâm Ansiklopedisi
Index	Motif Index of Folk Literature
MF	Milli Folklor
Sultan Baba...	Sultan Baba ve Köroğlu, Elazığ 1986
T ₁	Türkmenistan varyantı, Göroğlu'nun Sonu
T ₂	Türkmenistan varyantı, (El Yazma) Göroğlu'nun Sonu

TDA	Türk Dünyası Araştırmaları
TDEA	Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TDKY	Türk Dil Kurumu Yayınları
TTKY	Türk Tarih Kurumu Yayınları
TF	Türk Folkloru
TFA	Türk Folkloru Araştırmaları
ty.	Tarih yok
YDT.	Yayımlanmamış doktora tezi
YLT.	Yayımlanmamış lisans tezi
YYLT.	Yayımlanmamış yüksek lisans tezi
Yy.	Yüz yıl

ÖN SÖZ

Köroğlu destanı, Türkistan'dan Balkanlara hatta Türkler'e komşu diğer milletlere kadar yayılmış bir destandır.

Türk dünyasında, ortaya çıkışından günümüze kadar değişip gelişerek yayıldığı coğrafyadaki toplumların tarihini, kültürünü, sosyal hayatını ve dünya görüşünü yansıtan bu hacimde bir başka destan yok denilebilir. Bu bakımdan Türk boylarının kendi aralarındaki ve Türklerle komşu milletler arasındaki kültür unsurlarının müşterekliğini ortaya koyan destanın araştırılıp incelenmesi, Türk halk edebiyatı için önemli sonuçlar doğuracaktır. Biz de bu düşünceden hareket ederek destanın, Köroğlu'nun sonu ile ilgili kolunu karşılaştırmalı olarak inceledik.

Çalışmamızın **Giriş Bölümü**'nde destan üzerinde 1996 yılından sonra yapılan çalışmaları, Türkiye içinde ve Türkiye dışında yapılan çalışmalar olmak üzere iki başlıkta verdik. Bu yıldan önceki çalışmalardan bahsedilmemesinin sebebi bu çalışmaların destanla ilgili daha önce hazırlanan diğer tezlerde bulunmasıdır.

Birinci Bölüm'de incelediğimiz varyantların özetleri verilmiş, varyantlar tanıtılmış ve epizotlara ayrılarak karşılaştırılmıştır. Bu bölümde incelediğimiz kolun coğrafyası ve kolda geçen kahramanlar da tanıtılmıştır.

İkinci Bölüm'de, kolun motifleri çıkarılmış, varyantların bütünü dikkate alınarak en kuvvetli motiften en zayıfa doğru sıralanmak suretiyle kendi içinde ve diğer sözlü anlatmalarla mukayese edilmiştir. Motiflerin dünya anlatmalarındaki yeri Stith Thompson'un **Index**'inden faydalanılarak gösterilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de kolun şiirleri epizot sırasına uygun olarak konu ve şekil bakımından karşılaştırılmıştır.

Dördüncü Bölüm'de Köroğlu'nun şahsiyeti ve destanın teşekkülü konusunda bugüne kadar ileri sürülen görüşlere yer verilmiştir.

Sonuç kısmında ise çalışmamızda elde ettiğimiz bilgiler değerlendirilmiştir.

Kaynaklar ise yazarların soyadına göre alfabetik olarak dizilmiştir.

Ekler bölümünde en hacimli ve motif bakımından en zengin metinler aldığımız kaynaklardaki şekliyle aynen verilmiştir.

Çalışmamız sırasında kütüphanesinden istifade etmeme müsaade eden Sayın Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na; konunun tesbitinden itibaren kaynaklara ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen ve desteğini her zaman hissettiğim Sayın Doç. Dr. Ali Berat Alptekin'e; bilgi ve tecrübesiyle problemlerin halledilmesinde yardımlarını gördüğüm danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Faruk Çolak'a ve Ar. Gör. Nedim Bakırcı'ya da teşekkürlerimi sunarım.

Niğde 2001

Mehmet MENDİLLİ

GİRİŞ

KÖROĞLU DESTANI ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Köroğlu Destanı'nın bilinen en eski metni Alexandre Chodzko tarafından Güney Azerbaycan âşıklarından derlenen/derletilen ve İngilizce'ye tercüme edilerek 1842 yılında Londra'da yayımlanan metnidir (Ekici 1998 b:4). Bu çalışmadan günümüze kadar destanla ilgili birçok metin neşri ve ilmi çalışma yapılmıştır.¹ Bu çalışmalarla ilgili en tafsilatlı bilgiye, Zekeriya Karadavut'un doktora tezinde ulaşıyoruz. (Karadavut 1996). Tezde, 1996 yılına kadar, Köroğlu ve Köroğlu Destanı'nın Anadolu, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan varyantları üzerinde yapılan çalışmalar tarih sırası gözetilerek tanıtılır. Biz de çalışmamızda 1996 yılından sonra ve 1996 yılından önce yayımlanmış olan fakat Zekeriya Karadavut'un tezinde bulamadığımız bir kaç eseri tanıtacağız. Bu bölümü Türkiye'de ve Türkiye dışında yapılan çalışmalar olmak üzere iki kısımda inceledik. Eserlerden bahsederken ise eserlerin yayım tarihleri gözetilmiştir.

A. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Köroğlu Destanı'nın, Türk dünyasının yanında, Türklere komşu milletlerce de bilindiğini belirtmiştik. Bu milletlerden biri de Gürcüler'dir. Destanın Gürcü varyantı üzerine L.G. Çlaidze tarafından hazırlanan eser (Çlaidze 1994), Hacı Ali Necefoğlu ve Habib İdrisi tarafından tercüme edilmiştir. Tercüme edenlerin yazdığı ön sözde 1978 yılında L.G. Çlaidze tarafından Köroğlu'nun Gürcü versiyonları üzerinde yapılan Rusça-Gürcüce çalışmayı tercüme ettikleri yazılıdır (Çlaidze 1994 VI). Eser, "Köroğlu'nun Gürcü Varyantı" bölümüyle başlar. Bu bölümde Köroğlu'nun Gürcü varyantları ile ilgili bilgiler verildikten sonra, diğer milletlere ait Köroğlu

¹ Bu çalışmalar için bakınız: (Boratav 1984: 255-261), (Elçin 1987: 471-497), (Sakaoğlu 1987: 79-83), (Seyhan 1990: XXXVIII-XLVI), (Karadavut 1996: 1-41) (Uzun 1997: 1-31), (Ekici 1998 b: 4-23)

varyantlardan farklı olan epizotlar beş madde halinde belirtilmiştir. Gürcü varyantındaki motifler ise, muhabbet ve sevgi, kardeşlik, kahramanın atına ve silahına saygı motifleri olarak üzere incelenmiştir. Kitaptaki diğer bölüm ise, “Köroğlu Eposunun Gürcü Versiyasının Metinleri” başlığıyla yer alır. Burada on iki kolun metinleri verilmiştir.

Köroğlu destanının kollar hâlinde teşekkül eden yapısı ve bu yapının eklemelere müsâit olması ona yeni kollar ilâve edilmesine kolaylık sağlamaktır. Bu kollardan biri de 1989 yılında Âşık Aslan Kosalı’dan, Elhan Memmedli tarafından derlenen “Ağca Guzu” koludur. Kolu, Habib İdrisi önce **Çoktur Köroğlu’nun Yaşı** adlı eserinde (İdrisi 1994), sonra da “Zernişah Hanımın Çenlibel’e Getirilmesi” koluyla birlikte, müstakil olarak yayımlar (İdrisi 1995).²

1995 yılında yayımlanan bir diğer makale ise, Ahmet Doğan’a aittir (Doğan 1995). Yazar, Azerbaycan ve Anadolu varyantlarındaki at motifini mukayese etmiştir. Karşılaştırma için, F. Ferhadov’un 1975 yılında yayımladığı **Köroğlu Destanı**’yla, Behçet Mahir tarafından anlatılan **Köroğlu Destanı** adlı eser esas alınmıştır. Beş bölümden oluşan çalışmada önce motifin tanımı verilmiş sonra incelemede kullanılan eserler tanıtılmıştır. Daha sonra atın Türkler’in hayatındaki önemi, motif mukayesesi ve sonuç bölümleri verilmiştir.

Köroğlu’nun zuhuru ile ilgili en önemli çalışma ise 1996 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır (Karadavut 1996). İki ciltlik bu çalışmanın ilk cildi incelemeye, ikinci cildi ise metinlere ayrılmıştır. Çalışmanın **Giriş Bölümü**’nde, Köroğlu destanı üzerine o güne kadar yapılan çalışmalara yer verilmiştir. **I. Bölüm**’de varyantların özeti, varyantlar hakkında bilgi, varyantların epizotları ve yapı bakımından tahlilleriyle kolun coğrafyası ve kahramanları verilmiştir. **II. Bölüm**’de kolun motif yapısı; destan hikâye ve masal motifleri adı altında verilmiş, motiflerin uluslararası motif kataloğunda karşılığı, Stith Thompson’un, **Motif Index of Literature** adlı eserinden faydalanılarak belirtilmiştir.

² Bu konuda, Enver Uzun, İdrisi’nin yeni diye sunduğu “Ağca Guzu” kolunun esasen yeni olmayıp 1936’da Celil Muradoğlunca toplandığını ve kolun Nizamî adına kurulan Edebiyat ve Dil Enstitüsü’nün arşivinde kayıtlı olduğunu söyler (Uzun 1997: 57).

III. Bölüm'de kolun şiirleri epizotlara bağlı kalınarak incelenmiştir. **IV. Bölüm**'de Köroğlu'nun şahsiyeti ve destanın teşekkülü işlenmiştir. 2.ciltte verilen **V. Bölüm**'de ise metinler yer almaktadır.

Köroğlu'nun Türkmen versiyonu ile ilgili bugüne kadar hazırlanan en hacimli çalışma da 1996 yılında yayımlanmıştır. (Nurmemmet 1996). Sekiz ciltten oluşan eserin ilk beş cildinde Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi'yle otuz kolun metinleri Latin alfabeli olarak verilmiştir. Diğer üç ciltte ise aynı metinler Kiril alfabesiyle verilmiştir.

1996 yılında Köroğlu Destanı'nın Türkmen versiyonunun, "Tebli Batır" ve "Harmandeli" kollarını Eyüp Zengin (Zengin 1996); "Övez'in Halâs Edilişi", "Övez Öylenen (Övez'in Evlenmesi)", "Servican", "Övez Han Hem Gırat" kollarını İzzet Topal (Topal 1996); "Kempir (Kocakarı)" "Göroğlu Hem Balı Bey" kollarını ise Yakup Aktaş (Aktaş 1996) yüksek lisans tezlerinde dil yönünden incelemişlerdir.

1996 yılında Türkmen versiyonuyla ilgili doktora tezi olarak hazırlanan bir diğer çalışma Cahit Başdaş'a aittir (Başdaş 1996). Çalışmanın **Giriş Bölümü**'nde Türkmenler ve Türkmenistan hakkında bilgi, Köroğlu'nun adı, kimliği, Köroğlu'nun tarihi şahsiyeti, destanın menşei, derlendiği coğrafi alan ve kolları ile destanın şekil ve muhteva özelliklerinden bahsedilmiştir.

Köroğlu'nun Türk folklorundaki yerini inceleyen 1996 yılının bir diğer tez çalışması Süreyya Gönendi Doğan'a aittir (Doğan 1996). Giriş hariç dört bölümden oluşan eserin **İlk Bölümü**'nde Köroğlu'nun tarihi kişiliği ve eserleri **II. Bölüm**'de Köroğlu'na dair anlatmalarda Köroğlu'nun ortaya çıkışı ve sonu verilmiştir. Bu bölümde on altı anlatma özet bilgi şeklinde kaydedilmiştir. **III. Bölüm** "Türk Folklorunda Köroğlu ve Tesirleri" başlığıyla on altı bölüm halinde incelenmiştir.³ **IV. Bölüm**'de Türk halk oyunlarında Köroğlu adıyla bilinen oyunlardan bahsedilmiş, Köroğlu oyunları figürleri ve notalarıyla verilmiştir.

³ Bu bölümler şunlardır: Saz Şairleri, Klasik Şairler ve Köroğlu, Halk Arasında Köroğlu ve Köroğlu Destanı Geleneği, Köroğlu'nun Halk Hikâyelerine Tesiri, Atasözü ve Deyimlerde Köroğlu, Köroğlu Fıkraları, Köroğlu Destanı'nın Günümüz Yazarlarına Tesiri, Köroğlu Destanı'nın Coğrafi İsimlerde İzleri, Halk Tiyatrosunda Köroğlu Seyirlik Oyunları, Köroğlu Türküleri.

Ön sözünde Iğdır'dan ve Iğdır'ın Aralık ve Tuzluca ilçelerinden derlenerek hazırlandığı belirtilen Köroğlu destanı ile ilgili bir diğer eser Nejat Birdoğan'ın eseridir (Birdoğan 1996). Eserde on iki kola yer verilmiştir. Kitabın hazırlayıcısı, eserini altmışa yakın ozandan Köroğlu ile ilgili bilip duyduklarını yazdığını söyler.

1996 yılında Köroğlu destanı ile ilgili bir de tiyatro eseri yayımlanmıştır (Engin 1996). Yaşlı bir adamın ağzından tanıtılarak başlayan eserde yazar, Köroğlu'nu bir bölgeye mâl etmemek kaygısıyla, "Bolu Beyi" yerine "Kent Beyi" ifadesini kullanmıştır. Şiirlere de yer verilen eser altı bölümden oluşmaktadır.⁴

Değişik kaynaklardan derlenerek 1996 yılında yayımlanan bir başka çalışma da Öner Yağcı'ya aittir (Yağcı 1996). Çalışmada "Köroğlu ve Sanat" başlığını taşıyan bölümde değişik araştırmacıların Köroğlu ile ilgili düşüncelerine yer verilmiştir.

1997 yılında tespit edebildiğimiz ilk çalışma Mustafa Arslan tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır (Arslan 1997). Eserde Türkmen Köroğlu anlatmaları, Anadolu'daki Köroğlu anlatmaları ve Türk Dünyasının diğer ortak kültür ürünleriyle mukayese edilerek incelenmiştir.

Eser, Giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. **Giriş**'te Türk anlatı geleneği, Türkmenistan anlatı geleneği ve bahşılar, Köroğlu'nun Türkmen versiyonu üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir.

I. Bölüm'de Köroğlu ile ilgili problemler, Köroğlu'nun menşei, Köroğlu anlatmalarının türü ve Köroğlu'nun Türkmen anlatmalarındaki problemler ele alınmıştır. **II. Bölüm**'de, Türkmen ve Anadolu anlatmalarının mukayesesi yapılmıştır. Burada on sekiz kol ve iki epizot mukayeseye dahil edilmiştir. **III. Bölüm**'de. Köroğlu'nun Türkmen anlatmalarındaki şiirler kollara göre incelenmiştir.⁵ Metinler ise her ciltte on kol olmak üzere iki cilt halinde. Türkiye Türkçesi'ne aktarılarak verilmiştir.

⁴ Karanlıklar başlığını taşıyan altıncı ve son bölümde Firenk'in getirdiği tüfeği gören Köroğlu, Döne ve Kıratla birlikte kaybolur.

⁵ Mukayesede, "Ayvaz'ın Evlenmesi" ve "Köroğlu'nun Bezirganı Öldürüşü" başlığıyla verilen iki epizot III. Bölüm'de kol şeklinde zikredilmiştir.

1997 yılında yayımlanan bir diğer eser, Ali Berat Alptekin'in doçentlik takdim tezi olarak hazırladığı eserdir (Alptekin 1997). Eserde, Köroğlu anlatmaları, halk hikâyesi olarak değerlendirilmiştir. Behçet Mahir varyantındaki on sekiz kolun motiflerinin de tespit edildiği eserde, bu motifler diğer halk hikâyeleri ile mukayese edilmiştir.⁶

1997 yılının bir diğer eseri Cemal Anadol'a aittir (Anadol 1997). Köroğlu'nun adı, Bolu-Çamlıbel, Bolu Beyi, Köroğlu'nun hayatı ve şahsiyeti, Köroğlu'nun ortaya çıkışı ve kayboluşu, Türk dünyasında Köroğlu rivayetleri, Köroğlu şiirlerinde yiğitlik ve kahramanlık, Köroğlu ve kahramanları Kırat, Köroğlu şiirleri ve şiirlerindeki tabiat, hayvan ve eşya unsurları gibi bölümlerin yer aldığı çalışma on beş Köroğlu rivayetiyle sona erer. Eserin son kısmı Köroğlu'nun sonuna ayrılmıştır.

Enver Uzun'un "**Köroğlu**" adlı çalışması da 1997 yılında yayımlanmıştır. (Uzun 1997). Köroğlu ile ilgili çalışmalarla başlayan eserin bu bölümünde daha ziyade Gürcü, Ermeni, Azerî ve Anadolu varyantları üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Eserin en hacimli bölümü "Köroğlu kimdir?" sorusuyla başlar. Burada Dağ ve At motifi ile Ayvaz ve diğer kahramanlardan bahsedilmiştir. Son bölümde Tahmasib'den alınan müstakil Köroğlu koşmalarına yer verilmiştir.

Köroğlu şiirlerine yer verilen bir diğer eser ise, Oktay Mert'e aittir (Mert 1997). Eserde yüz elli şiir yer almaktadır, fakat şiirlerin nereden alındığına dair bilgi yoktur.

Köroğlu'nun Özbek varyantı ile ilgili 1997 yılında yayımlanan makalede (Kırbaşoğlu 1997) yazar; 1992 yılında, **Melike Ayyar, Ağayunus'un Kaçırılışı, Meşrika, Nurali, İntizar** adlı Köroğlu dairesi destanlarını Propp ve Greimas metotlarına göre incelendiğinden bahsederek elde ettiği sonuçları belirtmiştir.⁷ Makalede Özbek Köroğlusu ile ilgili bilgiler ile, bu çalışmayla ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

⁶ Çalışmamıza dahil ettiğimiz A₂ ve A₆ varyantlarının motifleri bu eserde incelenmiştir. (Alptekin 1997: 180-181).

⁷ Bu çalışma yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır (Kırbaşoğlu 1993).

1997 yılında yayımlanan bir diğer makale ise Ekici'ye aittir (Ekici 1997). Makalenin ilk bölümünde bugüne kadar yapılan Köroğlu derlemeleri üzerinde durulmuş, derlemelerdeki kol isimleri verilerek aynı anlatmaların ya farklı isimler aldığı, ya iki veya daha fazla parçaya ayrılarak her parçanın ayrı adlarla anıldığı ya da farklı iki anlatmanın birleştirilerek tek bir ad altında anlatıldığı söylenmiştir. Yazar bu problemin ise anlatıcı, dinleyici veya derleyiciden kaynaklandığını belirtir. Makalede yapılan karşılaştırma neticesinde, Köroğlu'nun bizzat yaşadığı kabul edilen maceralarla ilgili anlatmalar esas alınarak, Anadolu sahasında mevcut kolların isimleri ve yer aldıkları bölümler üç başlık altında verilmiştir.⁸ Burada toplam yirmi iki kol ismi zikredilir.

İsa Özkan 1997 yılında yayımladığı makalesinde (Özkan 1997), Köroğlu ve atının doğumunu incelemiştir. Yazar makalesinde sonuç olarak, olağanüstü özellik arz eden Köroğlu ve Kırat'ın doğumunun mitolojik döneme ait olup, bunların temelde orta Asya kaynaklı olduğunu, doğu versiyonlarında ise hem kahraman hem de atına ait olağanüstü motifler muhafaza edilirken batı versiyonlarında sadece ata ait olağanüstülüklerin korunduğunu ve destanın teşekkül döneminin bundan hareketle Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden önce olması gerektiğini iddia etmektedir.

1998 yılında yayımlanan önemli çalışmalarda biri Metin Ekici'ye aittir (Ekici 1998). Çalışma, **Köroğlu'nun Doğu ve Batı Versiyonları Arasında Bir Karşılaştırma** adını taşıyorsa da, eserde Köroğlu'nun ortaya çıkışıyla ilgili kolun karşılaştırılması yapılmıştır. Eserin **Giriş**'inde, Köroğlu hakkında yapılan çalışmalara yer verilmiştir. **I Bölüm'de**, Türk Dünyasında Köroğlu anlatıcılarından bahsedilir. Bölüm, bahşi (baksı), jırav, akın, âşık, meddah alt başlıklarından oluşmaktadır. **II.Bölüm'de** ise beş Türk boyundan⁹ derlenen metinler yapı ve muhteva bakımından sekiz ana başlık altında karşılaştırılmıştır. Eserin metinler kısmında ise incelemeye konu metinler, Türkiye Türkçesi'ne aktarılarak verilmiştir.

⁸ Bu başlıklar, Köroğlu'nun ortaya çıkışı ve Çamlıbel'e yerleşmesini konu edinen kollar: Köroğlu ve keleşlerinin seferlerini ve evlenmelerini konu edinen kollar ve Köroğlu'nun sonudur.

⁹ Bu boyklar şunlardır: Türkmen, Özbek, Kazak, Azeri ve Türkiye Türkleri...

Özbek Köroğlu'su üzerine Töre Mirzayev tarafından yazılan makalede¹⁰ ise (Mirzayev 1998), Özbek Köroğlu destanları ile ilgili bazı tespitlerden sonra elli dokuz kol ismi listelenmiş, destanın usta söyleyicisi Rahmetullah Yusufoglu'nun 1964-1966 yıllarında yazıya geçirdiği dört ciltlik **Köroğlu Destanları** tanıtılmıştır.

1998 yılında yayımlanan bir diğer makale Metin Karadağ'a aittir (Karadağ 1998). **Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu**'nda bildiri olarak da sunulan makalede yazar Köroğlu Destanı'nın, Behçet Mahir varyantındaki türkülerde geçen özel adları; "Kişiler" "Yer adları", "Hayvanlar" ve "Nesneler" üst başlıklarıyla incelenmiştir. Çalışmada, türkülerinde özel ad bulunan on üç kol incelemeye tâbi tutulmuş özel isimlerin geçtiği mısralarla kol adları ve sayfa numaraları belirtilmiştir.

V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi'nde Zekeriya Karadavut tarafından sunulan bildiride (Karadavut 1998) yazar, Kazak, Türkmen, Özbek varyantlarındaki, Köroğlu'nun doğuşu ve çocukluğuyla ilgili motifleri, **Göktürk, Uygur, Dede Korkut, Manas, Alpamış** ve **Saltuknâme** destanlarındaki benzer motiflerle mukayese etmiştir. Mukayeseden önce varyantların ilgili motiflerini ihtiva eden kısımlar özet olarak verilmiştir. Motifler ise, olağanüstü doğum, çocuk kahramanın fizikî yapısı, çocuk kahramanın bir hayvan tarafından büyütülmesi, çocuk kahramanın gücü şeklinde incelenmiştir.

Köroğlu'nun Türkmen anlatmalarıyla ilgili Mustafa Arslan tarafından yayımlanan makalede (Arslan 1998), Köroğlu'nun Türkmen versiyonuna ait problemler belirtilmiştir. Çalışmada metinlerin tespit devresinin eksikliği, metinler üzerinde hâkim ideolojinin tesiriyle tahrifat yapılmış olması ve neşredilen bazı nüshaların sadece Türkmenistan'dan derlenen metinler olmaması gibi problemler dile getirilmiştir.

¹⁰ Makale, Özbek Köroğlusunu ile ilgili dört ciltlik **Köroğlu Destanı** serisinin, **Köroğlu'nun Doğuşu** adını taşıyan ilk cildine yazılan söz başının kısaltılmış şeklidir (Mirzayev 1998: 71).

Celil Kariboğlu, 1998 yılında yayımladığı makalesinde¹¹ (Kariboğlu 1998), Köroğlunun tarihî kimliğinden bahseder ve Çin tarihinde An Lu-şan adı ile tanınan meşhur isyancının asıl adının Rövşen olduğunun ileri sürerek Köroğlu'nun yaşadığı tarihi bin yıl önceye götürür.

1998 yılında İngilizce olarak yayımlanan bir diğer eserde (Gül 1998), “Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı”, “Demircioğlu”, “Arap Reyhan” ve “Bolu Beyi” kolları resimli olarak verilmiştir.

1998 yılında hazırlanan bir diğer tez çalışması Bekir Şişman'a aittir (Şişman 1998). Tezin **Giriş Bölümü**'nde, “Kazakistan'da Âşık Tarzı Şiir Geleneği” başlığıyla, Jıravlığın (akınlık) doğuş tarihi , gelişimi Kazak âşık geleneğinde usta-çırak ilişkisi, rüya motifi, aytıs geleneği, kazak âşıklarının genel özellikleri ve yaşadıkları sosyal çevre verilmiştir.

I. Bölüm'de Kazaklarda anlatılan destanlar ve bu destanlar içerisinde Köroğlu'nun yeri anlatılmış ve destanın Kazak nüshaları karşılaştırılmıştır. Yirmi dokuz yazma nüshanın incelenmesinden sonra Melike Gumarova'nın 1989 yılında Batırlar Jırı'nın dördüncü cildindeki **Köroğlu Eposu** adlı eserinden alınan yedi varyantın özeti verilmiştir. **II. Bölüm**'de Köroğlu destanının Kazak varyantı. Kazak Türkçe'si ve Türkiye Türkçe'siyle verilmiştir.

1998 yılında yayımlanan bir diğer eser, 11-12 Ekim 1997'de, **Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu**'nda sunulan bildirileri içerir. Türkiye ve yurt dışından bilim adamlarının katıldığı sempozyumda. Köroğlu ve Köroğlu destanı ile ilgili otuz sekiz bildiri sunulmuştur.¹²

¹¹ Makale. **Bolu'da Halk Kültürü Köroğlu Uluslararası Sempozyumu**'nda bildiri olarak da sunulmuştur.

¹² Köroğlu ile ilgili 1982 yılında Bolu'da düzenlenen toplantıda dokuz; 1986 yılında Tunceli'de düzenlenen toplantıda altı; yine 1986 yılında Bolu'daki **Halk Edebiyatı Sempozyumu**'nda üç bildiri sunulmuştur.

2000 yılında Köroğlu ile ilgili hazırlanan bir başka tez çalışmasında (Keskin 2000), Köroğlu'nun Ayvaz Kolu'nun , Azerî, Türkmen ve Anadolu varyantları mukayese edilmiştir.

B. Türkiye Dışında Yapılan Çalışmalar

Tacikistan'da, Babayunus Hudoydzâde, Gurban Calil ve Hikmat Riza'dan derlenen ve "Sovet Halklarının Destanları" serisinde çıkan eser (Gurugli 1987), Rusça ve Tacikçe Kiril harfleriyle yayımlanmıştır. Eserde asıl kahraman Avaz'dır. Manzum olan eser I. S. Braginski'nin tanıtım yazısıyla başlar.

Azad Nebiyev **Serhed Bilmeyen Elageler** adlı eserinin (Nebiyev 1990), son bölümü Köroğlu eposuna ayrılmıştır. Eserde Azerî ve Türkmen varyantları hakkında yapılan çalışmalara yer verilir.

Metin Ekici'nin doçentlik takdim tezinden (Ekici 1998: 23) öğrendiğimiz bir diğer eser Karl Reichl'e aittir.¹³ Eserde Türk destanlarını, destan geleceğini geniş bir şekilde inceleyen yazar, Köroğlu hakkında da detaylı bilgiler verir. Köroğlu ve Alpamış destanlarının ortaya çıkışları, gelişmeleri ve metinlerinin tarihi özellikleri karşılaştırılmıştır (Ekici 1998: 23).

Köroğlu ile ilgili Metin Ekici tarafından yurt dışında hazırlanan doktora tezinde (Ekici 1996), Köroğlu hikâyelerinin Anadolu dairesini oluşturan çeşitli anlatıcılardan derlenmiş daha önce yayımlanmış veya ilk kez bu çalışmada yayımlanan metinler¹⁴ incelenerek karşılaştırılmıştır. Çalışmada Köroğlu hikâyeleri anlatıcılarının sosyal çevre ve icra şartları da dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Eserin sonunda yirmi iki Köroğlu koluna ait -bazıları birkaç varyantıyla birlikte- otuz üç metin geniş bir şekilde özetlenerek İngilizce'ye tercüme edilmiştir. **İlk Bölüm**'de Köroğlu ve Köroğlu'nun gelenekte değişmeyen özellikleri ile tartışmalı özellikleri: **II. Bölüm**'de, Köroğlu kollarının yapı özellikleri, destan ve halk hikâyeleri ile ilgili bilgiler; **III. Bölüm**'de Köroğlu anlatıcıları¹⁵ **IV. Bölüm**'de ise Köroğlu anlatmalarının sözlü gelenekte sürekli değişip geliştiği hükmü işlenmiştir.

¹³ Karl Reichl, **Turkic Oral Epic Poetry**, Traditions, Forms, Poetic Structure. Newyork Garland Publishing Inc. 1992.

¹⁴ Çalışmada Köroğlu destanının değişik kollarına ait yirmiden fazla varyant karşılaştırılmıştır.

¹⁵ Bu bölümde Âşık Ali Rıza Ezgi, Behçet Mahir ve amatör anlatıcılar tanıtılmıştır.

1996 yılında Özbek Göroğlısı üzerine Rahmetullah Yusufoglu'ndan derlenen ve Töre Mirzayev'in yayına hazırladığı **Göroğlı'nın Tuğuluşu** adlı eser Taşkent'te yayımlanmıştır. Serinin ikinci cildi ise, **Avazhan** adıyla 1997 yılında yayımlanır.¹⁶

¹⁶ Bu bilgi (Mirzayev 1998: 71)'den alınmıştır. Burada **Köroğlı Destanları** serisinin dört cilt olarak hazırlandığı fakat bu tarihe kadar ilk iki cildin yayımlandığı belirtilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÖROĞLU'NUN SONU KOLU'NUN YAPI BAKIMINDAN TAHLİLİ

Bu bölümde, Köroğlu'nun sonu Kolu; "A.Varyantların özeti", "B. Varyantlar Hakkında Bilgiler", "C. Varyantların Yapı Bakımından Tahlili", "Ç. Köroğlu'nun Sonu Kolu'nun Coğrafyası" ve "D. Köroğlu'nun sonu Kolu'nun Kahramanları" gibi başlıklar altında mukayeseli bir şekilde tahlil edilecektir.

A. VARYANTLARIN ÖZETİ

GÖROĞLU'NUN ÖLÜMÜ (Türkmen Varyantı)

Göroğlu yaşlanmış, yanında yalnızca Ağayunus Peri ve Gülşirin kalmıştır. Göroğlu, Çandıbil'den, Yıldız dağına gidip orada bir mağarada yaşamak ister. Göroğlu, mağarada erenlere karışır. Rüyasında gördüğü pîrinin emriyle, Ağayunus Peri ve Gülşirin'i ülkelerine gönderir, yalnız kalır. Göroğlu'nun yalnız kaldığını öğrenen Hünkâr Padişah, Göroğlu'nu getirmeleri için komutanlarını gönderir. komutanlar, teslim olmayan Göroğlu'nu tüfekte öldürüp kellesini Hünkâr Padişah'a getirirler. Göroğlu'nun dirisini isteyen Hünkâr Padişah , komutanlarını öldürtür.

Göroğlu'nun cansız bedenini gören Kırat da, onun yanında can verir.

GÖROĞLU'NUN ÖLÜMÜ (Türkmen Varyantı-El Yazma)

Ağayunus Peri, Göroğlu'na, İran'da Barsiya adında bir yiğidin olduğunu söyleyip ona gıcık verir. Bunun üzerine Göroğlu İran'a gider. Ağayunus Peri'nin nasihatlerini dinlemeyen Göroğlu, dua edip namaz kılmadığı için, Barsiya'ya yenilir. Barsiya Göroğlu'nun kellesini keser. Ağayunus Peri olanları rüyasında görür. Kırat ise Çandıbil'e haber getirir.

İntikam almak için İran'a giden Övez Can, Hz. Ali'nin yardımıyla, Barsiya'yı öldürür ve Göroğlu'nun kellesiyle, Barsiya'nın kellesini Çandıbil'e getirir. Sonra her ikisini defnedip, Göroğlu için yas tutarlar.

KOROĞLU'NUN GOCALIĞI (Azerbaycan Varyantı)

Koroğlu yaşlanır, yanında yalnızca Nigar ve Kırat kalır. Gezerken bir çiftçinin elinde tüfek gören Koroğlu kılıcını bırakır, Koroğluluğu terk eder.

Bir süre sonra İran Padişahı'nın hazinesini çalmaya çalışan iki hırsız yakalar ve padişahın adamlarına teslim eder. Bunun üzerine Padişah Koroğlu'nu çağırır. Koroğlu padişahın davetini reddeder. İran Padişah'ı komutanlarına, Koroğlu'nu getirmelerini emreder. Bunu duyan Koroğlu'nun delilerinden Aşığ Cünûn, diğer yiğitleri de toplayıp Çenlibel'e gelir.

Savaş olur. Koroğlu kılıç bıraktığına pişman olup Çenlibel'de yaşamaya devam eder.

KÖROĞLU'NUN KOCALIĞI (Anadolu Varyantı)

Köroğlu yaşlanır, yanında yalnızca Nigar ve Kırat kalır. Gezerken bir çiftçinin elinde tüfek gören Köroğlu kılıcını bırakır, Köroğluluğu terkeder. Köroğlu, İran Padişahı'nın hazinesini çalmaya çalışan iki hırsız yakalar. Hırsızları padişaha götürür. Padişahın vermek istediği harçlığı reddeder ve oradan ayrılır.

Şah, vezirinin kışkırtmasıyla, askerlerine Köroğlunu yakalamalarını emreder. Bu durumu öğrenen Köroğlu'nun keleşlerinden Aşığ Cünûn, diğer yiğitleri de toplayıp Çenlibel'e gelir.

Yapılan savaştan sonra Köroğlu, Akkaya adındaki bir mağarada kaybolur.

KÖROĞLU'NUN SONU (Anadolu Varyantı)

Avrupa'dan Sultan Murad'a hediye giden tüfeği Bolu Beyi'nin elinden alan Köroğlu, tüfeğin icadıyla beyliği bırakır gider. Padişahın huzuruna çıkar, af diler ve kendisinden şikayetçi bezirganlarla yüzleşir. Padişah da Köroğlu'ndan derebeyliği bırakmasını ister.

Padişahın derebeyliği kaldırmasıyla Köroğlu kaybolur.

Köroğlu'nun keleşlerinden Lezgi Ahmet, köyüne dönerken, Erzurum'un Kalaylı dağında bir göze başında üç ihtiyar görür, Köroğlu'nu sorar.

Kırkların yanına gönderilen Lezgi, Köroğlu'nu bulur. Köroğlu ise, Lezgi'den yiğitliklerini herkese anlatmasını ister.

ÇİN MAÇİN'E İKİNCİ SEFER (Anadolu Varyantı)

Köroğlu'ndan intikam almak isteyen Firenk Bezirgan, çakmaklı tabancayı icat eder. Çamlıbel'e gelir, toy ve tecrübesiz Ayvaz'a tabancayı hediye eder. Tabancayı deneyen Ayvaz'a tabancayı hediye eder. Tabancayı deneyen Ayvaz, istemeden Demircioğlu'nu öldürür. Bunu gören Ahmet Bezirgan da Ayvaz'ı öldürür. Çok sevdiği Ayvaz'ın öldürülmesine dayanamayan Dağıstanlı Hasan da Zor Bezirgan'ı öldürür.

Bütün bunları sonradan gören Köroğlu'nun saçı sakalı aniden ağarır, beli bükülür, yaşlanır. Şam'a gider, Kırklar mağarasında inzivaya çekilir. Şam'da ölen karısı Benli Döne'nin mezarını sürekli ziyarete gider. Yine bir gün oğlu Hasan'la ziyarete giderken, Kırklar dağında kaybolur. Kırat ise hâlâ yaşar ve altı ayda bir Şam pazarında alınır satılmıştır.

[KÖROĞLU'NUN SONU] (Anadolu Varyantı)

Firenk Bezirgan, Fatih devrinde icat edilen ilk Karabina adındaki tabancayı satın alarak Köroğlu'na hediye etmek ister. Çamlıbel'e gelen Karabinayı denerken, Ayvaz Demircioğlu'nu öldürür. Zor Bezirgan, Ayvaz'ı; Dağıstanlı Hasan da, Zor Bezirgan'ı öldürür.

Köroğlu olanları görünce derin bir of çeker, birden beli bükülür, yaşlanır.

Çamlıbel'de Hüsnü Balâ, Benli Döne, Dağıstanlı Hasan bir de Köroğlu'ndan başka kimse kalmaz.

Hep beraber Şam'a giderler. Köroğlu orada ölen kızı Benli Döne'nin mezarını Hasan'la ziyaretten dönerken, Kırklar mağarasında atıyla kaybolur.

KÖROĞLU KADERİYLE YÜZYÜZE (Anadolu Varyantı)

İran Şahı, Köroğlu'nu İsfahan davet eder. Köroğlu daveti reddeder. Buna sinirlenen Şah, komutanlarına Köroğlu'nun kellesini getirmelerini emreder.

Bu arada Köroğlu yaşlanmıştır. Mekke'ye hacca gitmek ister, kılıcını bırakır. Mekke'ye giderken, padişaha saygı sunmak için İsfahan'a uğramak ister. Yolda şahtan kaçan, şahın eski komutanlarından Bayram ve Almas, önce Kırat'ı sonra Köroğlu'nu hileyle uykuda öldürürler. Köroğlu'nun hileyle öldürüldüğünü anlayan şah, onları zindana attırır. Ayvaz ve adamları, Bayram ve Almas'ı şahtan isteyip öldürürler.

CELÂLİ BEY VE MEHMET BEY HİKÂYESİ (Anadolu Varyantı)

Önce Kırat kaybolur. Sonra tüfeğin icat edildiğini söyleyen ve Kırklar'a karışacağını kalbiyle anlayan Köroğlu kaybolur.

Köroğlu'nun keleşlerinden Bıyıklı Yusuf, Köroğlu'nu aramaya çıkar. Tokat dağlarından birinde su istediği üç kişi tarafından Kırklara gönderilir. Bıyıklı Yusuf, Kırklar içindeki Köroğlu'nu tanır. Çamlıbel'e döner olanları anlatır.

Kırklarla karşılaştığı zaman onların ikram ettiği suyun yarısını içen bıyıklı Yusuf, belden yukarısı genç aşağısı kuru, cansız şekilde 250 yıl yaşar ve ölene kadar Köroğlu'nun âsârını anlatır.

KÖROĞLU'NUN KOCA ÇAĞLARI (Anadolu Varyantı)

Köroğlu yaşlanır, tüfeğin kılıçla yer değiştirdiğini söyler ve askerlerini dağıtır. Nigar'la yalnız kalan Köroğlu bir gün gezerken bir çobanın elinde tüfek görür ve dener. Daha sonra Kırat'ın nallarını söküp Kırat'ı bırakır.

Köroğlu'nun yalnız yaşadığını öğrenen Kayseri'nin iki paşası ordu hazırlar. Köroğlu'nun dostu, Tüccar Hoca Ahmet olanları duyar ve Köroğlu'na haber verir.

Köroğlu'nun isteğiyle Hoca Ahmet, Ayvaz'ı ve diğer askerlerini toplar. Ayvaz Çamlıbel'e gelirken başıboş dolaşan Kıratı da alıp getirir.

Yapılan savaş sonunda Köroğlu galip gelir.

Daha sonra Nigar hastalanır ve vefat eder. Köroğlu çok üzülür ve inzivaya çekilir. Bir gün adamlarıyla helâlleşip Kıratı'yla ortadan kaybolur. Onu aramaya giden adamlarından hiçbiri onu bulamaz. Yalnız, Ayvaz, Bıyıklı Yusuf ve Demircioğlu onun değişik yerlerde Kırklarla görüldüğünü işitir ve bunu herkese anlatıp yayarlar.

B. VARYANTLAR HAKKINDA BİLGİLER

Çalışmamızda tespit ve temin edip esas aldığımız Türkmen sahası varyantlarından ilki Anagülü Nurmehmet tarafından yayına hazırlanan eserin, beşinci cildinin 409-449 sayfalarında yer almaktadır (Nurmehmet 1996). Bu kısımdan sonra T₁ olarak kısaltacağımız bu varyantı, Türkmenistan Millî El yazmaları Enstitüsü'nde Araştırma Görevlisi Nepes Hocayev, Pehlivan Bağış adlı anlatıcıdan derlemiştir (Nurmehmet 1996: 461). Bu kolun derleme yılı 1939'dur (Arslan 1998: 69).

T₂ olarak kısaltacağımız diğer varyant da T₁ varyantını aldığımız eserin 479-481 sayfalarındandır (Nurmehmet 1996). Türkmenistan Milli Elyazmaları Enstitüsü'nün El yazmaları Vakfı'nda 414 F numarasıyla kayıtlı elyazmadan alınan varyantın kaynağı hakkında, yazar kişi şu bilgiyi koymuştur:

“Ben bu sözleri yâni Göroğlu'nun ikinci çeşit tarihini işittim. Daşoğuz vilâyeti, Porsu (Şimdiki Boldumsaz) ilçesi, Bosum köyündeki Begençniyaz adlı bir adamdan sorup, tek tek sohbet ettirip, onun söylediği sözleri söylediği gibi tek tek yazdım. Begençniyaz'ın kendisi bir zamanlar ozanlık yapmış. Şimdi ozanlığı bırakmış kadı olduğu için. Ben Baherden ilçesinin Baherden ovasından Orazgeldi Muratoğlu'yum” (Nurmehmet 1996: 461).¹

¹ Türkmen kaynaklı metinlerle ilgili olarak Dr. Mustafa Arslan bunların sadece Türkmenistan'dan değil Özbek, Tacik, Stavropol, Ufa, Kazan bölgelerinden de derlendiğini belirtir (Arslan 1998), burada ayrıca Türkmen anlatılarıyla ilgili diğer problemler de değerlendirilmiştir.

A_z şeklinde kısaltarak incelemeye dâhil ettiğimiz varyant ise, “Koroğlu'nun Gocalığı” başlığını taşımaktadır. Varyant, M.H. Tahmasıb ve H. Araslı tarafından hazırlanıp Azerbaycan Destanları Dizisi'nde, 4.cilt olarak 1969 yılında Bakü'de yayımlanan **Koroğlu** adlı kitaptan alınmıştır. 1959 yılında ve 1975 yılında da mukaddimesine yeni ilâveler yapılarak aynen yayımlanan eser hakkında Tahmasıb, kitapta yayımlanan kolların elli yıldır derlenen muhtelif varyantların tenkitli metni olduğunu söyler (Karadavut 1996: 20).

Çalışmamıza esas olarak aldığımız Azerbaycan metnini, Doç. Dr. Ali Berat Alptekin'in Elazığ, Fırat Üniversitesi'nde şive özellikleri korunmak suretiyle öğrencilerine hazırlattığı lisans tezinden aldık. Tez M. H. Tahmasıb ve H. Araslı'nın hazırladığı, **Koroğlu** adlı eserin Latin alfabesine aktarılmasından ibarettir. Eser manzum mensur karışık bir yapıya sahiptir (Topuz M., ve Topçu M. S. 1987: 386-409).

Anadolu sahasından incelemeye esas olarak aldığımız varyantlardan biri, 12. Kol olarak Nejat Birdoğan'ın eserinin (Birdoğan 1996) 301-323. sayfaları arasındadır. Bundan sonra A₁ şeklinde kısaltarak belirteceğimiz bu varyantı, yazar İğdir'in Merkez, Aralık ve Tuzluca ilçelerinden derlediğini söyler. “Koroğlu'nun Kocalığı” kolunun kimden derlendiğinin belirtilmediği eserde kolların hazırlanmasında altmışa yakın kişinin hizmeti olduğu söylenip Âşık Kâmil Dur, Âşık Ali Kurtak, Famil Filiz, Sucu Kamber, Nizamettin Onk isimleri verilmiştir. Yazar ayrıca metinleri yazıya geçirirken orijinal anlatmaya sadık kaldığını belirterek destanın kolayca anlaşılmasını sağlamak için sadece “men” zamirini “ben” olarak değiştirdiğini söyler (Birdoğan 1996:8). Coğrafi yakınlık ve demografik özellikler dolayısıyla Azerî şivesinin etkisinin hissedildiği bölgeden derlenen bu kol, Azerbaycan varyantına ait kola benzemektedir.

Bundan sonra A₂ şeklinde kısaltacağımız Anadolu'ya ait diğer varyant ise Behçet Mahir'den derlenerek hazırlanan eserden alınmıştır (Kaplan M., Akalın M., ve Bali M. 1973: 583-587). On beş kolun bulunduğu eser dil hususiyetleri korunarak yayımlanmıştır. İncelememizde kullandığımız kol, “Koroğlu'nun Sonu” başlığını taşıyan 15. koldur.

Anadolu'dan derlenen, incelemeye esas kabul ettiğimiz bir diğer varyant Hüseyin Bayaz'ın derlediği metinlerden oluşan eserde yer almaktadır (Bayaz 1981: 338-345). Derlemenin nasıl yapıldığının anlatıldığı ön sözde Hüseyin Bayaz kitaptaki kolların Gani Akarçay'dan alındığı bilgisini verdikten sonra, Akarçay'ın anlatmadığı Köroğlu'nun sonu ile ilgili bölümün sonradan Kilisli İbo'nun talebesi Topal Hasan'dan alındığını söyler. Ayrıca bu bölümde yer alan "Bin oğlum Şam'a gidelim" nakaratlı türkü ile "...bunun içinmiş" redifli son türküyü de Ahi Babazade Akkaş Efendi'nin defterinden aldığını belirterek 38 yıl önce başladığı rivâyeti tamamlayabildiğini söyler (Bayaz 1981: 8-9). Eserde, Köroğlu'nun sonu ile ilgili bölümden önce Köroğlu ve keleşlerinin Çin Maçın seferi, Dağıstan seferi ve turna teli için Bağdat'ta Acem Şah'ı ile savaşın anlatıldığı Bağdat seferi olmak üzere kol hacmindeki birkaç mâcera bir arada verilmiştir. Bu bize kitaptaki başlıkların anlatıcı tarafından değil derleyici tarafından konulduğunu düşündürmektedir.² Bu varyant çalışmamızda A₃ şeklinde kısaltılacaktır.

A₄ olarak kısaltacağımız bir diğer Anadolu varyantı Ferruh Arsunar'ın, Fırıldak Ökkeş'ten derlediği eserde yer almaktadır (Arsunar 1963: 269-272). Kitaptaki kollar birbirinden ayrılmamış bir roman bütünlüğü içerisinde verilmiştir. Bu yüzden kol adı yoktur. Varyantın özetinde verilen başlık bize aittir. Yetmiş iki Köroğlu türküsünün bulunduğu eserin manzum kısımları notalarıyla verilmiş eserin ön sözünü ise Hamit Zübeyir Koşay yazmıştır.

Mukayesemizde esas kabul ettiğimiz bir diğer Anadolu varyantı Ahmet Edip Uysal tarafından yayımlanan eserde yer almaktadır (Uysal 1989: 180-187). Kolun Barbara Walker'ın **Korolu** adlı 1970'te Newyork'ta yayımlanan eserinin 141-159. sayfalarından alındığı belirtilmektedir (Uysal 1989:189). Bundan sonra A₅ olarak kısaltacağımız varyant, "Köroğlu Kaderiyle Yüzyüze" başlığını taşır. Aynı kolu Barbara Walker'ın **Türk Halk Hikâyeleri** adıyla yayımlanan kitabından da bulmak mümkündür (Walker 1989: 167-174).

² Bu durumun Köroğlu anlatmalarıyla ilgili bir mesele olduğunu belirten Metin Ekici ise, bunun anlatıcıdan, derleyiciden ya da dinleyiciden kaynaklanan bir mesele olduğunu söyler (Ekici 1998: 235-240).

Anadolu'dan derlenen diğerk bir varyantımız -bundan sonra A₆ kısaltmasıyla geçecektir- Pertev Naili Boratav'ın **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği** eserinde yer almaktadır (Boratav 1988: 210-213). Müstakil kol olarak yer almayan Köroğlu'nun sonu, Köroğlu dairesine dahil edilen (Boratoav 1988:36), "Celâli Bey ve Mehmet Bey" hikâyesi başlığı altında geçer. Boratav bu kolu, 1940-41 yılı kışında Kars'ta Âşık Müdâmî'den dinleyerek yazdığını söyler (Boratav 1988:248).

Bundan sonra A₇ olarak kısaltılarak verilecek olan esas aldığımız bir diğerk Anadolu varyantı, Metin Ekici'nin doktora tezinde yer almaktadır (Ekici 1996:438-445). Metin Ekici, bu kolu, Ali Onk'un 1971 yılında Atatürk Üniversitesi'nde hazırladığı **Köroğlu Destanı Üzerine Bir Çalışma** adlı yayımlanmamış lisans tezinden aldığını ifade eder (Ekici 1996:438). Yine kolun baş kısmında yer alan bilgiden öğreniyoruz ki, Ali Onk bu kolu, 1971 yılında Kars'ta Kamber Özcan ve Ali Altürk'ten dinlemiştir. Metin Ekici tarafından, "Köroğlu'nun Yaşlılığı ve Ortadan Kayboluşu" şeklinde verilen kolun başlığı, Ali Onk'un çalışmasında "Köroğlu'nun Koca Çağları" başlığıyla geçmektedir (Ekici 1998:379).

Köroğlu'nun sonu kolu, Anadolu'da, Azerî ve Türkmen varyantlarına göre daha kısa şekilde anlatılmıştır. Hatta bu kol, müstakil şekilde değil de başka kollarin içinde verilmiştir. Bir diğerk husus da Anadolu varyantlarında Türkmen ve Azerî varyantlarına nazaran manzum kısımlarin azılığıdır. Bu durum belki de destan anlatma geleneğinin Azerî ve Türkmen illerinde daha canlı şekilde yaşatılmasıyla ilgilidir. Bu konuyla ilgili olarak Hüseyin Bayaz'ın naklettiği şu bilgi de ilgi çekicidir:

"... Yalnız var olduğunu bildiğim Ayvaz'ın ve beylerin mezarlarına gömülüşlerinden sonraki "Bin oğlum Şam'a gidelim" nakaratlı türkü ile bundan sonraki, Köroğlu'nun Çamlıbel'den göçerken söylediği;"...bunun içinmiş" redifli son türkü ve Çamlıbel'in dağılmasına yol açan çakmaklı tabancayı Usta Frenk'in Köroğlu'ndan oç almak için icat ettiği savı Gani'de yoktu. Bunları bilip

bilmediğini Gani'den sorduğum zaman bana dedi ki: 'Biz bu hikâyeyi kahvelerde söyleriz. Kahvenin müşterisinin öykü bitmiştir, gitmeye gerek kalmadı diyerek dağılmasını önlemek için hikâyenin son kısımlarını söylemeden o kahveden ayrılırız. Ustam Hacı Arap bunu bana böyle tembihledi. Onun için bu son kısımlara önem vermedim...' dedi" (Bayaz 1981:8).

Yukarıdaki açıklamadan sonra Hüseyin Bayaz Köroğlu'nun sonunu başka bir anlatıcıdan dinlediğini ifade eder (Bayaz 1981: 9).

C. VARYANTLARIN YAPI BAKIMINDAN TAHLİLİ

Bu bölümde, çeşitli sebeplere bağlı olarak farklılıkların meydana geldiği varyantlar, epizotlar halinde ele alınarak mukayese edilecektir. Mukayesede hiç bir varyant esas olarak kabul edilmemiştir. Ancak T₁ ve A_z varyantlarının diğer varyantlara nazaran daha hacimli, motif ve epizot bakımından daha zengin olduğunu söylememiz gerekir. Zenginliğin bir sebebi de bu varyantlarda manzum kısımların daha fazla olmasıdır.

İncelememizin bu ve diğer bölümlerinde varyantlarla ilgili yaptığımız göndermeler, metinlerin alındığı kaynaktaki sayfa numarasına işaret etmektedir.

Köroğlu'nun Sonu kolunu, varyantların yapılarını göz önünde bulundurarak beş epizota ayırıp inceleyeceğiz.

1. Köroğlu'nun Yaşlanması Ve Yalnız Kalması Epizotu

T₁, A_z, A₁, A₃, A₄, A₅ ve A₇ varyantları Köroğlu'nun yaşlanması ve yalnız kalması epizotuyla başlar. T₁ varyantında Köroğlu ve Kırat yaşlanmış, Köroğlu'nun yanında yalnızca Ağayunus Peri ve Gülşirin kalmıştır (s. 409). Köroğlu, Çandıbil'den Yıldız dağına gidip orada yalnız yaşayıp ölümü beklemek ister (s. 409). Çandıbil'e veda eder ve Yıldız dağında bir mağarada yaşamaya başlar (s. 425).

Burada Kırklar'a karışır (s. 427). Ağayunus Peri ve Gülşirin'i de ülkelerine gönderir (s. 421). Göroğlu o vakitte yüz yirmi yaşındadır (s. 429).

Az, A₁ ve A₇ varyantlarında ise, Köroğlu'nun yanında yalnızca Nigar ve Kırat kalmıştır. Bu üç varyantta da Köroğlu, Kırat'ın nallarını söküp, bırakmıştır. A₃ ve A₄ varyantlarında, Köroğlu'nun yaşlanması benzer olayların neticesinde gerçekleşir.

A₃ varyantında tüfeği deneyen Ayvaz, Demircioğlu'nu, Zor Ahmet Bezirgan da Ayvaz'ı öldürür. Dağıstanlı Hasan da Zor Ahmet Bezirgan'ı öldürür. Üç yiğidinin cesedini gören Köroğlu'nun aniden beli bükülür, saçı sakalı ağarır, yaşlanır. Bunun üzerine keleşlerini dağıtıp ailesiyle Şam'a gider (s. 340).

A₄ varyantında olaylar A₃'teki gibi gelişir. Fakat hadisenin sonunda bütün keleşler birbirine düşer. Yine Köroğlu olanları görünce aniden yaşlanır ve ailesiyle Şam'a gider (s. 270).³

A₅ varyantında Köroğlu berbere sakalının tıraş ettirirken aynada yaşlandığını fark eder ve hac için Mekke'ye gitmek ister. Mekke'ye giderken, padişaha saygı sunmak üzere Isfahan'a da uğrayacaktır. Köroğlu ailesini ve keleşlerini Çamlıbel'de bırakıp yalnız yola çıkar (s. 181).

T₂, A₂, ve A₆ varyantlarında, Köroğlu'nun yaşlanması epizotu yoktur. Yalnız, T₂ varyantında, Göroğlu Barsiye ile karşılaşmak için İran'a gider. Köroğlu, Barsiye ile güreşir, ona yenilir. Yenilgisinin sebeplerinden biri de altmış yaşında olmasıdır (s. 481).

T₁ varyantında Yıldız dağında yalnız yaşamak istediğini söyleyen Göroğlu, A₂, A₁ ve A₇ varyantlarında Çamlıbel'de; A₃ ve A₄ varyantlarında ise Şam'da yalnız yaşamak ister. A₅ varyantlarında, yalnız başına Isfahan'a -oradan Mekke'ye-; T₂

³ Volfram Eberhard eserinde (1955:44) Köroğlu'nun ölümü ile ilgili üç metnin epizotlarını çıkarmıştır. İlk iki metnin epizotları Perter Naili Boratav ve Barbara Walker'in incelememizde kullandığımız metinlerinin aynısıdır. İncelememizde kullandığımız metinlerden farklı olan üçüncü metnin bir epizotunda Köroğlu, Şam'a yapımı için para yardımında bulunduğu cami için gider ve orada yaşar.

varyantında yine yalnız başına Barsiya ile dövüş için İran'a; A₂ varyantında ise padişahın af dilemek için tek başına İstanbul'a gider.

A₆ varyantında ise Köroğlu'nu kaybolduktan sonra Bıyıklı Yusuf, Kırklar arasında Tokat dağlarının birinde bulacaktır (s. 211).

2. Köroğlu'nun Beyliği Bırakması Epizodu

A_z, A₁, A₂, A₃, A₄, A₆, A₇ varyantlarında Köroğlu'nun beyliği bırakması tüfeğin icatına bağlanırken; T₁ ve A₅ varyantlarında yaşlanmasına bağlanır. A₅ varyantında tüfekten hiç bahsedilmezken, T₁ varyantında tüfek, Köroğlu'nun öldürülmesinde kullanılacaktır (s. 447).

T₂ varyantında ise bu epizot yoktur.

Köroğlu, tüfeği A_z, A₁ ve A₇ varyantlarında öküz otlatan birinin elinde görüp, öküz üzerinde test eder.⁴

A₂ varyantında, Köroğlu tüfeği, sultan Murad'a hediye giderken gasp eden Bolu Beyi'nden alıp padişaha götürür ve beyliği bırakır (s. 584).

A_z ve A₁ varyantlarında padişahın adamlarıyla savaşan Köroğlu onların elinde tüfek bulunmasına rağmen kılıcıyla onları yener.

A₃ varyantında oğlunu, Köroğlu'nun elinden alamayan Frenk Bezirgan intikam için çakmaklı tabancayı icat edip Ayvaz'a hediye eder. Ayvaz tabancayı denerken Demircioğlu'nu öldürür ve keleşler birbirine düşer (s. 339). Bunu gören Köroğlu aniden yaşlanır ve Çamlıbel'i dağıtır, Şam'a gider (s. 440)

A₄ varyantı A₃ varyantına benzemekle beraber burada Firenk Bezirgan kötü niyet sahibi değildir. O Fatih devrinde icat edilen Karabina adındaki ilk tabancayı satın alıp Köroğlu'na hediye götürür. Keleşler tüfeğin adam öldüreceğine inanmazlar. Ayvaz tüfeği Demircioğlu'nun üzerinde sınıyor ve onun ölümüne sebep

⁴ Nejat Birdoğan, Tebriz'de öğrencilerinden Derbentî'nin derlediği bir anlatmada, Köroğlu'nun tüfeği kendi üzerinde denediğini ve öldüğünü nakleder (Birdoğan 1996: 323).

olur (s. 269). Böylece birbirine düşen beylerin: çoğu ölür, kalanlar ise dağılır. Bunun üzerine Köroğlu Çamlıbel'i terkedip Şam'a gider (s. 270).

A₆ varyantı diğerlerinden farklıdır. Burada Köroğlu tüfeği denemez ve görmez sadece tüfeğin icat edildiğini söyler ve kaybolur (s. 211).

3. Köroğlu'nun Son Savaşı / Mücadelesi Epizodu

A_z, A₁ ve A₇ varyantlarında Köroğlu ve keleşleri padişahın ordusuyla savaşırken diğer varyantlarda orduların savaşı yoktur.

T₁ varyantında, Göroğlu'nun Yıldız dağında bir mağarada yalnız yaşadığını öğrenen Hünkar Padişah yedi komutanına emir verir ve Göroğlu'nu diri getirmelerini ister (s.439). Göroğlu yalnız başına padişahın ordusuyla savaşır ve ancak tüfekle yaralanıp öldürülür.

T₂ varyantında Göroğlu, İranlı yiğit Barsiya ile güreşir (s. 481).

A₃ ve A₄ varyantlarında ise Köroğlu'nun keleşlerinin birbiriyle mücadelesi vardır.

A₅ varyantında şahın eski komutanlarından Bayram ve Almas'ın, Köroğlu ile savaşmadan onu hileyle uykuda öldürmesi söz konusudur (s. 185).

A₂ ve A₆ varyantlarında bu epizot yoktur.

A_z ve A₁ varyantında, İran padişahının hazinesini çalmaya kalkan iki hırsızı yakalayan Köroğlu, hırsızları padişaha teslim eder. Padişah Köroğlu'nun yanında kalmasını ister. Bu isteği reddeden Köroğlu oradan ayrılır. Bundan sonraki bölümde iki varyant arasında küçük bir fark vardır: A_z varyantında padişah vesveseye kapılıp Köroğlu'nun üzerine adam gönderir (s. 393). A₁ varyantında ise padişah, veziri Mehdi Han'ın kışkırtmasıyla Köroğlu'nun üzerine adam gönderir (s. 308). Sonraki bölüm her iki varyantta da benzerlik gösterir. Köroğlu padişahın tüfekli adamlarını mısırî kılıçla yener ve Çenlibel'e döner. Padişahın ordu hazırladığını duyan keleşler

bunu öğrenip tekrar Çenlibel'de toplanırlar ve padişahın ordusuyla savaşıp onları yenerler.

4. Köroğlu'nun Sonu Epizotu

Bu epizot iki alt başlıkta incelenecektir:

a. Köroğlu'nun Kaybolması / Kırklara Karışması Epizotu

A₁, A₂, A₃, A₄, A₆, A₇ varyantlarında, Köroğlu'nun kaybolup Kırklar'a karışması söz konusuyken yalnız T₁ varyantında Göroğlu Kırklar'a karıştığı halde (s. 427), kaybolmaz, padişahın adamları tarafından öldürülür (s. 447).

T₂, A₂, ve A₅ varyantlarında bu epizot yoktur.

A₁ varyantında savaştan sonra Çenlibel'de Akkaya'nın arkasına dolanan Köroğlu orada kaybolur (s. 322).

A₂ varyantında, Köroğlu derebeyliğin kalkmasıyla ansızın kaybolur (s. 586). Köroğlu'nun keleşlerinden Lezgi Ahmet köyüne dönerken onu Kırklar'ın arasında görür ve Köroğlu'nun tavsiyesiyle onun iyiliklerini, yaptıklarını herkese anlatır (s. 586). Varyanta göre Lezgi Ahmet, 247 yıl yaşamış ve Köroğlu'nun âsârını anlatmıştır (s. 587).

A₃ varyantında ise Şam'a gelen Köroğlu, Kırklar dağında bir mağaraya yerleşir ve inzivaya çekilir. Şam'da ölen karısı Benli Döne'nin mezarını oğlu Hasan'da ziyarete giderken kaybolur (s. 343).

A₄ varyantı, A₃ varyantına benzemektedir fakat Köroğlu'nun her gün ziyaret ettiği mezar, karısı Benli Döne'nin değil, kızı Benli Döne'nin mezarıdır. (s. 272).

A₆ varyantında Köroğlu Kırklar'a karışacağını kalbiyle anlar ve kaybolur (s. 210). Keleşlerinden Bıyıklı Yusuf ise onu Kırklar'ın içinde bulur ve Köroğlu'nun tavsiyesiyle onun yaptıklarını herkese anlatır (s. 211). Varyantta, Kırklar'ın ikrâm ettiği suyun yarısını içen Bıyıklı Yusuf'un belden yukarısı genç, aşağı kuru, cansız bir şekilde 250 yıl yaşadığı da belirtilmiştir (s. 212).

A₇ varyantında ise Köroğlu, Nigar'ın ölümüyle (s. 443) inzivaya çekilir ve bir gün adamlarıyla helâlleşip kaybolur (s. 444). Onu aramaya çıkan adamlarından Ayvaz, Demircioğlu ve Bıyıklı Yusuf onun Kırklar'la görüldüğünü işitir ve bunu herkese anlatırlar (s. 445).

b. Köroğlu'nun Öldürülmesi ve İntikamının Alınması Epizotu

Bu epizot T₁, T₂, ve A₅ varyantlarında geçer.

T₁ varyantında padişahın yedi adamı onu tüfekte öldürürler. Göroğlu'nun dirisini isteyen padişah bu yedi adamının kellesini vurdurur (s. 447).

T₂ varyantında İranlı yiğit Barsiya çobanının yardımıyla hile yaparak Göroğlu'nun kellesini keser (s 481). Kırat sayesinde olanlardan haberdar olan Övez Can, İran'a gider, Barsiya'nın kellesini keser ve böylece Göroğlu'nun intikamını alır (s. 483).

A₅ varyantında ise şahtan kaçan şahın eski komutanlarında Bayram ve Almas kendilerini affettirmek için Köroğlu'nu hileyle uykuda öldürüp kellesini şaha getirirler. Şah üzerine damlayan kandan Köroğlu'nun hileyle öldürüldüğünü anlar ve Bayram ile Almas'ı zindana attırır. Sonra onları Ayvaz ve adamlarına teslim eder. Ayvaz ve adamları da Bayram ve Almas'ın kellesini keserek Köroğlu'nun intikamını alırlar (s.186).

Bütün varyantlarda Köroğlu ya Kırklar'a karışmakta ya da öldürmektedir. Sadece A₂ varyantında, Koroğlu, savaş sonunda kılıcını bıraktığına pişman olup beyliği tekrar eline alır ve kötüler oldukça Çenlibel'de savaşa devam edeceğini söyler. Bu epizotta bir tek bu varyantın farklı olması dikkat çekicidir. Bunun sonradan eklenmiş olması mümkündür.

5. Kırat'ın Sonu Epizotu

Bu epizot T₁, ve A₅ varyantlarında Kırat'ın öldürülmesiyle sonuçlanır. A₇ varyantında Kırat'ın sonu ile ilgili bilgi yoktur. Diğer varyantlarda ise Kırat ya Köroğlu gibi kaybolur ya da yaşamaya devam eder.

T₁ varyantında Göroğlu tüfekte yaralandıktan sonra son nefesinde can havliyle Kırat'ı çağırır. Yaşlı Kırat Göroğlu'nun imdadına yetişmek için dörtnala koşar. Bu arada Göroğlu'nun kellesinin kesip olan orduyla karşılaşır, onlara saldırır. Yerdeki bir mızrak göğsünü deler ve yaralanır (s. 447). Yaralı Kırat, Göroğlu'nun başsız bedeninin bulunduğu mağaraya gelir ve onun yanında can verir. Sonunda Kıratı da bir insan gibi Göroğlu'nun yanına defnederler (s. 449).

T₂ varyantında ise Göroğlu'nun öldürülmesiyle Kırat yurduna döner. Övez Can Kırat'a binip intikam için İran'a gider (s. 481), Barsiya'yı öldürür. Bu varyantta artık Kırat'ın Övez Can'a geçtiği anlaşılmaktadır.

A_z varyantında Gırat, Koroğlu'yla Çenlibel'de yaşamaya devam eder (s. 409).

A₁ varyantında Köroğlu kaybolduktan sonra Gırat, Çenlibel'i terkeder ve kaybolur (s. 322)

A₂ varyantında Lezgi Ahmet , Köroğlu'nu Kırklar arasında görür. Köroğlu'nun yanında Kırat'ı da vardır (s. 586).

A₃ varyantında Köroğlu, Kırklar mağarasında kaybolmadan önce oğlu Dağıstanlı Hasan'a kendisini de Kırat'ı da aramamasını söyler (s. 343). Kırat Şam'da, at pazarında yılda bir kere alınır, satılmış ve o hâlâ yaşarmış (s. 345).

A₄ varyantında Köroğlu, Kıratı'yla Kırklar mağarasında kaybolur (s. 272).

A₅ varyantında Köroğlu'nun düşmanları, Köroğlu'nu öldürmeden önce Kırat'ın ayaklarını kesip öldürürler (s. 185).

A₆ varyantında Köroğlu yaşlanınca önce Kırat kaybolur (s.210).

A₇ varyantında Köroğlu adamlarıyla helâleşip Kırat'ına biner ve güneye doğru gider (s. 444). Bu varyantta Köroğlu'nun kaybolduğunun belirtilmesine rağmen Kırat ile ilgili başka bilgi yoktur.

Ç. KÖROĞLU'NUN SONU KOLUNUN COĞRAFYASI

Köroğlu destanı, Doğu Türkistan'dan, Balkanlara kadar çok geniş bir coğrafi sahaya yayılmıştır. Bu yüzden anlatıldığı yörenin mahallî unsurlarını onun bünyesinde bulmak mümkündür. Biz de bu bölümde incelediğimiz varyantlarda geçen coğrafi yerleri, ülkeler, şehirler, dağlar, göller...v.b. başlıklar altında alfabetik sıra ile ele alacağız.

a. Kıtalar ve Ülkeler

1. Avrupa

Sadece A₂ varyantında geçer ve tüfeğin, merminin icat edildiği yer olarak gösterilir (s. 583).

2. Dağıstan

A₃ ve A₄ varyantlarında, Köroğlu'nun oğlu Hasan'ın yurdu olarak geçer. A₃ varyantında Köroğlu kaybolduktan sonra Hasan annesiyle Dağıstan'ın yolunu tutar (s. 344).

3. Gürcistan

A₄ varyantında, Köroğlu'nun sefer düzenlediği bir yer olarak geçer. Aynı zamanda "Karabina" adındaki ilk tabancayı İstanbul'dan gelirken alıp Köroğlu'na hediye etmek isteyen Firenk Bezirgan'ın da memleketidir (s. 269). Bu gün Karadeniz'in doğusunda kurulu bağımsız bir ülkedir. M.Ö. 7. yy.'dan itibaren çeşitli Türk boylarının akınlarına uğramış bir kaç kez Osmanlılar'ın eline geçmiştir (Gökyay 2000: CXXXVII).

4. İran

T₂ varyantında Barsiya pehlivanın yaşadığı vilayettir. Köroğlu onunla güreşmek için İran'a gider (s.479).

A₅ varyantında ise, Köroğlu'nun düşmanı olan şahın memleketi olarak geçer (s. 180).

5. Mısır

Sadece A₆ varyantında geçer. Köroğlu'nu ararken "Kırklar" içinde bulan, Köroğlu'nun beylerinden Bıyıklı Yusuf'un memleketidir (s. 211).

6. Rum

T₁ varyantında, Köroğlu'nun söylediği bir şiirde geçer (s. 413). Anadolu'da bazen de Bizans yerine kullanılan Rum kelimesi (Atsız 1992: 13), başlangıçta Roma ve Bizans imparatorluğuna delalet eden bir tabirken, Oğuz istilasından sonra Anadolu'ya has bir isim olmuştur (Babinger 1988: 766).

b. Şehirler, Kasbalar ve Köyler

1. Bolu

A₂ varyantında Köroğlu'nun tüfeği elinden aldığı Bolu Beyi'nin isminde geçer (s. 583).

Bolu, Karadeniz bölgesinde, 1196 yılından beri Türk egemenliğindeki ilimizdir. Köroğlu destanında 16.yy. da sancak beyleri tarafından yönetildiği sırada yer alır (Korukçu 1983: 53).

2. Cezire

T₁ varyantında Köroğlu'nun, Ağayunus'a söylediği bir şiirde, "Cezire'de kırk bin kızın padişahı" mısraında geçer (s. 439).

3. Çamlıbel

Destanın incelediğimiz bütün varyantlarında Kırat'la birlikte ortak olan unsurlardan biri de amlıbel'dir.⁵

Çamlıbel hakkında bugüne kadar değişik görüşler ileri sürülmüştür. Burayı, hikâyelerin muhayyel leminde inşaa olunmuş ütopik bir cumhuriyet olarak gören anlayışın yanında (Boratav 1988: 146), buranın gerçek coğrafi bir mekan olduğunu söyleyenler de olmuştur. Ümit Kaftancıoğlu, amlıbel'in Sivas'ın batısında bulunduğunu söylerken (Kaftancıoğlu 1979:10), Kutlu zen, bir efsaneye dayanarak, Köroğlu'un kışları Bolu amlıbeli'nde, yazları ise Sivas/Tokat amlıbel'inde geçirdiğini kaydeder (zen 1998: 256). Yine amlıbel'in Ardahan ile Gle arasındaki Khouvan (koçak yurdu) bölgesinin olduğu veya Sarıkamış'la Pasen arasındaki Soğanlı dağı olduğu söylenmektedir (Kırzioğlu 1941:210).

Burayı hayali bir mekan gibi gören Boratav Köroğlu destanı Anadolu'da hangi yörede anlatılıyorsa amlıbel'in orası olduğunu söyleyerek, Anadolu'da pek çok yerde amlıbel vardır, der (Boratav 1984: 129-130).

Metin Karadağ ise burayı, ulu bir yayla, sürekli arzu edilen ana yurt, sığınılacak bir belde olarak kabul eder (Karadağ 1998: 74).

zbek Groğlusu'nda amlıbel'le ilgili anlatılan Şu rivayet ilgi çekicidir:

“Asker dağında, Köroğlu'nun koruyucuları
olarak baht, devlet, Hızır Peygamber, Kırk
Mukaddes ve On iki imam bir araya gelip sohbet

⁵ amlıbel diğer Köroğlu rivayetlerinde de ortak bir yerdir. Tobol rivayetlerinde Őemlibil, zbek rivayetlerinde embil (Boratav 1984: 52); Nogay ve Kazak anlatmalarında Cambilbel (Ibrayev 1998: 206); Tacikler'de ambul (Türkmen 1984: 272); Araplarda, ambil (Türkmen 1984: 269) Azeriler'de , enlibel (Topuz 1987); Türkmenler'de. andibil (Nurmemmet 1996) Şeklinde geçmektedir. Ayrıca Manas destanının Jusup Mamay versiyonunda, Manas dokuz yaşıdayken Altay'daki Akambil'e amcası Baltaddnn yanına gider (Hua 1995:55). Burada Akambil Altay'da bir yer olarak geçmektedir. Yine Manas destanının bir başka versiyonunda ambel, Canalı ve Kara adlı iki erin oturduğu bir dağ geçidi (İnan 1992a: 51), bir yerde de Belendi Irmağı diye (İnan 1992a: 54) geçer. Burada, Manas destanında Cambil adlı ünlü bir Kalmuk alpinin olduğunu da kaydedelim (İnan 1992a: 113).

ederlerken Hızır Peygamber söz isteyip şöyle der:
‘Oğlumuz Köroğlu için bir şehir dikelim...’ Kırk
şehirden Kırk yiğit toplanır ve onların yardımıyla
gece gündüz çalışarak büyük bir şehir dikilir. Şehrin
adını Çamlıbel koyarlar.” (Uzun 1997:111).

4. Halep

A₆ varyantında, “Gider oldum babam Haleb’e Hoy’a” mısraında geçer (s. 210).

5. Hoy

A₆ varyantında , Halep şehriyle birlikte zikredilen Hoy (s 210), İran Azerbaycan’ında bir kasabadır. Aynı zamanda Horasan erlerinden kabul edilen, Abdal Musa’nın memleketidir (Gölpınarlı 1992: 9). Köroğlunun “Hoylu” namıyla bir keleşinin olduğunu da biliyoruz.

6. İsfahan

T₁ varyantında Köroğlu’nun söylediği bir şiirde Rum iliyle beraber geçer (s. 413). A₅ varyantında ise İran Şahı’nın yaşadığı yerdir (s. 180).

İsfahan⁶ Safavî Devleti’nin Tebriz’den sonraki başşehridir. I. Şah Abbas zamanında (1587-1628) başşehir Tebriz’den İsfahan’a taşınmıştır (Turan 1995: 215). Destanın ilk kolunun bazı varyantlarında da Köroğlu’nun babası İsfahan’da şahın at baytarıdır (Boratav 1998: 199).

7. İstanbul

A₂, A₄ ve A₇ varyantlarında geçer.

A₂ varyantında Köroğlu, Sultan Murad’dan af dilemek ve tüfeği ona vermek için İstanbul’a gider (s. 584).

⁶ Demirci ustalarıyla meşhur olan bu yer Edigeş destanında da geçmektedir. Destanda yiğitler İsfahan kılıcı kuşanırlar (Sultı ty: 58)

A₄ varyantında Köroğlu'na Karabina adındaki ilk tabancayı hediye etmek isteyen Firenk Bezirgan bunu, İstanbul'dan çok ağır bir paha ile satın almıştır (s. 269).

A₇ varyantında ise Köroğlu'nun İstanbul seyahatinden ve Bolu Bey'i bozgunundan sonra Çamlıbel'den hiç ayrılmadığı belirtilir (s 438).

8. Kayseri

A₇ varyantında, Köroğlu'nu öldürmek isteyen Ali ve Mehdi paşaların Kayseri'nin iki paşası olduğu söylenir (s. 439).

9. Kuhrud

Sadece A₅ varyantında geçer. Köroğlu'nun öldürülmesinden sonra şah tarafından buraya defnettirilen Köroğlu'na burada bir de türbe inşa ettirilmiştir. (s. 186).

10. Lezgi

A₂ varyantında Köroğlu kaybolduktan sonra onu Kırklar içinde bulan beylerinden Lezgi Ahmet'in köyüdür (s. 586). Burası Tarih-i Cihangüşa'da Dağıstan'ın bir şehri olarak geçmektedir (Cüveyni 1998: 362).

11. Lut

T₁ varyantında, Ağayunus'un, Köroğlu'nu teselli için söylediği şiirin bir mısraında "Lut Şehri bir gece asumana uçtu" şeklinde geçer (s. 415). Kur'an-ı Kerim'de, Araf suresinin 80-81. ayetlerinde bir kavim adı olarak karşımıza çıkmaktadır (Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı 1990: 159).

12. Mekke

A₅ varyantında, Köroğlu yaşlandığını fark edince hac için Mekke'ye gitmek ister (s. 181).⁷

13. Şam

A₃ ve A₄ varyantlarında, Köroğlu, keleşlerinin birbirine düşmesiyle dağıttığı Çamlıbel'den ailesiyle Şam'a gider (A₃ : s. 340) (A₄ : s. 272).

Şam, 13 ve 14. yy'da İslamiyet'in kültür merkezlerindedir (Karahan 1998: 116). 1691 yılında uygulanan iskanda bazı Türkmen oymaklarının buraya yerleştirildiklerini (Sümer 1999: 209-211) ve daha önce Süleyman Şah'a bağlı Türkmenlerin bir kısmının burayı yurt edindiklerini, bir kısmının da Anadolu'ya döndüklerini (Atsız 1992: 13) öğreniyoruz.

Yavuz Sultan Selim zamanından, I. Cihan Şavaşı'nın sonuna kadar Türkler'in elinde kalan Şam'a (Katip Çelibi 1997: 1024), Köroğlu'nun gidiş sebebi muhtelifdir. Bir anlatmaya göre Köroğlu, Şam'a sülalesini araştırmak için (Kaya 1998: 289), bir başka rivayete göre de daha önce yapımı için yardımda bulunduğu camiyi görmek üzere gider (Eberhard 1955: 44)⁸

Şam şehri, bazı halk hikâyeleri ve Türk destanlarında da geçmektedir. Mahirî Baba hikâyesinde, Mahirî'nin, sevgilisi Şam padişahının kızı Mahitaban'a kavuşmak için gittiği yerdir (Köksal 1987: 112). Yine Âşık Garip hikâyesinde, Garip, Şam civarında yatan erenlerden yardım ister (Türkmen 1995: 82) Nogay kahramanlık destanlarından, Karğaboylu Kaztuvgan destanında, kahraman Karğaboylu Kaztuvgan, destanının bir yerinde Şam'a gideceğini söyler (Ibrayev 1998: 189).

⁷ Mekke'ye gitme epizotuna Manas destanında da rastlıyoruz. Zehirlenip öldürülen Manas dirilince Mekke'ye gidip dua eder ve bunun üzerine kırk yiğidi de dirilir (Yüce 1995: 252).

⁸ Boratav'dan öğrendiğimize göre Köroğlu, Kars-Sarıkamış arasında Çıplaklı denen yerde Rumların manastır yaptırdıkları yeri fethederek cami yaptırmıştır (Boratav 1988: 246). Kilise yıkıp cami yaptırma motifine Dede Korkut hikâyelerinden Salur Kazan'ın tutsak olduğu boyda da rastlıyoruz (Ergin 1989: 242).

İbn-i Battuta, Şam'ın kuzeyinde Cebel-i Kaysun'da kayalar içindeki küçük bir mağaranın Hızır peygamberin namaz kıldığı yer olduğunu söyler. Yine Şam'da bunun gibi Hızır peygamberin bir çok makamının bulunduğu anlatılmaktadır. Ayrıca burası Evliya Çelebi'ye göre Rical-i Gayb'ın⁹ toplandığı yerdir (Ocak 1999: 108). Bu bilgi Köroğlu'nun kaybolmadan veya Kırklar'a karışmadan önce niçin Şam'a gittiğinin izahı için bize yardımcı olmaktadır.

c. Dağlar, Tepeler ve Mağaralar

1. Akkaya / Ağgaya

A_z ve A₁ varyantında Çamlıbel'de yollara hakim yüksek bir yer olarak geçer. Köroğlu ve Nigar orada oturup Çamlıbel'e gelenleri beklerler (A_z : s. 397), (A₁ : s. 315).

Ağkaya **Dede Korkut Hikâyelerinde** de geçmektedir. Salur Kazan'ın tutsak edildiği boyda, Kazan, ecdadını överken "Ağ kayanın kaplanının erkeğinden bir köküm var" der (Ergin 1989: 238).

Şamil Cemşidov buranın şimdi Azerbaycan'ın Şamhor, Nahçıvan, Göğçay ve Gelbecer bölgelerinde bilinen dağ adları olduğunu söyler (Cemşidov 1990: 134).

Ayrıca Akkaya adlı bir bölgenin Sivas yakınlarında da bulunduğunu ve Abdülvehhab Gazi'nin burada gömülü olduğunu râviler kaydetmektedir (Görkem 1989: 137).

2. Erzurum dağı

A₂ varyantında Köroğlu kaybolduktan sonra evine dönen onun keleşlerinden Lezgi Ahmet, köyü Lezgi'ye varmadan Erzurum dağı aşar(s. 586)

⁹ Her devirde olan fakat görülmeyen ve Allah'ın emirlerine göre insanları idareye çalışan mübarek kimseler (Devellioğlu 1988: 1070).

3. Kafdağı

T₁ varyantında Göroğlu'nun eşleri Ağayunus Peri ve Gülşirin'in asıl yurtlarıdır (s. 429). Bu yer *Saltuknâme*'de Kıl Baraklar'ın yaşadığı yer olarak geçer (Yüce 1988: 217).

Doğu edebiyatlarında yüksekliğin ve ihtişamın sembolü olarak bilhassa masalarda geçen bu yer, söylentiye göre yeryüzünü çeviren bir dağ silsilesidir (Firdevsî 1994: 580) Katip Çelebi'ye göre bu görüş uydurmadır ve hurafecilere aittir (Katip Çelebi 1997: 494).

4. Kalaylı dağı

A₂ varyantında Köroğlu kaybolduktan sonra evine dönen keleşlerinden Lezgi Ahmet, önce Erzurum dağını sonra Kalaylı dağı aşar (s. 586).

5. Kaşgar dağı

T₁ varyantında Göroğlu'nun, Ağayunus Peri'nin vefakârlığına dair söylediği şiirin ilk dörtlüğünde geçer (s. 437). 14.yy'dan itibaren velî mertebesinde bir çok tarikat büyüğü yetiştirdiği için aziz kişiler yetiştiren mânâsına "Azîzâne Kaşgar" diye anılan şehrin tarihi M.Ö. 76 yılından itibaren başlar. Bu gün ise Çin Türkistanı'ndadır (Dilaçar 1988: 21).

6. Kırklar dağı

A₃ varyantında, Köroğlu'nun Şam'da inzivaya çekildiği dağdır. Köroğlu, Şam'da vefat eden Benli Döne'yi de Kırklar dağının altındaki bir mezarlığa defneder (s. 343).

7. Kırklar mağarası

A₄ varyantında Köroğlu'nun Şam'da kayb olduğu mağaradır. Buranın, Kırklar mağarası olduğunu Köroğlu, oğluna kendisi söyler (s 272).

8. Tokat dağları

A₆ varyantında, Bıyıklı Yusuf, Köroğlu'nu ararken onu Kırklar içinde, Tokat dağlarında bulur (s. 211).

9. Yıldız dağı

T₁ varyantında Göroğlu'nun Çandibil'den ayrılıp yalnız yaşamak istediği dağın adıdır (s. 409). Göroğlu bu dağdaki bir mağarada erenlere karışır (s. 427) ve yine bu mağarada öldürülür (s. 447). Bu dağ, bazı Türkmen rivayetlerinde Sulduz dağı olarak da geçer (Nurmemmet 1996: 493).

A₂ varyantında Köroğlu, Kırat'ıyla, Sultan Murad'la görüşmek için İstanbul'a geldiğinde, Kırat'ını Yıldız önünde eğler (s. 584). Burada geçen "Yıldız" kelimesiyle Yıldız Sarayı kastediliyor olabilir.

ç. Göller ve Pınarlar

1. Çardaklı göl

A₆ varyantında Köroğlu'nun oturduğu yer söylenirken Çamlıbel'den sonra zikredilir (s. 210).

2. Gazlı göl

A₅ varyantında Çamlıbel'de bir yurt olarak geçmektedir. Köroğlu Çamlıbel'den ayrılırken keleşlerini burada bırakır (s. 486).

3. Goşabulag

A₂ ve A₁ varyantlarında, Köroğlu'nun babasının mezarının bulunduğu yer olarak geçmektedir (A₂: s. 386). , (A₁: s. 301).

Goşabulag efsanevî bir pınardır. Köroğlu ölümsüzlük suyunu buradan içer (Karadavut 1996: 75). Köroğlu yiğitlik ve aşıklık vasfını da koca bir ağacın altından yeşeren bu sudan almıştır. Doğu Anadolu rivayetlerinde Köroğlu'na bu özellikleri Şat (Aras) nehrinin suları ile çıkıp gelen üç köpüğü içmesi vermiştir (Uzun 1997: 76)

4. Süt pınarı¹⁰

A₃ varyantında Ayvaz'ın beylere tüfeği tanıttığı yerdir (s. 339).

d. Bahçeler ve Meydanlar

1. İrem bağı

T₁ varyantında Göroğlu'nun Ağayunus'un vefakarlığı ile ilgili söylediği şiirde geçmektedir (s. 437). Kur'an-ı Kerim'de Âd milletinin oturduğu şehir olarak Fecir suresinin 6-8. ayetlerinde zikredilir (Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı 1990: 592). Bu şehrin halkı Tanrı'yı unutarak puta tapmağa başlamış ve tanrılık iddiasında bulunan hükümdar Şeddad cennetin bahçeleriyle boy ölçüşecek güzellikte bir bahçe yaptırmıştır (Firdevsî 1994: 562).

2. Yağıkoruğu

A_z ve A₁ varyantlarında geçer.

A_z varyantında, Köroğlu, Çamlıbel'e dönen Ayvaz'ı, Gırat'ı getirmesi için gönderir. Ayvaz ise Gırat'ı aramak için Yağıkoruğu tarafına doğru gider (s. 403). A₁ varyantında ise Köroğlu kaybolduktan sonra Kırat Koşabulak'ın bağrından bir rüzgar gibi şahlanıp fırlar, Çamlıbel'i döner, Yağıkoruğu'nun yanından uzaklara sözü lüp gözden kaybolur (s. 322).

¹⁰ Yakutların *Er-Sogotoh destanında* süt denizi benzetmesi geçmektedir (Ögel 1998: 102). Süt denizi ile Ak deniz Yakut ve Altay Türklerinin destanlarında güneylerdeki cennette ve hayat ağacının yanında yer alır (Ögel 1995: 365). Süt-Ak göl, yani süt veya süt gibi ak olan bir göl de Altay Türk mitolojisinde, yerli bir motif olarak görülür. İnsanların bütün hayatı ve ruhu bu göle bağlıdır. Yaratıcı süt ak gölden bir ruh alır ve doğan çocuğa verir (Ögel 1995: 365). Bu efsane, Köroğlu'nun Koşabulak'tan aldığı yiğitlik ve âşıklık ruhuyla örtüşmektedir. Yine süt mayalı pınar benzetmesine Dadaloğlu'nun bir şiirinde de rastlamaktayız (Ögel 1995: 362).

D. KÖROĞLU'NUN SONU KOLUNUN KAHRAMANLARI

Tezimizin bu kısmında Köroğlu'nun Sonu Kolu'nda yer alan kahramanlar alfabetik sırayla tanıtılacaktır. Destanın asıl kahramanı Köroğlu, çalışmanın **IV: Bölümü'**nde ele alınacağından burada tanıtılmamıştır.

1. Ağayunus Peri¹¹

T₁ ve T₂ varyantlarında geçen, Göroğlu'nun iki eşinden biridir. Türkmen varyantlarındaki Nigar veya Döne'nin fonksiyonunu icra eder. T₁ varyantında onun asıl yurdu Kafdağı'dır. O da Göroğlu gibi şiir söyler. Göroğlu'na gösterdiği vefakarlıkla ön plâna çıkan Ağayunus Peri, Göroğlu'nu yaşlılığında bile yalnız bırakmak istemez. O öldürüldüğü vakit Kafdağı'nda bulunan Ağayunus Peri kötü bir şey olduğunu anlayarak bayılır ve Yıldız dağına koşar (s. 449).

Ağayunus Peri T₂ varyantında ise Göroğlu'nu kışkırtıp İranlı pehlivan Barsiya'nın üzerine göndererek onun ölümüne sebep olmuştur. Ancak Göroğlu'nun bahadırılığı ve bu gücü, Pîrinin yardımı ve Ağayunus Peri'nin nasihatleri iledir.¹² Zaten Göroğlu İran'a gitmeden önce çok mey içtiği için Ağayunus Peri'nin verdiği nasihatleri unuttur ve Barsiya'ya yenilir (S.481).

2. Ali Han / Paşa

A_z, A₁ ve A₇ varyantlarında geçer

A_z varyantında padişahın Köroğlu'nun üzerine gönderdiği iki handan birisidir (s. 405). A₁ varyantında vezir Mehdi Han ile Köroğlu'nun üzerine giden iki kişiden biridir (s. 318). A₇ varyantında ise Köroğlu'nu öldürmek için Çamlıbel'e sefer düzenleyen Kayseri'nin iki paşasından biri olarak geçer (s.440). Bu varyantta Ali Paşa en sonunda Köroğlu tarafından öldürülür (s. 443).

¹¹ Özbek varyantlarında Göroğlu'nun üç karısından ilki olan Ağayunus Peri Kuh-i Kaf perilerinin padişahı, Rahmet Peri'nin kızıdır. Diğer eşler, Ağayunus Peri'nin arkadaşı Mısgal Peri ve Göroğlu'nun Hindistan'dan bir sürü zorluklarla getirttiği Gülnar Peri'dir (Türkmen 1992: 37).

¹² Özbek varyantlarında, Batı anlatmalarındaki Hızır, Hz. Ali, Kırkların Köroğlu'na öğrettikleri gizli sırları Göroğlu'na Ağayunus Peri öğretir (Türkmen 1992: 37)

3. Almas¹³

A₅ varyantında geçmektedir. İran Şahı'nın hizmetinden kovduğu iki eski komutanından biridir. Arkadaşı Bayram'la Köroğlu'nu hile yaparak öldürürler. (s.185). A_z, A₁ ve A₇ varyantlarındaki Ali ve Mehdi Paşaların fonksiyonunu icra ederler.

4. Aşık Cünûn

A_z ve A₁ varyantlarında, padişahın Köroğlu için ordu hazırladığı haberini Çamlıbel'e getiren habercidir. Daha sonraki görevi ise Köroğlu'nun dağıttığı keleşlerini tekrar toplamaktır. A₇ varyantında bu işi Tüccar Hoca Ahmet üstlenir. Bu varyantta, Hoca Ahmet'in karşılaştığı ilk keleş ise Âşık Cünûn'dur ve onunla Ayvaz'ı ve diğer keleşleri aramaya çıkarlar.

Âşık Cünûn, Hulufu'dan nakledilen Azerî rivayetinde Cünûl Âşık diye geçer. Köroğlu'nun baş almak istediği kervan sahibi Bezirganbaşı'nın sohbetçisidir. Bezirganbaşı onu çok sevdiği için ele geçmesin diye bir sandığa kapatır. Köroğlu onu bulur ve bundan sonra Köroğlu'nun saz şairi olur (Boratav 1984: 36).

Vağif Veliyev, Köroğlu destanının Cünûn tarafından yaratıldığı faraziyesinden bahsederken destanın oluşmaya başladığı asırlarda âşığın halk arasında büyük şöhrete malik olabileceğini ifade eder. Onu 17.yy.'ın diğer âşıklarında ayırarak eski ozanlara hatta Dede Korkut'a benzetir ve destana başka bir sanatkar tarafından ilave edilmiş olabileceğini söyler (Veliyev 1980: 35).

5. Bayram¹⁴

A₅ varyantında hac için yola çıkan Köroğlu'nu hileyle uykudayken öldüren

¹³ Bu isim, bazı Türkleşmiş Gürcüler arasındaki varyantlarda Köroğlu'nun adıdır (Çlaidze 1994: 20).

¹⁴ Tarihî bilgilere göre bu isimde bir kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Yaşadığı dönem ve Köroğlu'nun sonu ile ilgili benzerlikler dikkat çekicidir. Karakoyunlu Türkmenlerinden Baharlu kabilesinin meşhur reisi Ali Şeker Bey'in torunlarından. 1504'te Bedeşan'da doğmuş Ekber Şah'ın teyzesinin kızı Selîme Hatun'la evlenmiştir. Sonradan Ekber Şah ile arası açılmış, Hac için yola çıkmış fakat 1561'de hac yolunda öldürülmüştür. Divan sahibi kuvvetli bir şairdir (Eraslan 1986: 713).

İran Şahı'nın hizmetinden kovduğu iki eski komutandan biridir (s. 185)

6. Benli / Belli Ahmet

A_2 ve A_1 varyantlarında, Köroğlu'nun söylediği şiirlerde adı geçmektedir. Köroğlu'nun keleşlerindendir. Kolda herhangi bir fonksiyonu yoktur.

7 Benli / Şirin Döne

A_3 varyantında "Benli" sıfatıyla geçen Döne Köroğlu'nun iki eşinden biridir Köroğlu ile Şam'a gider ve orada vefat eder (s. 343). A_4 varyantında ise Köroğlu'nun eşi değil kızıdır (s.272). Her iki varyantta da hastalanarak vefat eder. Bir anlatmaya göre ise ölüm sebebi farklıdır Şam'da Köroğlu tarafından zıfıf gecesi kucaklanınca karnı patlar ve ölür (Kaya 1998: 289).

8. Barsiya

Sadece T_2 varyantında geçen Barsiya İran vilayetinde yaşayan bir yiğittir. Köroğlu ile güreşip onu öldürür (s. 481). Köroğlu'nun intikamını ise Ayvaz Barsiya'yı öldürerek alır (s. 483).

9. Bıyıklı Yusuf¹⁵

A_6 ve A_7 varyantlarında geçer. A_6 varyantında Köroğlu'nu Kırklar içinde bulan ve Köroğlu'nun yiğitliğini Kırklar'ın elinden içtiği su sayesinde uzun yıllar anlatan keleştir (s. 212). A_2 varyantında ise bu fonksiyonu Lezgi Ahmet icra eder.

A_7 varyantında ise son bölümde Köroğlu'nun Kırklar içinde bulunduğunu işiten üç kişiden biridir (s. 445).

¹⁵ Köroğlu ile ilgili anlatmaların Bıyıklı Yusuf veya Lezgi Ahmet tarafından günümüze ulaştığı söylenmektedir. Orta Asya versiyonlarıyla ilgili bir rivayette ise Köroğlu yaşlandığında hanımları Yunus ve Miskal Peri onun üzüntüsünü hafifletmek için ona, dünyanın sonuna kadar biz senin namını unutturmayacağız diye söz verirler. Ölümsüz periler, bahşılarla dolaşıp Köroğlu'nun sözlerini, maceralarını onların yüreklerine, hafızalarına yerleştirirlermiş (Yıldırım 1983: 104). Köroğlu'nun maceralarının onun keleşleri tarafından günümüze kadar ulaştırılmasına benzer bir riayete Manas destanında da rastlıyoruz. Manas destanının devrimize ulaşmasını sağlayan manasçılardan İrciul ile Caysan, Manas'ın kırk çorosundandır (Kıdırbayeva 1995: 30) Manas öldükten sonra onun kahramanlıklarını koşuk şeklinde söylemişlerdir.

10. Cesur Handan

T₁ varyantında geçen Göroğlu'nun kırk yiğidinden biridir. Bir şiirde sadece isim olarak zikredilir (s. 423).

11. Civan Seyis

A₃ varyantında geçer. Ayvaz'ın seyisidir (s. 338).

12. Dağstanlı Hasan

T₁, A₃ ve A₄ varyantlarında Köroğlu'nun oğlu olarak geçer. T₁ varyantında Göroğlu'nun ihtiyarladığında Övez ve Er Hasan oğullarından ve kırk yiğidinden ayrıldığı söylenir (s.409). Burada sadece ismi zikredilir.

A₃ varyantında Köroğlu'nun oğlu ve onun yardımcısıdır. Köroğlu Şam'da Kırklar dağında kaybolduğunda onun yanındadır (s.343). Babasının kaybolmadan önce verdiği tavsiyeye uyup yanına annesini, nişanlısını ve ölen beylerin nişanlılarını alıp Dağstan'a gider (s. 344). A₄ varyantında Dağstanlı Hasan'ın icra ettiği fonksiyon A₃ varyantındakiyle aynıdır.

13. Deli Mehter / Metel¹⁶

A_z ve A₁ varyantlarında Köroğlu'nun seyisi olarak geçmektedir A₁ varyantında Deli Mehter (s.318),A_z varyantında Deli Metel diye zikredilir (s. 406).

14. Deli Hasan

A_z, A₁ ve A₃ varyantlarında geçen Köroğlu'nun keleşlerindedir. A_z ve A₁ varyantlarında herhangi bir fonksiyonu yoktur. Sadece saz çalar, şiir söyler. A₃ varyantında ise Dellek¹⁷ Deli Hasan şeklinde geçer. Ayvaz, Demircioğlu'nun göğsünde tüfeği sınyacağı zaman, oranın yumuşak olduğunu söyleyerek alına

¹⁶ Dede Korkut hikâyelerinde de "Deli" lakabı ile anılan kahramanlara rastlamaktayız: Deli Dündar, Deli Karçar, Deli Dumrul gibi.

¹⁷ Azeri Türkçesi'nde Dellek kelimesi, erkek berberi anlamına gelmektedir (Hacıyeva 1999: 147).

sıkmasını söyler (s. 340). A_4 varyantında bu sınama işinin alınada yapılmasını Demircioğlu kendisi ister (s. 269).

15. Demircioğlu

İncelediğimiz varyantlarda Ayvaz'dan sonra ismi en sık geçen yiğit Demircioğlu'dur.

A_2 , A_1 ve A_7 varyantlarında amlıbel'e dönüp Köroğlu'nun son savaşına katılır.

A_7 varyantlarında Köroğlu kaybolduktan sonra onu aramaya çıkan üç kişiden biridir (s.445).

A_3 ve A_4 varyantlarında ise Ayvaz'ın tüfeği üzerinde deneyip ölümüne sebep olduğu kişi Demircioğlu'dur (A_3 : 339), (A_4 : 269).

16. Firenk Bezirgan

A_3 ve A_4 varyantlarında geçer.

A_3 varyantında Köroğlu'ndan, oğlunu bir seferde kaçırdığı için intikam almak isteyen Firenk Bezirgan akmaklı tabancanın mucididir (s 338). İcat ettiği bu tabancayı amlıbel'de Ayvaz'a hediye eder (s. 339).

A_4 varyantında Köroğlu'nun Gürcistan seferinde Ayvaz'ını elinden aldığı Firenk Bezirgan, İstanbul'a uğrar. Orada satın aldığı tabancayı amlıbel'de Köroğlu'na hediye etmek ister (s. 269).

Firenk Bezirgan'ın oğlunun ismi, A_3 varyantında zikredilmeyip Firenkoğlu diye geçerken A_4 varyantında Ayvaz olarak geçmektedir.

17. Gülşirin

T₁ varyantında Göroğlu'nun peri olan iki eşinden biridir. T₂ varyantında ise Övez Can'ın eşi olarak geçer.¹⁸ Kolda herhangi bir fonksiyonu yoktur.

18. Gülizar Hatun¹⁹

A₃ varyantında, Köroğlu'nun oğlu Dağıstanlı Hasan'ın nişanlısıdır (s. 342). Köroğlu kaybolduktan sonra Hasan'da Dağıstan'a gider (s. 344).

19. Hannan Batır

T₂ varyantında Göroğlu'nun öldüğünü rüyasında gören Ağayunus Peri'yi teselli eden keleştir (s. 481). Göroğlu'nun intikamını alması için Övez Can'ın gitmesi gerektiğini söyler (s. 481).

20. Harman Deli²⁰

T₂ varyantında Göroğlu'nun iki eşinden biri olarak geçer (s. 479). T₁ varyantındaki Gülşirin'in vazifesini görür. Kolda herhangi bir fonksiyonu yoktur.

21. Hoylu

A₃ varyantında geçer. Köroğlu'nun en sevdiği yiğitlerinden olup Köroğlu'nun turna teli için gittiği Bağdat seferinde ölür (s. 337). Köroğlu, keleşleri bir birine düştüğünde Hoylu'nun yasını tutmaktadır (s. 340).

¹⁸ Özbek ve diğer Türkmen varyantlarında Ayvaz., Gürcistan Şahı'nın kızı Gül Ruha ile; Arap varyantlarında ise Kazakistan'dan Ahmet Serdar'ın kızıyla evlidir. (Türkmen 1984: 270).

¹⁹ Gülizar ismine diğer halk hikâyelerinde de rastlıyoruz: Köroğlu dairesine dahil edilen **Kırmanşah hikâyesinin** Erzurum varyantında Kırmaşah'ın âşık olduğu kızın adı ile (Alptekin 1999a: 40), **Şah İsmail hikâyesinde**, Şah İsmail'in âşık olduğu Türkmen beyinin kızının adı Gülizar'dır (Çolak 1994).

²⁰ Faruk Sümer bu adın Anadolu'da bilhassa Malatya yöresinde yurt tutmuş bir Türkmen oymağının adı olduğunu söyler (Sümer 1999: 186). Fuad Köprülü ise Akkoyunlu oymaklarının en mühimlerinden birinin "Harbendeli" olduğunu, ismini ise Moğol hükümdarlarından Harbende'den almış olduğunu belirtir (Boratav 1984: 250).

22. Hösne Bâlâ Hatun

A₃ varyantında Köroğlu'nun eşi olarak geçer (s. 343). Dağıstanlı Hasan'ın annesidir. Köroğlu kaybolduktan sonra oğluyla Dağıstan'a gider (s. 344). Bu varyanttaki Köroğlu'nun diğer eşi ise Benli Döne'dir.

23. Hünkar Padişah²³

T₁ varyantında geçer. Köroğlu'nun yalnız yaşadığını öğrenir ve komutanlarına onu diri getirmelerini emreder (s. 439). Kolun sonunda Köroğlu'nu diri getiremeyen yedi komutanının da kellesini vurdurur. Bu fonksiyonu icra eden padişah A_z, A₁ ve A₅ varyantlarında İran padişahı olarak geçer (s.447).

24. İsa Bali

Sadece A₅ varyantında geçmektedir. Köroğlu'nun berberidir. Köroğlu hacca gitmeye İsa Bali tarafından tıraş edilirken aynada yaşlandığını fark ederek karar verir (s. 181). İncelediğimiz varyantlardaki bir diğer berberin A₃ varyantındaki Dellek Deli Hasan olduğunu belirtmiştik.

Afgan Türklerinden olup Köroğlu tarafından Mısır'dan getirilen İsa Bali'nin (Esebalı) (Uzun 1997: 150), Kahire padişahının oğlu olduğunu ve Ayvaz gibi kaçırılarak getirildiğini de Chodzko'dan öğreniyoruz (Boratav 1984: 27).

²³ Hünkar sıfatı Osmanlı hükümdarları tarafından da genellikle sarayda- kullanılan bir unvandır (Atsız 1992). Hünkar padişahın, değişik varyantlarda İran padişahı veya Gürcistan padişahı olduğunu görüyoruz. Özbeklere göre ise "Hünkar" sıfatı zalim anlamına gelmektedir. Görüldüğü gibi unvanın sahibi ve milliyeti varyantlara göre değişmektedir (Karadavut 1996: 96) Özbek rivayetlerinde Hünkar Şah, Kızılbaşların padişahıdır (Boratav 1984: 249). Elyas Müşeg yazmasında Hünkar Padişahın, Şah Abbas olması ihtimalini, Köroğlu'nun onun döneminde yaşadığını söyleyerek belirtir. Buna benzer bir görüşü A. Chodzko halk rivayetlerine dayanarak dile getirir. Chodzko, Köroğlu'nun Şah Abbas II zamanında (1617-1648) Horasan'da yaşadığını söyler (Türkmen 1982: 418). Hünkar Padişah, bazı Türkmen varyantlarında Tokmak Sultan (Türkmen Türk Edebiyatı 1998: 178), bazılarında ise Şah Sepit (Nurmemmet 1996: 497) adıyla da geçmektedir.

25. İnan Şahı / Padişahı

A_z , A_1 ve A_5 varyantlarında geçmektedir. Her üç varyantta da Köroğlu'nun düşmanıdır, onu öldürmek ister. T_1 varyantındaki Hünkar Padişah'ın fonksiyonunu icra eder.

26. Köse Kenan

A_2 ve A_6 varyantlarında geçmektedir. A_z varyantlarında Köroğlu'na tüfekte ilgili sorular sorarken (s. 583) A_6 varyantında Köroğlu'nun, tüfeğin icadından sonra söylediği şiirle ne demek istediğini sormaktadır (s. 210).

27. Lezgi Ahmet

A_2 varyantında geçmektedir. A_6 ve A_7 varyantlarındaki Bıyıklı Yusuf'un fonksiyonunu icra eder. Köroğlu kaybolunca köyüne dönen Lezgi Ahmet yolda Kırklar içindeki Köroğlu'yla karşılaşır (s. 586). Köroğlu, Lezgi'den yaptığı iyilikleri ve yiğitliğini herkese anlatmasını ister ve ona dua eder (s. 587). Bu varyantta anlatıcı Köroğlu ile ilgili anlatmaların Lezgi'den kaldığını ifade eder.²²

28. Mehdi Han

A_z , A_1 ve A_7 varyantlarında geçer. A_z varyantında padişahın, Köroğlu'nun üzerine gönderdiği iki komutandan biridir (s. 405).

A_1 varyantında Köroğlu'nun yerini alacağı endişesiyle padişahı, Köroğlu'nu öldürmek için kışkırtan vezirdir. Hilekar ve nânecip biri olarak tavsif edilir (s. 307).

A_7 varyantında ise Köroğlu'nu öldürmek isteyen Kayseri'nin iki paşasından biridir (s. 440). Sonunda Köroğlu tarafından öldürülür. A_5 varyantındaki Bayram ve Almas'ın fonksiyonunu icra eden iki kişiden biridir.

²² Bu konuyla ilgili olarak geniş değerlendirme için 15 numaralı dip nota bakınız.

29. Nigar

A_z , A_1 ve A_7 varyantlarında geçer. Her üç varyantta da Köroğlu'nun eşi ve yaşlandığında yanında kalan tek kişi Nigar'dır. Köroğlu'nun yanından hiç ayrılmaz, hep ona yardımcı olur. Vefası ile ön plana çıkar. T_1 ve T_2 varyantlarındaki Ağayunus Peri'nin; A_3 ve A_4 varyantlarındaki Benli Döne'nin fonksiyonunu icra eder.

T_1 , T_2 , A_3 ve A_4 varyantlarında Köroğlu'nun iki eşi varken A_z , A_1 ve A_7 varyantlarında Köroğlu tek eşlidir.

30. Rüstem Zal

A_z ve A_1 varyantlarında "Rüstemi Zal kimi ne'reler çeken" benzetmesiyle geçer (A_z : 406), (A_1 : 319).

Köroğlu burada, narasını, İran destanı Şehname'nin ünlü kahramanı Rüstem'in narasına benzetir.²³

31. Sultan Murad

Sadece A_2 varyantında geçer. Köroğlu'nun tüfeği teslim ettiği sultandır. Köroğlu kendisinden af diler (s.584). Bunun üzerine Sultan Murad, Köroğlu'ndan şikayetçi olan bezirganlarla Köroğlu'nu yüzleştirir. Bezirganların yalan söylediği anlaşılınca, Sultan. Köroğlu'nu affeder ve derebeyliği kaldırır (s.585). Varyantta Sultan Murad'ın İstanbul'da bulunduğu ve Köroğlu'nun onu görmek için İstanbul'a gittiği belirtilir. Buradan da anlaşılacağı üzere Sultan Murad Osmanlı hakanıdır. Chodzko'nun tercüme ettiği Azerî rivayetinde Köroğlu'nun babası Mirza Sarraf Türkistan Padişahı Murat'ın at sürülerini idare eder (Boratav 1984: 21).

²³ Ziya Gökalp Rüstem Zal'ın Sakalar'dan olduğunu söyleyerek onun Şehname'deki menkıbeleri ile Köroğlu'nun menkıbeleri arasında benzerlik bulunduğunu belirtir (Gökalp 1977: 89). İran destanlarında pehlivan tipinin en belirgin örneği Rüstem'dir. Şehname'deki kahramanlıklar onun etrafında döner. Yaşadığı sürece ün kazanmaya çalışır. Güçlü bir pehlivan olduğu kadar, bütün zorlukları yenen, gidilemeyecek sihirli yerlere gidebilen, İranlıların kördüğümünü çözebilen insandır. Altı veya yedi yüzyıl yaşamış, bunun üç yüz yılını İran-Turan savaşlarında geçirmiştir (Demirel 1995: 119).

Köroğlu'nun babasının efendisi, A. İnan'ın naklettiği Erzurum rivayetinde ise Gence'de Murat Han'dır (Boratav 1984: 242). Bu rivayetlerde geçen padişah Murat'ın birbirini etkilediği düşünülebilir. Yine destanın Kars rivayetinin Bolu Beyi kolunda Köroğlu kendini ve arkadaşlarını öven bir şiirinde soyunun Murat Hanlılardan geldiğini söyler. Bu bilgiyi bize veren Boratav Naima tarihide, Trabzon taraflarında Celâlik ile şöhret bulmuş üç kişinin “Murat Hanlı” diye zikrolunduğunu söyleyerek bunların Kuyucu Murat Paşa tarafından öldürüldüğünü belirtir (Boratav 1988:151).

32. Tanrı Tanımaz

A₇ varyantında geçer. Köroğlu'nun keleşlerindedir. Ermeni varyantlarında da adı geçmektedir (Türkmen 1992: 40).²⁴

33. Tüccar Hoca Ahmet²⁵

A₇ varyantında Köroğlu'nu öldürmek isteyen Kayseri'nin iki paşasının ordu hazırladığını Köroğlu'na haber veren Köroğlu'nun eski dostudur (s. 440). Köroğlu ondan Ayvaz'ı bulmasını ister. Hoca Ahmet Ayvaz'ı ve diğer adamları bulup Çamlıbel'e gönderir (s. 440). Destanda geçen diğer bezirganların aksine müsbet bir rol oynar.

34. Zor Ahmet Bezirgan / Zor Bezirgan

A₃ ve A₄ varyantlarında Ayvaz'ı öldüren keleşdir. Ayvaz'ı öldürmesi üzerine Dağıstanlı Hasan tarafından kellesi kesilir (A₃ : 340), (A₄ : 270).

²⁴ Boratav 17. Asır tarihçilerinden Tebrizli Arakel'in *Ermeni Tarihi* adlı eserinde, celâliler arasında Yola Sığmaz ve Tanrı Tanımaz adları geçmekte olduğunu, Maraş rivayetlerinde Kabre sığmaz ile Hulufu'nun Azerî rivayetinde Tanrı Tanımaz'ın Köroğlu'nun arkadaşları arasında yer aldığını söyler (Boratav 1998: 149).

²⁵ *Aşık Garip hikâyesinin* bir varyantında kaybolan Garip'i bulacak olan bezirganın adı da Tüccar Hoca Ahmet'tir (Türkmen 1995: 68).

II. BÖLÜM

KÖROĞLU'NUN SONU KOLUNUN MOTİF YAPISI

Çalışmamızın bu bölümünde Köroğlu'nun Sonu Kolu'nun motif yapısını ortaya koymaya çalıştık. Halk anlatmalarının incelenmesinde karşımıza çıkan “motif” terimi üzerinde çeşitli araştırma ve tarifler yapılmıştır. En kısa şekliyle hikâye etmenin en küçük unsuru şeklinde tarif edilen (Alptekin 1997:297) motif konusunda en kapsamlı çalışma masal motifleri üzerine hazırlanan Halk Edebiyatının Motif Dizini adlı Stith Thompson'un eseridir (Thompson 1966). Thompson, motifi masalın gelenekte ısrar edici güce sahip en küçük unsuru olarak tarif etmektedir.¹

Biz bu çalışmamızda önce incelediğimiz varyantların motiflerini tespit ettik, sonra varsa Türk mitolojisindeki yerini araştırdık ve diğer halk anlatmalarındaki benzer motiflerle karşılaştırdık. Motifleri, varyantlarda ortak olarak en sık geçen motiflerden başlamak üzere kuvvetliden zayıfa doğru sıraladık. Her motifin sonunda da dünya anlatmalarındaki yerini göstermek için Thompson'un eserindeki (Thompson 1966) motif numaralarını ve adlarını verdik. Bazı motiflerin de bize ait olduklarını belirtmek için (T) kısaltmasıyla göstermeyi uygun gördük.

1. Kırklara Karışma Motifi

Destan kahramanlarının hayatları olağanüstü motiflerle süslenmiş birer kahramanlık hikâyesidir. Bütün destan kahramanları gibi alp tipine uygun bir hayat süren Köroğlu da doğumundan itibaren olağanüstü hadiselerle karşılaşır, sıradışı olaylar yaşar.

Elbette ki bir destan kahramanının sonu da normal insanların sonundan farklı olacaktır. Köroğlu'nun sonu ile ilgili incelediğimiz varyantlardan T₁, T₂ ve A₅

¹ Motif konusunda geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: (Alptekin 1986), (Alptekin 1997: 297-298). (Sakaoğlu 1999: 15-16).

varyantlarında Köroğlu sıradan bir şekilde ölürken², diğer varyantlarda olağanüstü bir şekilde destan sahnesinden çekilir.

A₁ varyantında son kısımda, Köroğlu gezerken Koşabulak'ın yanında bir Akkaya'nın önünde durur. Yanında Ayvaz ve Nigar da vardır. Köroğlu birden Akkaya'nın arkasına dolanır ve bir mağarada kaybolur. Sonra gelip oraya bakan Ayvaz mağaranın yerinde ak ışıklı bir kayanın bulunduğunu görür (s. 322). Manas destanında da buna benzer bir sahne Manas'ın oğlu Semetey'in başından geçer. Semetey, Kıyaz tarafından başı kesilecekken kaybolur. Askerler onu ararsa da bulamazlar (İnan 1992a:174).

A₂, A₃, A₄, A₅, A₆ ve A₇ varyantlarında ise kaybolan Köroğlu'nun Kırklar'a karıştığı anlatılmaktadır.

A₂ varyantında ortadan kaybolan Köroğlu'nu aramaya çıkan Köroğlu'nun yiğitlerinden Lezgi Ahmet, onu, köyü Lezgi'ye giderken Kalaylı dağda Kırat'ıyla Kırklar içinde bulur (s. 586-587).

A₃ varyantında Köroğlu Şam'da Kırklar dağında (s.343); A₄ varyantında ise:

“... ”

Herkes çeker kaderince cevri ü belâyı

Sıra sıra olup terk ederler sılayı

Köroğlun der gayrı bırakalım kalayı

Karatın da Kırklar ilen beslenmelidir” diyerek atı ile yine Şam'da Kırklar mağarasında kaybolur (s. 272).

² İncelediğimiz varyantların dışında da Köroğlu'nun ölümüyle ilgili değişik bilgilere rastlıyoruz. Bunlar için şu eserlere bakılabilir: (Nurmemmet 1996: 409-497), (Uzun 1997: 101-103), (Türkmen Türk Edebiyatı 1998:183), (Boratav 1984:44), (Türkmen 1992:41).

A₆ varyantında onun Kırklar'a karışma sebebi şöyle izah edilir: "Üç köpükten içmesi³, fukaraya dokunmaması, zenginlerden parasının zekatını istemesi, namazını ateş içinde kalsa da bırakmaması, kendine gelen fukarayı baştan ayağa donatması..." (s.210).

A₇ varyantında ise Köroğlu bir gün Kırat'ıyla güneye doğru gider. Bir daha geri dönmez. Onun değişik yerlerde Kırklar'la görüldüğü kaydedilmektedir (s.445).

Bu varyantların dışında T₁ varyantında da Göroğlu'nun erenlere karıştığı anlatılmaktadır. Fakat bu durum onun düşmanları tarafından öldürülmesine mâni olmaz⁴. Çandibil'den Yıldız dağına gidip yerleşen Göroğlu bir gün Allah'a yalvarırken bir akkuş gelip konar. Sonra birden yüz çeşit taam ve oturdukları mağaranın kible tarafında bir pınar peyda olur, oradan abdest alırlar. Bunun üzerine Ağayunus Peri ona erenlere karıştığını söyler (s.427). T₂ varyantında da Göroğlu'nun pîrinden bahsedilir. Göroğlu gücünü pîrinin yardımı ve Ağayunus Peri'nin nasihatlerine borçludur.

Köroğlu'nun Zuhuru kolunun Kazak varyantında da Köroğlu'nun mezarda doğacağını annesine Kırklar⁵ haber vermiş (Karadavut 1996:104).

Kırklar ve diğer olağanüstü yardımcıları Göroğlu'na, Türkistan varyantlarında doğuşundan sonuna kadar sıkıştığı yerde yardım ederler (Karadavut 1996:112-116), (Ekici 1998:74-79).

İncelediğimiz varyantların bazılarında - A₂, A₄, A₇ - Köroğlu'nun Kırat'ıyla Kırklar'a karışması da dikkat çekicidir⁶. Bazı Türkmen rivayetlerinde Köroğlu'nun atının Kırklar tarafından yer altında seksen gün beslendiği ve böylece meşhur Kırat

³ Köroğlu'nun ilk kolunda Köroğlu babası için Şat nehrinden aldığı köpükleri kendisi içer. Üç köpük Köroğlu'na şairlik, pehlivanlık ve dalaverede üstünlük verir... Köroğlu o sudan içtiği için kıyamete kadar ölmemiş, Kırklar'a karışmıştır. (Boratav 1988:246).

⁴ Bu durum süflerin görüşüne de uygundur. Zira üçler yediler, kırklar, üç yüzler denen erenler ölümlüdür. Bunlardan biri öldüğü zaman halk arasından istidatlı biri yerine seçilir (Gölpınarlı 1992:394).

⁵ Kırklar, Kazak varyantlarında "Kırk Şilten" diye geçer (Ekici 1998:60).

⁶ **Otman Baba Vilayetnâmesi**'nde, Otman Baba, Hızır'ın atıyla denizden açılan bir kapıdan girerek gözden kaybolur (Ocak 1999:100).

haline geldiği anlatılmaktadır (Nurmemmet 1996: I. 24). Burada Köroğlu'nun haricinde Kırat'a da bir kutsallık kazandırıldığını görüyoruz.

Kırklar motifinin İslâm düşüncesinden kaynaklandığını kaydeden araştırmacıların yanı sıra kırk sayısının İskitler arasında görüldüğünü ve dinî bir nitelik taşıdığını belirterek bunun İslâm öncesi Şamanist düşünceden kaynaklandığını söyleyenler de olmuştur (Öztürk 2000:79).

Alevi ve Bektaşîlik'te ise Hz. Ali'nin başkanlık ettiği kırk kişinin meclisine "Kırklar Meclisi" dendiğini biliyoruz (Yardımcı 1999:30). Yine Tasavvuf düşüncesine göre kainat bir kutub ve onun etrafında bulunan Üçler, Yediler, Kırklar ve Üçyüzler denilen erenler tarafından idâre edilmektedir (Gölpınarlı 1992:393-394). Ayrıca "Kırklar" kelimesi ile "Gayb Erenleri"nden kırk velinin haricinde, şeri'at, tarikat, marifet ve hakikat kapılarında bulunan onar kapıdan kırk makamın kastedildiği de kaydedilmektedir (Uludağ 1995:340).

Türk-İslâm coğrafyasında Kırklar'a izafe edilen pek çok makam vardır. Bu yerler, o yörenin insanları tarafından kutsî kabul edilmiş ve ziyaretgah olarak insanların ilgisini çekmiştir. Anadolu'da, Amasya (Çay 1991:130), Diyarbakır (Yavuz 1993:209), Harput (Araz ty:56), Orta Anadolu (Eröz 1990:396) yörelerinin yanı sıra Kafkasya'da Derbent yakınlarında Dede Korkut'a ait mezarın yanında Kırklar makamı olduğu da 1647 yılında buraları ziyaret eden Evliya Çelebi'den öğreniyoruz (Öztürk 2000:166), (Gökhan 2000:CCCVII). Bu bilgiyi 17 .yy'da İran'a giden Alman elçi Adam Olearius da doğrulamaktadır (Ergin 1989:46). Alman elçinin naklettiği, konumuzu ilgilendiren bir başka dikkat çekici bilgi. Kırklar mezarının bulunduğu Derbent'in yakında bir tepenin üzerinde İmam Kurchud'un mezarının

bulunduğu bilgisidir⁷. Biz incelediğimiz A₅, varyantında Köroğlu'nun öldürülmesinden sonra İran Şah'ı tarafından Kuhrud kasabasında bugün bile hâlâ görülebilen bir türbe yaptırdığını ve oraya defnedildiğini görmüştük (s.186).

Bu motifi Index'te tespit edemedik.

2. Mağara Motifi

İncelediğimiz varyantlardaki bu motif, çok eski çağlardan beri muhtelif uluslarda malum olan ve cihanşumul bir kült olarak kabul edilen (İnan 1998 c:253) dağ kültü ile birlikte geçer. İlk insan Ay-Atam'ın yaratılışıyla ilgili olarak 13. asır müellif: Ebu Bekir, Aybek-i Davadari'nin yazıya geçirdiği bir efsanede bunu açıkça görmekteyiz. Efsaneye göre Ay-Atam, Karadağcı dağındaki bir mağaradaki bir mağarada insan şeklindeki bir çukura dolan çamurdan meydana gelmiştir (Seyidof 1982:34). Bu efsanede dağ kültü ile mağara motifi bir arada efsanevi bir hüvviyet kazanır.

T₁ varyantında da dağ ve mağara motifi birlikte geçmektedir. Varyantta Göroğlu Ağayunus Peri ile Çandıbil'den ayrılarak Yıldız dağında bir mağarayı mesken tutar (s.425) ve Allah'a dua ederken erenlere karışır (s. 427). Son bölümde Göroğlu'nun öldüğü yer de bu mağara olacaktır (s. 447). Burada mağara münzevî bir hayat sürmek isteyen Göroğlu'nun sığınağıdır. Göroğlu ömrünün son günlerinde burada insanlardan uzak bir hayat sürmek arzusundadır. Bununla ilgili olarak dağlardaki mağaralarda ibadet etmenin daha çok uzak doğu dinlerinde görüldüğünü söyleyip zahidliğin ancak dağa çekilme ile mümkün olduğunu ifade eden Bahaeddin

⁷ Dede Korkut'la ilgili olarak nakledilen bu bilgiye göre İmam Kurchud Peygamber yakınlarından olup onun ölümünden sonra üç yüz yıl yaşamış. Kassin (Gazan) isimli padişaha çok bağıymış ve önünde kapoz çalıp şiir söyleyerek onu Müslüman olmaya ve Lezgiler aleyhine savaşa teşvik etmiş. sonunda İslâm propagandası yapmak üzere aralarına girdiği putperst Lezgiler tarafından öldürülmüştür (Ergin 1989:46).Kaynaklarda Dede Korkut'a ait olduğu söylenen türbenin A₅ varyantında Köroğlu'na da izafe edilmiş olabileceği ihtimali, ancak bu iki destan kahramanının halk muhayyilesindeki hatırasının birleşmesiyle izah edilebilir. M.H. Tahmasib da Köroğlu destanının meydana çıkıp inkişaf etmesi Dede Korkut hikâyelerinin mühim rol oynadığını söylemektedir (Cemşidov 1990:133). Bazı efsanelerde ise Dede Korkut'un, Köroğlu'nun atası olduğu anlatılmaktadır. Köroğlu, Dede Korkut'un karısı Halime'den doğmuştur (Gökyay 2000 CXVII).

Ögel Kutadgu Bilig'deki Odgurmuş ve Ögdülmüş gibi vezirlerin de zaman zaman dağlara çekilip ibadet ettiklerini kaydeder (Ögel 1995:426), (Dilaçar 1988:116).

Yine Kur'an'da Kehf suresinin onuncu ayetinde bahsedilen gençler Rablerine dua için bir mağaraya sığınır (Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı 1990: 293). Mağaraya sığınma motifine ibadet etme hususunun eklenmesinde bu İslâmî anlatmanın etkisi olduğu düşünülebilir.

Diğer varyantlarda mağarada ibadetten bahsedilemez. A₁ ve A₄ varyantlarında Köroğlu mağarada A₃ varyantında bir dağda kaybolur.⁸

A₂ varyantında ise Köroğlu kaybolduktan sonra Kırklar içinde Kalaylı dağda; A₄ varyantında Tokat dağlarında görülür.

Türk destanlarında mağara motifini genel olarak kurtarıcı-sığınmak özelliğinde olanlar ve doğurucu-ana özelliğinde olanlar olmak üzere iki grupta değerlendiren Ali Öztürk, Şehnâme'de düşmanına yenilen Afrasyab'ın bir mağaraya sığındığını, Ergenekon'un mağaraya yakın bir yapı arz ettiğini ve Tepegöz destanında Basat'la Tepegöz'ün savaşının bir mağarada yaşandığını kaydetmektedir (Öztürk 2000:74).

Kurtarıcı-sığınmak ve doğurucu-ana özelliği taşıyan mağaralara örnek olarak Göktürkler'in Bozkurt destanında Bozkurt'un Türkler'in soyunu devam ettirecek olan on çocuk doğurduğu mağarayı (Banarlı 1998:I. 24); Hz. İbrahim'in annesinin onun Nemrut'tan saklayarak doğurduğu mağarayı (Taberi 1991:I.313-314); Davut peygamberin düşmanlarından kaçıp sığındığı mağarayı (Taberi 1991: II. 680) gösterebiliriz. Buradaki mağaralar hem doğuma mekan olan yerlerdir, hem de birer sığınaktır. Manas destanında da Manasçı Temir Karı'ya göre Manas'ı doğuran Çıyırda Hatun değildir. Onu Jakıp rüyasında gördüğü bir mağarada altın bir beşik içinde bulmuştur (Hua 1995: 59).

⁸ Dağda kaybolma motifinin Yunan mitolojisinde de önemli yer tuttuğunu Lord Raglan'dan öğreniyoruz. Oedipus, Theseus, Romulus, Heracles, Moses (Musa) gibi mitolojik kahramanlar hep bir dağın tepesinde esrarengiz şekilde kaybolurlar (Raglan 1998:127-130).

Ali Öztürk'ün mağaranın bir sığınma ve doğum yeri olarak kullanılmasıyla ilgili olarak iki grupta değerlendirdiği mağara motifine biz Köroğlu destanından hareketle mağaranın olağanüstü kutsî şahısların dünyasına açılan bir kapı olma özelliğini de ekleyebiliriz. Bu durum mağaralara insanlar tarafından kutsiyet izafe edilmesini de izah etmektedir. Battal Gazi'ye ilahi emirlerin tebliğ edildiği Malatya ve Seyitgazi'deki mağaralar insanlar tarafından mukaddes yerler olarak kabul görmektedir. Battal Gazi'nin Malatya'daki mağarada kayıplara karıştığı ve ruhunun göğün yedince katına ulaştığı anlatılmaktadır (Özen 1988: 235).

Mağaraların bu kutsallığı ile ilgili olarak Göktürkler'in her yıl Ötüken ormanındaki mağaralarda ataları için kurban kesmesini de ekleyebiliriz (Eröz 1990:364). Bugün Anadolu'da, Edremit civarında yaşayan Türkmenler'in Baba ve Sarıkız yatırlarının bulunduğu yerlerdeki mağaralarda kurban kestiklerini de biliyoruz (Eröz 1990:365).

Köroğlu destanında da dağlar ve mağaralar Kırklar'ın yaşadığı yerlerdir. Halk hikâyelerimizden Elif ile Mahmut hikâyesinde de ava çıkan Mahmut yaralı bir ceylanı takip ederek kırk dervişin bulunduğu bir mağaraya gelir. Mağarada âşık olacağı kızın resmi asılıdır (Fışhdıck 1984: 62).

Hamzanâme'de ise Hz. Hamza'ya atını, sahibi görünmeyen bir ses efsanevî bir mağarada verir (Sezen 1991: 73). Ünlü seyyah İbn-i Battuta, Seylan adasında Hızır'ın bir mağarasının bulunduğunu kaydeder (Ocak 1999: 107). Köroğlu'nun da Hızır gibi, çeşitli yerlerde makamları olduğu söylenmektedir. Âşık Müdamî'ye göre Ahıska'da, Pasof'ta, Ardanuş'ta, Kars'ta (Boratav 1988: 264). Köroğlu'nun

makamları vardır. Yine Erzincan, Tercan'da⁹, Sivas'ta¹⁰ Köroğlu'na ait mağaraların olduğu anlatılmaktadır (Özen 1998: 255-256).¹¹

T₁ varyantında Yıldız dağındaki mağaranın Göroğlu'na mezar olduğunu söylemiştik. Battal Gâzi ile ilgili anlatılan bir efsanede de buna benzer bir motifi görmek mümkündür. Battal Gâzi, yaralı olarak sığındığı mağarada kendine âşık olan kral kızının attığı taş yüzünden ölmüştür (Özen 1988: 262). Yine Dede Korkut'un Derbent yakınlarındaki mezarını ziyaret eden Adam Ocarius buranın mağara şeklinde oyulmuş olduğunu kaydeder (Öztürk 2000: 166).

Köroğlu'nun mağarada kaybolmasına benzer bir başka Anadolu rivayeti ise "Karacaoğlan ve Kara Kız" adlı efsanedir. Karacaoğlan sevdiği kızın ölmesiyle bir mağarada sırr olur (Boratav 1988: 143). "Kanlı Mağara" adlı bir efsanede ise Ak Sultan adlı bir gelinin bir geyiğin üzerine binerek bir dağda mağaraya girip kaybolduğu anlatılmaktadır (Yardımcı 1998: 388).

Bütün bu bilgilerde de görüldüğü üzere Mağara motifi İslamiyet öncesi dönemden itibaren Türk halk anlatmalarında geniş bir yer tutmaktadır.

Bu motif Index'te F 757 "Olağanüstü Mağara" ve R. 315 "Mağaraya Sığınma" şeklinde kayıtlıdır.

3. At Motifi

Türk destanlarında kahramanların en yakın dostu atlarıdır. Destanlarda atsız yiğit düşünülemez. Yiğitler destanlarda atlarıyla birlikte anılırlar. At sadece binek hayvanı değil olağanüstü güçleri olan kahramanın en yakın yardımcısıdır. Kahramanı zor durumlardan kurtarır.

⁹ Burada Köroğlu'nun yaşadığı ve iki kaya arasında merdivenle inilen bir mağara olduğu söylenmektedir. Biz bu bilgiyi okuma yazması olmayan altmış yedi yaşındaki Sadiye Alkan'dan dinledik. O da babasından dinlemiş.

¹⁰ Sivas'ta Köroğlu'na ait on iki ayrı mağaradan bahsedilmektedir.

¹¹ Sivas'taki Köroğlu mağarasıyla ilgili bir efsaneye göre, Bolu Beyi'nden öcünü alan Köroğlu annesi Mihri Vefa ile gözlerden uzak bir mağaraya yerleşir. Köroğlu'nun ününü duyan çevre köyler de her yıl Köroğlu'na koyun kuzu gibi hediyeler getirirler (Özen 1998: 255-256). Biz buna benzer bir epizota T₁ varyantında da rastlıyoruz. Çandibil'den Yıldız dağındaki bir mağaraya Ağayunus Peri ile yerleşen Göroğlu'na burada civardaki çobanlar tarafından yiyecek getirilir (s. 429).

Köroğlu'nun Kıratı da olağanüstü güçleri olan ve destanın her kolunda onun yanında yer alan asli kahramanlardan biri, sahibine çok sadık, vefalı bir attır.

İncelediğimiz varyantlardan T₁ varyantında yaşlanıp gücü kuvveti kalmayan Göroğlu'nun yüreğine sadece Kırat'ın sesini işitince kuvvet gelir (s. 419)¹². Göroğlu son nefesinde dahi Kıratı görmek ister. Böyle itikatlı vefalı bir hayvanı görmenin hacca gidip gelmek kadar sevap olduğunu söyler (s. 419). Kırat da Göroğlu'nun bu halini görünce gözünden boncuk boncuk yaş akıtır (s. 421). T₂ varyantında da Göroğlu'nun ölümü üzerine Kırat'ı ağlarken görüyoruz (s. 481). Bu varyantlarda Kırat'a beşeri vasıflar kazandırıldığına şahit oluyoruz.

T₁ varyantında Göroğlu'nun öldüğünü gören Kırat onun başucunda can verir. Çandıbil halkı onu da bir insan gibi saygı ile gömer (s. 449)¹³.

Çalışmamızda incelediğimiz A₂, A₁ ve A₅ varyantlarında Kırat vefasıyla ön plâna çıkar. Köroğlu onun nallarını söküp bıraksa da o, Çamlıbel'den ayrılmaz. Kirmanşah hikâyesinde Kirmanşah'ın atı Karakaytaç da (Alptekin 1999a: 61); Manas destanında Manas'ın atı Akkula da (Boratav 1984: 26) sahiplerine gösterdikleri sadakat ve vefayla anılırlar.

A₅ varyantında Köroğlu atı öldürülünce, "Kıratsız bir hayat bana hiç bir şey ifade etmiyor" diyerek düşmanlarıyla mücadele etmeden teslim olur (s. 185) Böyle bir sahneye Manas destanında da rastlıyoruz. Düşmanı Kökçe'nin atını öldüren Manas, ona başka bir şey yapma lüzumunu hissetmez. Çünkü bu, bir kahramana yapılacak en büyük hakarettir (Boratav 1984: 72). Atsız, kahramanın sıradan bir insandan farkı kalmamış, bütün mücadele gücünü yitirmiştir.

¹² **Manas destanında** da Manas ölmeden önce çocuğunun sesini işitince vücuduna gayret ve kuvvet gelir. T₁ varyantında Göroğlu'nun evladının olmadığını ve buna üzüldüğünü biliyoruz (s. 425). Göroğlu belki de varyantta Kırat'ı evladı yerine koyup, sevmektedir.

¹³ Sagayları'nın **Ay Mergen ve Altın Kuş destanında** Ak Han'ın; **Katay Han ve Buzalay Mergen destanında** ise Katay Han'ın atı ve karısıyla beraber gömüldüğü tasvir edilmektedir (İnan 1992b: 12). Alp'in atının kendisiyle beraber gömülmesiyle onun ölümler dünyasında bile atsız kalması önlenmek istenmiştir (Başbuğ 1983: 7).

Olağanüstü şekilde doğan Kırat'ın¹⁴ sonu da olağanüstüdür. A₂ ve A₆ varyantlarında onun Köroğlu'yla Kırklar'a karıştığı; A₃ ve A₆ varyantlarında ise esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolduğu anlatılmaktadır.

Kırat'la ilgili diğer rivayetlerde onun âb-ı hayattan içip ölümsüzlüğe kavuştuğu anlatılır. Bir rivayete göre Kırat, İstanbul'da her sene bir başka fakir sakının hizmetine girer, üç dört ay kalır, sonra sırrolurmuş (Boratav 1988: 246) Kırat'ın her sene bir adam tarafından alınıp satıldığı bilgisini A₃ varyantında da buluyoruz (s. 345).

Diğer bazı destan kahramanlarının atları da ölümsüzdür. Şah İsmail'in atı Kamertay'ı; Hz. Ali'nin Döldül'ü; Hızır'ın Boz Atı (Boratav 1997: 59); Hz. Hamza'nın Aşkar'ı (Sezen 1991: 65) hep ölümsüzdür.

Destan kahramanlarının atlarıyla ilgili bir diğer dikkat çekici husus atların rengiyle ilgilidir. Köroğlu'nun Kırat'ı gibi bu efsanevî atlar da genellikle ak, boz ya da kır rengiyle tavsif edilir. Bu rengin eski Türk düşüncesinde dinî, sihirli bir mânasının olduğu ve Türkçe'de temiz, güzel, parlak, muhteşem gibi anlamlar taşıdığı kaydedilmektedir (Urmançeyev 1983: 17). A. Yaşar Ocak bu renk atların makul ve uğurlu sayılmalarında, Şamanist inançların büyük etkisi olduğunu belirtmektedir (Ocak 1999: 100).

Bu motif Index'te B 401 "Yardımcı At", B 401.1 "Deniz atı" şeklinde kayıtlıdır.

4. Âb-ı Hayat Motifi

Ölen insanların herhangi bir suretle dirilmesi veya herkesin kendi hesabına bir ölümsüzlüğe erişmesi bütün insanlığın bir özlemidir (Ögel 1998: 106).

¹⁴ Kırat'ın Dede Korkut tarafından beslendiği ve onun denizden çıkan su atı ile gerçek bir atın birleşmesinden doğduğu ve Dede Korkut'un büyüyle gerçek anlamda Kırat olabildiği rivayet edilmektedir (Gökyay 2000: CXVII). *Maaday Kara destanında* da Küçüdey Meryen'in Boz atı su ruhundan yaratılmıştır. Başkırtlar da atın su ruhundan yaratıldığına inanmaktadır (Seyidof 1982: 33). Şükrü Elçin, Türk muhayyilesinde doğan efsanelere göre atların doğuşunu Gök-Tanrı, Rüzgar, Hava, Mağara-Toprak ve Su menşeli olmak üzere dört kolda toplar (Elçin 1988: 412). Kırat'ın doğumuyla ilgili geniş bilgi için şu esere bakılabilir: (Karadavut 1996: 116-125)

A₆ varyantlarında Köroğlu'nu Kırklar içinde bulan Köroğlu'nun keleşlerinden Bıyıklı Yusuf, Kırklar tarafından kendisine verilen suyun yarısını içer kalanını da başından döker. Bıyıklı Yusuf bu suretle iki yüz elli yıl yaşar. Fakat belden yukarısı yirmi beş yaşında bir delikanlı gibi, belden aşağısı ise kuru ve cansızdır (s.212).

A₂ varyantında ise Köroğlu'nu Kırklar içinde bulan Lezgi Ahmet Köroğlu'nun duasıyla iki yüz kırk yedi yıl yaşamıştır (s. 587). Fakat Lezgi, Köroğlu'nu ararken karşılaştığı   leri, Yedileri ve Kırkları hep bir gözenin etrafında otururken bulur (s. 586). T₂ varyantında da Ağayunus Peri, Göroğlu'na, Barsiya ile görüşmeden önce, gittiği yerde bir pınar bulacağını o pınardan abdest alıp iki rekat namaz kılması ve p rine dua edip Barsiya ile güreşmesi gerektiğini söyler (s.479). T₁ varyantında geçen pınarın özelliği Göroğlu'nun yalnız yaşadığı mağaranın önünde efsanevî şekilde birden oluşmasıdır. Göroğlu bu pınardan abdest alır (s. 427). Burada pınarın başka bir fonksiyonundan bahsedilmemektedir.

Bahaeddin Ögel hayat suyunun da nev'ileri olduğunu belirtir ve bazılarının  l leri dirilttiğini, bazılarının hastaları iyileştirdiğini, bazılarının da ihtiyaarlara gençlik verdiğini söyler (Ögel 1998:107). A₆ varyantında geçen hayat suyu motifi ise içene gençlik ve uzun ömür veren bir hayat suyudur.

Biz biliyoruz ki, bu hayat suyu motifi Köroğlu destanın diğer bazı varyantlarında da geçmektedir. Köroğlu Goşabulag adlı pınardan içtiği su sayesinde yiğitliğe ve aşıklığa kavuşur (Karadavut 1996: 139-141). Bu pınar  anlıbel'deki bir taşın üstünde bitmiş tek bir ağacın altında kaynayan g zedir (Seyidof 1982: 38). Doğu Anadolu rivayetlerine göre ise Köroğlu'na şairlik özelliğini şat (Aras) nehrinin sularıyla çıkıp gelen üç köpüğü içmesi vermiştir (Uzun 1997: 76). Bu Bingöl civarındaki Aras suyu Köroğlu'na , aynı zamanda güzellik, yiğitlik, ölümsüzlük ve hayvanların dilinden anlama özelliği de kazandırır (Sakaoğlu 1989: 110), (Kırzioğlu 1941:212-213).

Köroğlu'yla ilgili anlatılan bir başka efsaneye göre ise, Köroğlu'nun annesiyle Sivas'ta sığındığı bir mağaranın başında  ağlayan su, ölümsüzlük suyudur. Bu sudan Kırat içerek ölümsüzlüğe kavuşurken Köroğlu çok istemesine rağmen bu

sudan içememiştir (Özen 1998: 256). Bu çeşme Sivas'ın Yıldızeli ilçesinin bir köyündedir.¹⁵

Bütün dünya mitolojisinde bulunan motiflerden biri olan hayat suyu (Ögel 1998:106) Index'te D1248.1 "Sihirli Su" şeklinde kayıtlıdır.¹⁶

5. Ölümle Cezalandırma Motifi

Bu motif T_1 , T_2 , A_3 , A_4 ve A_5 varyantlarında geçmektedir. T_1 varyantında Göroğlu'nun diri getirilmesini isteyen Hünkar Padişah, bu isteğini yerine getiremeyip Göroğlu'nu ölü teslim eden yedi komutanının başını kestirir (s. 447).

T_2 varyantında ise Göroğlu'nun Barsiya tarafından öldürülmesi üzerine Övez Can Göroğlu'nun intikamını Barsiya'yı mızrakla öldürerek alır (s.483).

A_3 ve A_4 varyantlarında bu motif Köroğlu'yla ilgili olarak değil onun keleşleri arasında cereyan eden bir olayda geçer. Varyantlarda Ayvaz'ın Demircioğlu tarafından öldürülmesi üzerine, Demircioğlu da Zor Ahmet Bezirgan'ı öldürerek intikam alır (A_3 : 340), (A_4 : 270).

Motifle ilgili olarak A_5 varyantında ise, T_2 varyantına benzer bir durum söz konusudur. Köroğlu'nun öldürülmesi üzerine Ayvaz ve adamları, onu öldüren Bayram ve Almas'ı öldürerek intikam alırlar.

Bu motife Abdurrahman Han destanında da (Özkan 1989: 73), Manas destanının Semetey ve Seytek dairelerinde de (Özkan 1989: 74), Dede Korkut hikâyelerinden, "İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'i"nda da aynı motif vardır . Taş Oğuz begi Aruz'un İç Oğuz'dan Beyrek'i muhanetlikle öldürmesi üzerine Kazan Han, Aruz'u öldürerek intikam alır (Ergin 1989: 243-251). Bu motif Index'te Q. 211 "Ölümle Cezalandırma" şeklinde kayıtlıdır.

¹⁵ Bu efsanede geçen çeşmenin Yıldızeli'nde bulunması bize T_1 varyantında Göroğlu'nun Ağayunus Peri ile sığındığı mağaranın Yıldız dağında olması ve bu mağaranın başında da bir gözenin oluşmasını (s. 427) hatırlatmaktadır.

¹⁶ Hayat suyu motifi ile Türkler'deki su kültü için şu eserlere bakılabilir: (Ögel 1995: 315-355), (İnan 1998: 481-495), (Ocak 1998 145-191).

6. Padişah Motifi

Bu motifle T_1 varyantında Hünkar Padişah; A_2 ve A_1 varyantlarında İran Padişahı; A_2 varyantında Sultan Murad; A_5 varyantında İran Şahı şeklinde karşılaşıyoruz. Bu varyantlarda geçen padişahlara karşılık T_2 varyantında İranlı yiğit Barsiya A_7 varyantında ise Kayseri'nin iki paşası Ali ve Mehdi paşalar bulunmaktadır.

A_3 , A_4 ve A_6 varyantlarında bu motife rastlamıyoruz. A_2 varyantı hariç tutulacak olursa bütün varyantlarda geçen bu tipler Köroğlu'nun düşmanıdır. T_1 varyantında Hünkar Padişah, T_2 varyantında Barsiya, A_7 varyantında Ali ve Mehdi Paşalar Köroğlu'nun ölümüne sebep olurlar. A_2 ve A_1 varyantlarında Köroğlu, padişah ve adamlarını yapılan savaşta mağlup eder. A_5 varyantında ise Köroğlu'nun hileyle öldürüldüğünü anlayan İran Şahı onu öldüren iki eski komutanını Ayvaz ve adamlarına teslim eder ve Köroğlu için bir türbe inşa ettirir (s. 186).

A_2 varyantında geçen Sultan Murad diğer varyantlardaki padişahlardan farklı olarak adil ve merhametlidir. Köroğlu tüfeğin icadıyla İstanbul'a gelir ve padişahı af diler. Sultan Murad, Köroğlu'nu ondan şikayetçi olan bezirganlarla yüzleştirir. Köroğlu'nun haklı olduğu ortaya çıkar ve padişah tüfeğin icat edildiğini, derebeyliğin kalktığını söyleyerek¹⁷ Köroğlunu affeder (s. 584).

Bu motif Index'te P.10 "Krallar" şeklinde geçmektedir.

7. Çoban Motifi

Çobanlar genel olarak hiç bir zaman kahraman olarak gösterilmemiştir. Özellikle Orta Asya Türklerinde çoban, reddedilmiş kahraman çocukların kurtarıcısı rolündedir (Gökyay 2000: CCCXXX).

¹⁷ Tarihi vesikalara göre Osmanlı'da yeni çerilikten sonra derebeyliğini kaldıran padişah Sultan Mahmut'tur. Varyantta geçen Köroğlu'nun İstanbul'a gelişi tarihi şu bilgilerle de örtüşmektedir: 1808 Eylülünde Alemdar Mustafa Paşa'nın davetiyle derebeyler İstanbul'a gelirler. Padişah, Sultan Mahmut bunlardan bir kısmını kabul edip görüşür. Hükümetle ayan arasında Sened-i ittifak adı ile bir anlaşma imzalanır. Sultan Mahmut bir süre sonra bu mukaveleyi fesh ederek derebeyleri ortadan kaldırır (Turan 1995: 257). Ayrıca varyantta geçen tüfeğin icadı motifi ise şu bilgiyle doğrulanmaktadır. Sultan Mahmut yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kurulan yeni ordu için Belçika'dan tüfek getirtmiştir (Turan 1995: 265).

Manas Destanında Manas, bir süre koyun çobanı Oşpubay tarafından büyütülür (İnan 1992a: 8). Köroğlu destanının Kazak ve Özbek versiyonlarında Göroğlu'nu mezarda çobanlar bulmuştur (Ekici 1998b: 59-60). Destanlarda genellikle yardımcı kahraman karakterinde olan Çoban motifine Dede Korkut hikâyelerinde de rastlıyoruz. Hikâyelerden, “Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy”da (Ergin 1989: 95-115) Karacuk Çoban; “Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu”nda (Ergin 1989: 199-206) Soğan Sarı Çoban; “Basat’ın Tepegözü öldürdüğü Boy”da (Ergin 1989: 206-215) Konur Koca Sarı Çoban bu türden kahramanlardır.

İncelediğimiz varyantlardan T₁ varyantlarında Göroğlu'nu Ağayunus Peri'yle Yıldız dağında bir mağarada yaşarken bir koyun çobanı onları görür ve azığını onlara bırakır, diğer çobanlara da Göroğlu'nun mağarada yaşadığını haber verir. Göroğlu'nun bu halinden haberdar olan diğer çobanlar da her gün ona azık getirirler (s. 429).

T₂ varyantındaki çoban ise T₁ varyantındaki çobanların aksine Göroğlu'nun öldürülmesinde Barsiya'ya yardım eden menfi bir karakterdir (s. 483).

A₂, A₁ ve A₇ varyantlarında ise Köroğlu'nun Nigar'la gezerken karşılaştığı çoban ona tüfeğin gücünü gösterecek olan kişidir.

Bu motif Index'te P.412'de “Çobanlık” şeklinde kayıtlıdır.

8. Bezirgan Motifi

Bu motifle A₂, A₃, A₄ ve A₇ varyantlarında karşılaşıyoruz. A₂ varyantında Köroğlu fazla baç aldığı konusunda Sultan'a kendisini şikayet eden Kırk bezirganla yüzleşir ve bezirganların haksız oldukları ortaya çıkar (s. 585).

A₃ varyanta oğlunu kaçırdığı için Köroğlu'ndan intikam almak isteyen Firenk Bezirgan çakmaklı tabancanın mucididir, icat ettiği bu tabancayı Çamlıbel'e götürür (s. 338). Çamlıbel'in dağılıp Köroğlu'nun kaybolmasına bu tüfek dolaylı da olsa sebep olacaktır.

A₄ varyantında ise A₃ varyantına benzer bir durum söz konusudur fakat burada Firenkoğlu nâmındaki bezirganın niyeti kötü değildir. Ayrıca tabancayı kendi icat etmemiş İstanbul'dan satın alarak Köroğlu'na hediye etmek istemiştir.

Bu motifin geçtiği son varyant A₇ varyantıdır. Burada Köroğlu'nun eski dostu Tüccar Hoca Ahmet, ona Kayseri'nin iki paşası olan Ali ve Mehdi paşaların ordu hazırladıklarını haber verir (s. 440). Daha sonra Ayvaz ve diğer yiğitlerin tekrar Çamlıbel'de toplanmasına yardımcı olur. Görüldüğü gibi bu varyanttaki tüccar müsbet bir rol ifa eder.

Bu motife Index'te P.431 "Tüccar (Kervancı)"; N.851 "Yardımcı Tüccar"; K.2249.4 "Hain Bezirgan" şeklinde rastlıyoruz.

9. Nâra Motifi

Köroğlu'nun nârasının onun mağlup edilmezliğini temin eden âmillerden biri olduğunu söyleyen Veliyev aynı zamanda onun nârasının özüne ilham verdiğini ve delilere mânevi dayanak olduğunu belirtir. Bu deli nâra onun kollarına kuvvet, dizlerine tâkat, gözlerine ışık verir (Veliyev 1980: 37-38).

İncelediğimiz varyantlarda da yukarıda bahsedilen özellikteki nâra ile karşılaşırız. T₁ varyantında Göroğlu düşmanları karşısında darda kalınca Kırat'ı çağırmak ve savaşırken gücünü toplamak için nâra çeker. Yapılan savaşta düşman askerleri yenilir cesetlerinden âdeta tepe oluşur (s. 445-447).

A_z varyantında Köroğlu'nun narası dağları lertzeye getirecek kadar kuvvetlidir (s. 396). Onun nârasından gökte uçan kuşlar kanat saklarlar (s. 407). Bu nâra aynı zamanda savaş sırasında ona güç verir (s. 408).

A₁ varyantında Köroğlu nârasını Rüstem Zal'ın nârasına benzetir (s. 319). A₃ varyantında ise Köroğlu Çamlıbel'den ayrılırken söylediği son türküsünde geçmişi hatırlar ve;

Kırata binince meydan inlerdi.

Buyruğumu yerler gökler dinlerdi.

Nâramızdan dağlar taşlar çınlardı.

Sesimiz savumuz bunun içinmiş (s. 343) diyerek nârasının gücünü ortaya koyar.

A₆ varyantında ise nârasının etkisini şu dörtlükte izah eder:

Top atılır kalasından.

Hak saklasın belasından.

Köroğlu'nun nârasından

Dağlar gümbülde gümbülde (s. 211).

Köroğlu'nun dağları gümbür gümbür inleyen nârasının onu diğer Türk destan kahramanlarına benzettiğini söyleyen Boratav Battal Gazi'nin nârasına da hiç bir düşman dayanamayıp bayıldığını ve onun bu sâyede tek başına orduları mahvettiğini ifade eder (Boratav 1984: 73-74).

Köroğlu nâra atmakta Hz. Ali'ye benzetilmektedir (Boratav 1984: 90). Hz. Ali'nin nârası da yeri göğü inletmektedir (Sakaoğlu N. 1985: 399).

Destan kahramanlarımızdan Sarı Saltuk'un da nârası meşhurdur. Düşmanları onun sesinin korkunçluğundan ürkerler, nârasından devler bayılıp düşer (Yüce 1987: 202). Savaşlarda nâra atmanın Manas destanında da görüldüğünü kaydedelim (İnan 1992a: 16-17).

Köroğlu'nun nârasının sırrı destanın Azerbaycan varyantlarında Goşabulag'a bağlanmaktadır. Köroğlu bu sudan içince âşıklığın, yiğitliğin yanı sıra çok güçlü bir sese de sahip olmuştur ve onun bu nârasının ormanlarda aslanları ürkütecek, katırların ise tırnaklarını dökecek kadar kuvvetli olduğu söylenmektedir (Karadavut 1996: 139).

Onun sesinin tesiriyle ilgili diğer bir Türkmen rivayeti ise şöyledir: Köroğlu doğduğunda her tarafı kıllı korkunç bir şeydir. İnsanlar onu eve götürmek için yaklaşınca öyle bir bağırır ki, adamların kafasından saçları dökülür (Karadavut 1996: 106).

Köroğlu destanın Anadolu varyantlarında Köroğlu'dan başka onu yiğitlerinden Hoylu da nârasıyla ün yapan yiğitlerdendir (Kaya D. 1998: 292).

Bu motif Index'te A.527 "Kültürel Kahramanın Özel Güçleri" motifine uygundur.

10. Yas Motifi

T₁ varyantında Göroğlu ve Kırat'ın ölümü üzerine Çandibil ulusu yas tutar (s. 449). T₂ varyantında ise Göroğlu öldürülünce Kırat onun başında insan gibi acı acı gözünden yaşlar döker (s. 481).

Atların destan ve halk hikâyelerinde rastladığımız özelliklerinden biri de insanlar gibi yas tutmalarıdır. Manas destanında Er Manas bir kez öldüğü zaman atı, av köpeği ve av kuşu mezarını beklerler (Gökyay 2000: CDXXXVII).

T₂ varyantında Ağayunus Peri, Harman Deli ve Övez oğlan Göroğlu için kırk gün yas tutarlar (s. 483). Bu motif A₃, A₄ ve A₇ varyantlarında ise Köroğlu'nun ölümüyle ilgili değildir.

A₃ varyantında Firenk Bezirgan Çamlıbel'e tüfeği getirdiğinde Köroğlu, Bağdat seferinde ölen Hoylu için yas tutmaktadır (s. 338).

A₄ varyantında Firenk Bezirgan'ın getirdiği tüfekte Köroğlu'nun keleşleri birbirine düşerken Köroğlu yas odasındadır. Dağıstanlı Hasan ona bu haberi , yas odasında verir (s. 270).

A₇ varyantında ise Köroğlu'nun eşi Nigar Hanım'ın ölümü üzerine herkes üzülür, Köroğlu kırk gün yas tutar, kimseyle konuşmaz.

Bu motif Index'te T.211.9.1 "Ölüm Yası" şeklinde geçmektedir.

11. Rüya Motifi

Bu motif sadece Türkmen varyantlarında geçmektedir. T₁ varyantında; "Günlerden bir gün Göroğlu gece yatarken pîri rüyasına girip 'Ey Göroğlu sen yaşlanıp kendine verilen 120 yaşın sonuna adım attın. Güç kuvvetin kalmadı. Kafdağı'nda, Ağayunus Peri'nin memleketinde beş yüz gözde perileri kalmıştı. Onlar Ağayunus Peri ile Gülşirin'e içtenlikle izin ver, onlar kendi yurtlarına gitsinler' diye söyledi" şeklinde geçer (s 429).

T₂ varyantında ise rüyayı gören Ağayunus Peri'dir Göroğlu Barsiya'nın üstüne gittikten sonra, Ağayunus Peri bir yaman rüya görüp uykudan kalkar (s. 481). Bu anda Göroğlu Barsiya tarafından öldürülmek üzeredir.

Ayrıntılı olarak tespit edilemeyen Göktürk destanının dışında diğer Türk destanlarının hemen hepsinde en az bir defa rüya motifi işlenmiştir (Öztürk 2000: 85). Bu motifin zenginliği bakımından en önemli destanımız şüphesiz hacmi dolayısıyla Manas destanıdır. Diğer destanlarda rüya sayısı üç veya dört iken Manas destanının Radloff tespitinde bu sayı ona çıkmaktadır (Deniz 1995: 271). İncelediğimiz varyantlardan ikisinde de bu motife rastlıyoruz.¹⁸

Rüya motifi ile ilgili olarak Index'te , D.1712.3 "Rüyanın Yorulması", T.1068 "Realist Rüya" ve K.2035 "Tabiatüstü Şahısların Rüyada Verdikleri Nasihat" gibi motifler yer almaktadır.

12. Olağanüstü Yardımcılar Motifi

Türkmen varyantlarında Göroğlu zor durumdayken ona yardım eden pîrinden bahsedilir. Bu pîr T₁ varyantında;

"Göroğlu sarartma yüzün

Bu gece yatma sen özün

Ali Pîrim işit sözüm

Senden bir medet isterim" (s. 427).

dörtlüğünden de anlaşılacağı üzere Hz. Ali'dir. Hz. Ali, Göroğlu'nun rüyasına girer (s. 429). Zaman zaman ona görünür (s. 431) ve nasihatlerde bulunur. Göroğlu da darda kaldığı zaman pîrinden imdat diler (s. 433). T₁ varyantında Göroğlu bir yerde On iki İmam'dan¹⁹ da bahsetmektedir (s. 433).

T₂ varyantında ise Göroğlu'nun bahadırlığı ve gücü pîrine ve Ağayunus Peri'nin nasihatlerine bağlanır (s. 479). O, Barsiya ile güreşirken pîri Hz. Ali onun gözüne görünür ve "Ey Göroğlu son duanı et, ecelin Barsiya'nın elindedir." diyerek

¹⁸ Bu motifle ilgili geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: (Gökyay 1989: 194-206), (Karadavut 1996:127-133), (Özkan 1989: 60-61), (Sezen 1991: 76-77), (Ögel 1995: 571-581)

¹⁹ Alevî ve Beştaşilerce kutsî sayılan on iki din büyüğüdür: Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Muhammed Bakır, Zeynel Abidin, Cafer-i Sadık, Musa-i Kazım, Ali Rıza, Muhammed Taki, Ali Nâki, Hasan Askerî, Mehdi (Yardımcı 1999: 29).

ona ölümünü haber verir (s. 481). Bu varyantta Hz. Ali aynı zamanda Övez Can'ın da pîridir. Övez, Göroğlu'nun intikamını almak için Barsiya'yı öldürürken pîri Hz. Ali'den medet diler (s. 483).

Bu varyantta geçen Hz. Ali ve Ağayunus Peri Anadolu anlatmalarındaki Hızır'ın fonksiyonunu üstlenmiştir. Halk inançlarına göre, hayat suyu içerek ölümsüzlük sırrına ermiş olan Hızır, destan, hikâye, efsane ve masallarımızda kahramanların koruyucusu ve yardımcısı olmuştur. Köroğlu destanının bazı varyantlarında Hızır'ın yanı sıra İlyas, Kırklar ve Hz. Ali olağanüstü yardımcıları olarak karşımıza çıkar (Karadavut 1996: 112). Hızırın yerine Hz. Ali'nin geçmesini A. Yaşar Ocak, Kızılbaşların inançlarına bağlamakta (Ocak 1999: 87) ve Bektaşilikte on iki posttan sonuncusunun da Hızır'a tahsis edildiğini belirtmektedir (Ocak 1999: 90).

Destanımızdaki bu motif Index'teki N.844.4 "Yardımcı Hızır" ile N.844.0.1 "Yardımcı Kutsal Adam" motifine uygun düşmektedir.

13. Nasihat Motifi

Bu motif T_2 ve A_5 varyantlarında karşımıza çıkar. T_2 varyantında Göroğlu'nun bahadırlığı ve gücü pîrini çağırmanın yanında Ağayunus Peri'nin nasihatleri iledir. Göroğlu Barsiya'nın üstüne gitmek istediğinde Ağayunus Peri, Göroğlu'na söyle der: "Ey Göroğlu, Barsiya acımasız ve güçlüdür. Sen o yurda vardığında bir pınar vardır. O pından abdest alıp iki rekat namaz kıl ve pîrini çağırıp niyaz et, sonra Barsiya ile savaş. Eğer bunları yapmazsan Barsiya seni yıkar. Yıkılırsan seni bırakmaz." (s. 479). Göroğlu yola düşmeden önce Bir nefeste dokuz kase meyi bir anda başına çekip mestlik ile Ağayunus Peri'nin söylediği nasihatleri aklından çıkarır ve Barsiya'ya yenilir (s. 480). Buna benzer bir sahneyi Manas destanının Semetey dairesinde de buluyoruz: "Semetey en yakın çoralarından biri olan Konçora'nın ısrarı üzerine babası Manas'ın kabrini ziyaret için hazırlanır. Annesinin ve eşi Ay Çörek'in bu ziyaretin hayırlı olmayacağını söylemelerine rağmen Semetey bu seferden vazgeçmez. Bunun üzerine annesi ona 'Akşam namazını kılıp Akboz kırağını kurban kes, kestiğin yerde pişir. Kaynayan kazanda köpük peyda olursa babanın dirildiği (razı olup sevindiği) demektir, kazanda kara

kan görülürse han babanın ölmesi (razı olmaması) demektir. Bu hâli gördükten sonra vay babacığım diye bağır ve eve doğru gel' der. Semetey annesinin dediklerini yapar kurban eti kaynarken kara kan peyda olur. Semetey buna rağmen yoluna devam eder ve düşmanları tarafından öldürülür" (İnan 1992a: 177).

A₅ varyantında ise Köroğlu'na babası tarafından İran Şahı'na isyan etmemesi konusunda bir nasihat verilmiştir (s. 180). Köroğlu'nu Isfahan'a davet eden şahın isteklerini geri çeviren Köroğlu'nun aklına babasının bu nasihati gelir ve Mekke'ye hacca giderken, önce şaha uğrayıp saygı sunmak ister (s. 181).

Bu motif Index'teki K.2035 "Tabiatüstü Varlıkların Rüyada Verdikleri Nasihat"; J.155.4. "Kadının Nasihati"; V.223.1. "Pîrin Nasihati"; J.154.0.1 "Babanın Nasihati" motiflerine uygun düşmektedir.

14. Peri Motifi

Destan kahramanlarının Tanrı, peri kızlarıyla evlenmeleri motifi de 15.yy'da teşekkül eden destanlara kadar sokulmuş bulunmaktadır (İnan 1998d: 233). Bu motifi incelediğimiz varyantlardan T₁ ve T₂ varyantlarında bulmaktayız. T₁ varyantında Göroğlu'nun eşleri Ağayunus Peri ve Gülşirin Kafdağı'ndaki peri ülkesinden gelmişlerdir (s.429). Ağayunus Peri T₂ varyantında da Göroğlu'nun eşidir (s. 479).

Kahramanların perilerle evli olması bir masal motifidir (Karadavut 1996: 148). Ancak Köroğlu destanında olduğu gibi zaman zaman destanlarda da yer alır. Mesala Dede Korkut'taki Tepegöz peri kızının çocuğudur (Gökyay 2000: CCCXXIV). Manas'ın oğlu olan Semetey'in eşi Ay Çörek kızdığı zaman kuğu kızı kılığına giren bir peri kızıdır (Demirel 1995: 137). 15. yy'da teşekkül ettiği anlaşılan Edigey destanında da Edigey'in annesi de bir peridir (Sulti t.y.: 41) Battal Gazi'nin oğullarının da peri kızlarıyla evlenme macerası vardır. Halk hikâyelerinden Elif ve Mahmut hikâyesinde de Mahmut'un sevgilisi de bir peridir (Boratav 1984: 81).

Bu motif Index'te F.300 "Perilerle Evlenme", N.815 "Yardımcı Peri" şeklinde kayıtlıdır.

15. Kafdağı Motifi

Masal dünyasında geçen Kafdağı, devlerin perilerin durağıdır (Boratav 1997: 47). Yunan mitolojisinde gökten ateşi çalan Promete'yi cezalandıran baş tanrı Zeus'un onu zincire vurduğu dağ olarak geçer (Banarlı 1998: I. 3). Kafdağı'nın oluşumu ile ilgili şöyle bir efsane anlatılmaktadır: "Yeryüzünün mamur olan dörtte biri ve harap olan kısımları Bahr-i muhit ortasında karpuz gibi dururmuş. Tanrı yetmiş altı bin altı yüz yetmiş üç dağ yaratmış bunlarla arzı yerinde durdurmak istemiş fakat arz yine sükunete erişmemiş. Nihayet bir melek Tanrı'nın emir ile cennet derelerinden bir lacivert cevher çıkarıp yerin etrafına bastırmış. Bundan Kafdağı peyda olmuş" (Seyitoğlu 1995: 37).

Bazı efsanelerde dünyayı çepeçevre bu dağın sınırladığına inanılır (Boratav 1997: 47)

Mitolojik unsurların daha fazla yer aldığı T₁ varyantında Göroğlu peri kızı olan eşlerini pîrinin tavsiyesiyle yurtları Kafdağı'na gönderir (s. 431). Bu motif sadece bu varyantta geçmektedir.

Bahaeddin Ögel Kafdağı'nı bir nev'i Türk demir ve kutsal dağlarının karşılığı olarak görür ve Ergenekon destanının esasını da böyle bir dağın teşkil ettiğini söyler (Ögel 1998: 60).

Bu dağ Türk halk hikâyelerinde ve diğer sözlü anlatmalarda da geçmektedir. Kirmanşah hikâyesinde, Kirmanşah, devin kaçırıldığı Yemen padişahının kızı Mahperi'yi kurtarmak için Kafdağı'na doğru yola çıkar (Alptekin 1999a : 33). Burada Kafdağı devlerin ülkesi olarak görülür.

Kafdağı ile ilgili bir rivayette ise bu motifi at ve Hızır motifleriyle bir arada görmekteyiz: Rivayete göre Hızır Boz atını Kafdağı'ndaki süt gölünden çıkan atları çiftleştirmek suretiyle elde eder (Ocak 1999: 99).

Anadolu masallarında geçen Ala geyik ise, Kafdağın'da oturan Tepegöz'ün kızıdır (Ögel 1998: 25). Ali Rıza Yalman'ın derlediği bir Tepegöz hikâyesinde ise Kafdağı on sekiz türlü milletin yaşadığı bir yerdir ve Tepegöz de bu milletlerden biridir (Yalman 1993 : II. 200). Bu anlatmalar bize Dede Korkut'ta geçen Tepegöz'ü

hatırlatmaktadır. Bu hikâyelerdeki Tepegöz de peri kızından doğmuştur (Gökyay 2000: CCCXXIV).

Tepegözle birlikte geçen Kafdağı motifi Manas destanında da geçmektedir. Destanda Kalmukların ünlü alplarından Kaban Alp, Kafdağın'da Tepegöz'lerle savaşmış ve onları yenip birkaçını esir almış bir yiğit olarak tanıtılır (İnan 1992a: 11) Yine Manas'ın erlerinden Alp Yolay da Manas tarafından Kafdağı'nda devlerle savaşmış yerin altında yedi yıl kalıp yer altı devleri ile mücadele etmiş bir yiğit diye övülür (İnan 1992a: 64).

Kafdağı motifi Battalnâme'de ve Hamzanâme'de de vardır (Karadavut 1996: 147).

Bu motife Index'te F.220 "Perilerin Yaşadığı Yer" motifi uygun düşmektedir.

16. Işık Motifi

Bu motifle sadece A₁ varyantında Köroğlu'nun kayboluşu sırasında karşılaşılıyor. Varyantta, Köroğlu Çenlibel'deki Akkaya'nın arkasında bir mağarada kaybolur. Kırat'ın kişnemesiyle Ayvaz oraya gider. İçeri girerken Nigar onu geri çeker. Ayvaz ve Nigar bir süre bakışırlar. Ayvaz tekrar mağaraya döndüğünde, mağara yok olmuş, yerinde ak ışıklı bir kaya oluşmuştur (s.322).

Işık destanlara semavî aydınlık veren dinî bedî bir unsurdur. Destanların büyük kahramanları ve bu kahramanlara kadınlık ve mukaddes Türk çocuklarına annelik yapan kadınlar çok kere ilahî bir ışıktan doğarlar (Banarlı 1998 : I.30).

Işık motifi Türk destanlarında çoğunlukla olağanüstü doğum ve evlenme motifi ile birlikte geçer. Bahaeddin Ögel, Orta Asya mitolojisinde gökten inen ışıklarla gebe kalma olaylarının çok olduğunu kaydetmektedir (Ögel 1998: 56). Göç destanında gökten inen ışık iki ırmak arasındaki bir ağacı gebe bırakır (Sepetçioğlu 1997: 102).

Yaratılış destanında tespit olunan inanca göre Tanrı'ya yaratma ilhamı veren "Ak Ana" ışıktan teşekkül etmiş bir kadının hayalidir (Banarlı 1998: I.30).

Oğuz Kağan destanında, Oğuz Kağan'ın ilk eşi gökten düşer ve aydan daha parlak bir ışıkla yer yüzüne iner (Atsız 1997: 50). Yine bu destanda çocuk doğuran

anaların doğum esnasında gözlerinin parlaması (Ögel 1998: 115); doğan çocuklarına Gün, Ay, Yıldız gibi isimler verilmesi (Ögel 1998: 140); ordulara kılavuzluk yapan göktüylü, gök yeveli kurdun ışıktan doğması (Ögel 1998: 42) gibi hadiseler, Türk zümrelerinin ışığı, semayı ve gök cisimlerini mukaddes saymalarından kaynaklanmaktadır.

Ayrıca Uygur destanında Bugu Han ve dört kardeşinin gökten inen semavî bir ışık huzmesinden yaratıldığını görüyoruz. Bugu Han'ın evlendiği kız da yine bir ışık bakiresidir (Banarlı 1998: I.30). Moğollarin atası olarak kabul edilen Alan Kova'nın annesinin de çadıra inen aydan hamile kaldığını görmekteyiz (Ögel 1998: 414).

Yusuf Bey Ahmet Bey destanında ise kahramanlar Hızır, Kırklar ve Hz. Ali ile karşılaştıkları zaman önce ışık görürler (Karadavut 1996: 139). A₁ varyantında da Ayvaz, Köroğlu mağarada kaybolduktan sonra mağaranın yerinde bir ışık görür. Türk destanlarında çoğunlukla kahramanların doğumuna ilâhî bir çehre kazandıran ışık motifi bu varyantta Köroğlu'nun sonuna ilâhî bir mânâ kazandırmıştır. Belki de Köroğlu'nun kaybolduğu an onun başka bir alemde yeniden doğuşunu ifade etmektedir.

Bu motif Index'te D.1162 "Sihirli Işık"; F.960.1.6 "Doğumda Olağanüstü Işık" ile V.222.1 "Mucizevî Işıklar" motiflerine uygun düşmektedir.

17. Akkuş Motifi

Bu motif sadece T₁ varyantında geçmektedir. Varyantta Göroğlu Yıldız dağında bir mağaraya sığınmış ve orada üç gün hiçbir şey yemeden Ağayunus Peri'yle oturmuştur. Göroğlu evlatsızlığını da hatırlayarak bu haline üzülür, Allah'a dua eder. Bu anda bir akkuş gelir konar ve yüz çeşit taam peyda olur. Sonra mağaranın kible tarafında bir pınar türer. Bunu üzerine Ağayunus Peri Göroğlu'na erenlere karıştığını söyler (s. 427).

Akkuş burada Göroğlu'nun erenlere karıştığını haber veren ilâhî bir habercidir. Kuşun haberci olma fonksiyonundan Bahaeddin Ögel de bahseder (Ögel 1995: 548). Mevlid'de de geçen;

"Geldi bir akkuş kanadıyla benum;

Arkamı sığatı kuvvetle katı.” (Süleyman Çelebi 1990: 29) mısralarında geçen akkuşu Tanrı'nın gönderdiği bir elçi olarak kabul eder (Ögel 1995: 584).

İlk Türk Müslüman dervişlerinin de zaman zaman kuş donuna girdiklerini biliyoruz. Bektaşî menkıbelerine göre Hacı Bektaş Velî bir yerden bir yere gideceği zaman şahin ve güvercin donuna girer. Bahaeddin Ögel, Hacı Bektaş'ın tasavvuftaki südür ve tecellî nazariyesine göre gökten güvercin şeklinde indiğini söyler (Ögel 1998: 31). Vilayetnâme'de ise, onun şahin donuna girerek Bedehşan'a uçtuğunu ve Kutbeddin Hayder'in esir edildiği mağaradan içeriye süzülerek insan şekline döndüğünü görüyoruz. Bura da anlatılan menkıbede kuş ve mağara motifinin bir arada bulunmasını T₁ varyantında da görmekteyiz (Araz 1995:73).

Hoca Ahmet Yesevî'nin de turna donuna girerek Horasan erenlerini Semerkand sınırda karşıladığını görüyoruz (Köprülü 1981: 38).

Kuş motifinin Türk düşüncesinde kazandığı bir diğer rol ise onun insan ruhu ile olan ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Buna göre ölen kişinin ruhu bir kuş olarak göğe uçmaktadır (Alptekin 1999b: 20). Yakutların inancına göre ölüm halinde “kut” bedeni terk ederek, kuş şeklini alır ve kainatı kaplayan dünya ağacının dalları üzerine konar (Eröz 1990: 326).

Saltuknâme'de Sarı Saltuk'un ruhu büyük bir kuş şeklinde tecessüm etmektedir (Yüce 1987: 251). Akkuş, Saltuknâme'de din ve imanın sembolü. karakuş ise küfür ve dinsizliğin sembolü olarak karşımıza çıkar. Yeni müslüman olan kimsenin kafir ruhu bir kara kuş şeklinde ağzından uçup gitmekte, yeni imanlı ve aydın ruh ise akkuş şeklinde tekrar ağzına girmektedir (Yüce 1987: 250).

Er Töştük destanında da şeytanın ruhu bir kuş şeklinde tasvir edilmektedir (Ögel 1998: 545). Şamanların inanışlarına göre de ruhların bir kuş şeklinde tasvir edildiğini biliyoruz (Yüce 1987: 249). Er Sogotoh destanında Azrail'in bir karga şeklinde (Ögel 1998: 104); Dede Korkut hikâyelerinden Deli Dumrul'da da bir güvercin şeklinde (Ergin 1989: 104) görüldüğünü de belirtelim.

Köroğlu destanındaki mağarada beliren akkuşun da Köroğlu'na erenlere katıldığını müjdeleyen ilâhî bur kişilik olması muhtemeldir.

Bu motifi Index'te tespit edemedik.

18. Çocuksızlık Motifi

Bu motife sadece T₁ varyantında rastlıyoruz. Varyantta Göroğlu Yıldız dağında, mağarada evlatsızlığını hatırlayıp üzülür (s.425). Bu durumu bir şiirinde ise şöyle ifade eder:

“Göroğlu der Arap atlar.

Ok değince tüfek patlar.

Dünyada nice yiğitler

Evlatsız elbet hor olur” (s.429).

Türk halk hikâyelerinde de sıklıkla geçen bu motife Dede Korkut hikâyelerinden “Boğaç Han ve Bamsı Beyrek hikâyeleri”nde rastlıyoruz. Manas destanında ise Manas’ın babası Cakıp Han da bu büyük derdi bir süre çeker (İnan 1992a : 6).

Köroğlu’nun evlatsız kalmasıyla ilgili bilgiler varyantlara göre değişiklik göstermektedir. Özbek rivayetlerinde Hızır, Göroğlu’na “At mı istersin, evlat mı?” diye sorduğunda O, at ister. Bu yüzden evladı olmaz. O da Hasanhan’ı ve Avazhan’ı kaçıırarak evlat edinir (Kırbaşoğlu 1997: 32).

Paris rivayetlerinde gözlerine şifa olacak suyu içtiği için babası Köroğlu’na “Beni evlat yüzüne hasret bıraktın, seni de Allah evlat yüzüne hasret bıraksın” diye inkisar etmiştir. Tobol rivayetlerinde, Köroğlu’nun evlatsızlığı babasının bedduasıyla değil Köroğlu tarafından soyulan bir ihtiyarın bedduasıyla olmuştur (Boratav 1984: 240).

Orta Asya Arapları arasında anlatılan Göroğlu hikâyesinde, Göroğlu Arap Reyhan’ın kızıyla ve sonradan iki periyle de evlenmesine rağmen evlat sahibi olamaz ve Aviz’i kaçıırır (Türkmen 1994 : 267).

Azerî rivayetlerinde Köroğlu evlatsızlığı yüzünden Derbent seferine çıkmış ve Nigar’ın üzerine Mümine Hatun’la evlenmiştir. Bu evlilikten “Kurdoğlu” adında bir oğlu olur (Cemşidov 1990: 130).

Türkmen varyantlarının bazılarında Göroğlu'nun ancak yaşlandığında evlat sahibi olduğunu görüyoruz. Göroğlu'nun evladının adı bazı varyantlarda “Eroğlu”, bazılarında ise “Kanoğlu” diye geçmektedir. Bu çocuğu annesi Göroğlu'nun gırtlığından içtiği kan sayesinde doğurur.²⁰

Bu motif Index'te N.825.1 “Çocuk Sahibi Olmayan Kahramanlar” şeklinde geçmektedir.

19. Dinî Motifler

a. Dua Motifi

T₂ varyantında Ağayunus Peri Göroğlu'nun Barsiya ile güreşmeden önce namaz kılıp dua etmesi gerektiğini söyler (s.479). Yine bu varyantta Övez Can, Barsiya ile savaşmadan önce Allah'ı çağırıp Pîri Hz. Ali'den medet diler (s.483).

A₁ varyantında Köroğlu Goşabulag'da babasının kabrini ziyaret edip dua eder (s. 301).

A₂ varyantında ise Kırklar'a karışan Köroğlu, kendini bulan Lezgi Ahmet'e “Cebinde paran eksik olmasın, ömrün uzun olsun” diye dua eder ve başından geçenleri anlatmasını söyler (s. 587).

Bu motif Index'te, V.50 “Dua” şeklinde geçmektedir.

b. Abdest ve Namaz Motifi

T₁ varyantında Göroğlu Yıldız dağında aniden türeyen pınardan abdest alır (s.427).

T₂ varyantında ise Ağayunus Peri Göroğlu'na Barsiya ile karşılaşmak için İran'a gittiğinde oradaki bir pınardan abdest alıp namaz kılmasını ve pîrine dua etmesini öğütler (s.479).

Bu motif Index'te, (T) V.58.6 “Abdest Alma”, (T)V.36 “Namaz” şeklinde kayıtlıdır.

²⁰ Bu konuda geniş bilgi için şu esere bakılabilir: (Nurmemmet 1996: V. 465-493).

c. Hac Motifi

A₅ varyantında Koroğlu yaşlandığını hissedince hac için Mekke'ye gitmek ister (s.181).

Bu motif Index'te, V.532 "Mekke'ye Giderek Hacı Olma" şeklinde geçer.

20. Formülistik Sayılar

Koroğlu'nun sonu kolunda, Türk mitolojisi ile halk edebiyatında ve folklorunda sıkça rastladığımız formülistik sayılar da önemli yer tutar.

a. Formülistik Sayı: 3

Dede Korkut Kitabı'nın Dresten müshasında en çok geçen ikinci sayı olan üç sayısı (Sakaoğlu 1998: 38) Koroğlu destanında da en çok kullanılan sayıların başında gelir. A₄ varyantı hariç bütün varyantlarda geçer.

T₁ varyantında Goroğlu ile Ağayunus Peri Yıldız dağında bir mağarada üç gün kalırlar (s. 425).

T₂ varyantında Ağayunus Peri, Goroğlu'nun öcünü almaya hangi koç yiğit gidebilecek diye üç defa avazla bağırır (s. 481).

A_z varyantında Koroğlu'nun sazi üç telli olarak vasfolunur (s. 392).

A₁ varyantında Koroğlu babasının mezarı başında bir Fatiha, üç İhlas okur (s.301).

A₂ varyantında Koroğlu Bolu Beyi'nin elinden aldığı tüfekten üç ateş çıktığını görür (s.583). Varyantın bir başka yerinde Lezgi Ahmet, köyüne dönerken bir göze başında üç ihtiyarla karşılaşır (s.586).

A₃ varyantında Koroğlu, Hoylu'nun ölümü üzenine yas tutarken Ayvaz onun yası terk etmesini ister. Bunun üzerine Koroğlu, " Beylere selam söyle üç gün sonra gelip postuma oturacağım." der (s.338).

A₆ varyantında ise Koroğlu'nun beylerinden Bıyıklı Yusuf, Koroğlu'nu ararken Tokat dağlarının eteğinde oturan üç kişiden su ister (s.211). Yine bu varyantta Koroğlu'nun gamcurası üç tellidir (s. 210). Ayrıca yine bu varyantta Koroğlu'nun Kırklar'a karışmasının bir sebebi de üç köpükten içmesidir (s.212).

Varyantlardan A₇'de Koroğlu'nun üç savaçısı Ayvaz, Bıyıklı Yusuf ve Demircioğlu, Koroğlu'nun Kırklar'a karıştığını anlatır (s.445).

Üç sayısı Index'te, Z.71.1 "Formülistik Sayı: 3" olarak gösterilmiştir.

b. Formülistik Sayı : 5

T₁ varyantında Göroğlu ve Ağayunus Peri sazlarını alıp şiir söylemeye "beş kelime söz söylemek" derler. Her şiir söylenirken bu ifade, başta ifade edilir.

A₅ varyantında Şah, Koroğlu'nun ölümünü sorgulamak için Çamlıbel'e haber gönderir. Bunun üzerine ilk önce Koroğlu'nun beş adamı Isfahan'a gider (s. 186).

A₆ varyantında, kaybolan Koroğlu'nu ararken su içmek isteyen Bıyıklı Yusuf'u üç ihtiyar su içebilmesi için beş dakika yukarıdaki beş kişiye gönderir (s. 211).

Beş sayısı Index'te Z.71.3 "Formülistik sayı 5" olarak gösterilmiştir.

c. Formülistik Sayı 6 ve Katları

T₁ varyantında Göroğlu saz çalmaya altı yaşında başlamıştır (s. 417). Varyanttaki bazı dörtlüklerde bu sayı "üç yüz altmış kale" (s.433) ve "üç yüz altmış altı esrik" (s.445) şeklinde de geçer.

T₂ varyantında Göroğlu, Barsiya ile güreştiğinde altmış yaşındadır (s.481).

A₂ varyantında Koroğlu Bolu Beyi'nin tüfeğinden üç ateş çıktığını görünce üç yüz altmış altı damarının²¹ titrediğini söyler (s.583).

A₃ varyantında Koroğlu'nun Kıratı Şam pazarında yılda bir satılmış. At ilk altı ay iyi bir hâlde durur, sonraki altı ayda kötülermiş (s.345).

²¹ **Gül ile Ali Şir hikâyesinde** Gül, Ali için zehir içer. Zehir otuz iki gün sonra üç yüz altmış altı damarına yayılır (Boratav 1998:190). Hurufilere göre vücutta üç yüz altmış veya üç yüz altmış altı damar vardır (Boratav 1997:92). Üç yüz altmış altı sayısı ise insan sayısındaki kemik sayısını gösterdiği için kutsal sayılmaktadır (Yardıncı 1999: 30). Moğol mitolojisinde de altı ve altmış sayısı kutsal ve uğurlu kabul edilir (Ögel 1998: 63).

A₇ varyantında ise Köroğlu'nun Çamlıbel'de üç yüz altmış altı baş savaşçısı vardır (s.438).

Index'te altı sayısı, Z.71.4; altmış sayısı Z.71.13 numarada kayıtlıdır.

ç. Formülistik Sayı: 7 ve Katları²²

T₁ varyantında Hünkar Padişah, Göroğlu'nun Yıldız dağında yalnız kaldığını öğrenince yedi komutanını ordularının başında Göroğlu'nun üzerine gönderir (s.439). Bu varyantta Göroğlu'nun öldüğünü Kırat'ın sesiyle anlayan Çandibil halkı yediden yetmiş mağaraya gelir ve Göroğlu'nu defnederler (s. 449).

A₂ varyantında Köroğlu kırk bezirganla yüzleşirken, onlardan kırkta bir baş yerine yedide bir baş almadığını söyler (s.584).

A₅ varyantında Köroğlu'nun yedi yüz yetmiş yedi kişilik ordusu vardır (s.181).

A₆ varyantında Köroğlu'nu arayan Bıyıklı Yusuf'u Tokat dağlarının eteğinde karşılayan üç ihtiyar onu önce beş ihtiyara gönderir, onlar da Yusuf'u yedi ihtiyarın yanına gönderecektir (s.211).

Varyantlardan A₇'de ise Köroğlu'nun yedi bin yedi yüz yetmiş askeri ve yedi karısı vardır (s.438). Yine bu varyantta Köroğlu ve keleşleri kazandıkları zaferi yedi gün kutlarlar (s.443).

Bu sayı Index'te, Z.71.5 "Formülistik Sayı Yedi ve Katları" ile Z.71.5 "Formülistik Sayı: 7" şeklinde kayıtlıdır.

²² Üç ve yedi sayıları çok yaygın olup Arap, Hint, Çin, Ermeni ve Cermenler'de ve başka batı milletlerinde uğurlu sayılmaktadır (Gökyay 2000 CCCIII), **Dede Korkut Kitabı**'nın Dresten nüshasında otuz dokuz kez geçmektedir (Sakaoğlu 1998: 38). Bahaeddin Ögel yedi ve yetmiş sayılarının yalnızca Batı Türkleri'nde kullanılan uğurlu sayılar olduğunu kaydetmektedir (Ögel 1998: 63). M.H. Tahmasıb kutsal sayılan yedi sayısının üç defa tekrarını çokluk ve sonsuzluk sembolü olarak kabul eder (Uzun 1997: 87).

d. Formülistik Sayı : 9

Eski Türkler'de ve onlardan etkilenen Moğollar'da her zaman kutsî sayılan dokuz sayısına (Gökyay 2000: CCCIV) Türkmen varyantlarında rastlıyoruz. T₁ varyantında, "Göroğlu'nun pîri evvelden bir gün görünüyorsa, şimdi günde dokuz defa görünür (s.431) şeklinde geçer. Bu varyantta "dokuz dağ" ve "dokuz kase mey" tamlamalarında da bu sayıyı görüyoruz (s.423).

T₂ varyantında ise Göroğlu İran'a gitmek için yola düşmeden önce dokuz kase meyi bir nefeste içerken bu defa iki kere dokuz kase meyi bir anda başına çekip mestlik ile Ağayunus Peri'nin nasihatlerini unuttur (s.481).

Bu sayı Index'te, Z.71.6 "Formülistik sayı: 9" şeklinde yer almaktadır.

e. Formülistik Sayı: 22

A₃ varyantında Köroğlu Çamlıbel'den ayrılırken hazineyi yirmi ikiye böldürür, beylere ve erlere dağıtır (s.342).

Bu sayı Index'te Z.71.16.14 "Formülistik Sayı: 22" şeklinde kayıtlıdır.

f. Formülistik Sayı : 40²³

İncelediğimiz varyantlarda en çok karşımıza çıkan sayı olan kırk sayısı T₁ ve T₂ varyantlarında kırk yiğit tamlamasında geçer.

A₂ varyantında Köroğlu, Sultan Murad'ın huzurunda, Köroğlu bezirganlardan kıpta bir baş almaktadır (s.585). Son bölümde ise Lezgi Ahmet, Köroğlu'nu "Kırklar" içinde bulur (s.586).

A₃ varyantında Köroğlu Şam'da Kırklar dağında inzivaya çekilir (s. 343).

A₄ varyantında Köroğlu, Kırat'ı ile Kırklar mağarasında kaybolur (s.272).

²³ Sözlü anlatmalarımızda sıklıkla geçen bu sayının kaynağı üzerinde kesin bir bilgi verilememektedir (Sezen 1991 : 89). Fakat sayının bir çokluktan ziyâde bütünlüğü ve mükemmeliyeti ifade ettiği kaydedilmektedir (Naskali 1996 : 56).

A₆ varyantında Köroğlu, Kırklar'a karışacağını kalbiyle anlar (s. 210) Yine bu varyantta Köroğlu son sözünü söyledikten sonra çıkıp gider. Kırk gün kimse ondan haber alamaz (s. 211).

A₇ varyantında Köroğlu, Nigar Hanım'ın ölümü üzerinde kırk gün yas tutar. Bu varyantın son bölümünde ise Köroğlu , Kırklar içinde görülür (s. 445).

Bu sayı Index'te, Z.71.12 "Formülistik Sayı: 40" Şeklinde kayıtlıdır.

g. Formülistik Sayı : 500

T₁ varyantında, Ağayunus Peri'nin Kafdağı'nda beş yüz gözde perisi vardır (s.429).

Bu sayı Index'te Z.71.30.1 "Formülistik sayı: 500" Şeklinde geçmektedir.

h. Formülistik sayı : 800

A₅ varyantında amlıbel'de sekiz yüz ailenin yaşadığı söylenmektedir (s.182).

Bu sayı Index'te, Z.71.8 "Formülistik Sayı: 800" Şeklinde kayıtlıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÖROĞLU'NUN SONU KOLUNUN ŞİİRLERİ

Köroğlu'nun Sonu Kolu'nun incelediğimiz varyantlarından, T_1 , A_z ve A_1 varyantları manzum mensur bir yapıya sahip olup manzum kısımları itibarıyla diğer varyantlara nazaran daha zengindir. Varyantlardan A_3 'te dört; A_4 'te iki; A_2 'de ise bir şiir yer almaktadır. T_2 , A_5 ve A_7 varyantları ise tamamen mensurdur.

İncelediğimiz varyantlardaki şiirlerin nazım birimi dörtlüktür. Hane sayısı ise 8-3 arasında değişmektedir. Kafiyeler genellikle yarım ve tam kafiyelerden seçilmiş olup şema olarak abab cccb... şeklinde bir yapıya sahiptir. Koşma tarzında söylenen şiirlerde 6+5:11'li ya da 4+4:8'li hece ölçüsü kullanılmıştır. Şiirlerde bazen duraklara dikkat edilmediği görülür.

Epizotlara bağlı olarak incelediğimiz şiirlerin çoğu Köroğlu tarafından söylemiş olup bir iki şiir hariç şiirlerin son hanesinde şairin imzası geçmektedir.

Varyantlarda Köroğlu'nun öldürülmesi ve intikamının alınması epizotuna bağlı şiir yoktur. Kırat'ın sonu ile ilgili sadece T_1 varyantında bir şiir bulunmaktadır.

Bu bölümde varyantlarda geçen şiirlerin tamamı değil ortak olarak tespit ettiğimiz epizotlara bağlı şiirler incelenmiştir. Çok tabiidir ki ortak olan epizotlardaki bu şiirler birbirine benzemektedir. Bilhassa A_z ve A_1 varyantlarındaki manzum kısımların benzerliği ile Köroğlu'nun beyliği bırakması epizotu ile ilgili şiirlerin benzerliği dikkat çekicidir.

Şiirler incelenirken T_1 ve A_z varyantlarındaki şiirlerin orijinal söyleyişleri esas alınmıştır.

1. Köroğlu'nun Yaşlanması ve Yalnız Kalması Epizotuna Bağlı Şiirler

İncelediğimiz varyantlardan T₁, A₂, A₁ ve A₄ varyantlarında bu epizota bağlı şiirler yer almaktadır.

T₁ varyantında bu epizota bağlı olarak geçen ilk şiir Göroğlu'na aittir. Kırk yiğidinin ölmesiyle Ağayunus Peri, G lşirin ve Kırat'la yalnız kalan Göroğlu yaşlanmış, g c ten kuvvetten düşmüştür. Geçmişini hatırlayıp üzülür ve "... yene gel indi" redifli şiirini söyler. Beş haneden oluşan şiir 6+5: 11'li hece ölçüsüyle söylenmiş olup hemen b tt n şiirlerde olduğu gibi abab cccb... şeklinde kafiyelenmiştir. Şiirde Göroğlu mazideki günlerini hatırlayıp o günlere duyduğu özlemi dile getirir.

Bu varyanta Göroğlu'nun şiirine cevap mahiyetindeki diğer şiir, Ağayunus Peri'nin Göroğlu'nu teselli etmek için söylediği şiirdir. Dünyanın faniliğinden bahseden şiir   haneden oluşmaktadır. Kafiye  rg s  abab cccb... şeklinde olan şiir 11'li hece ölçüsüyle söylenmiştir. Şiirde duraklara dikkat edilmemiştir.

Varyantta geçen bu epizota bağlı üçüncü şiirde Göroğlu, Ağayunus Peri'den kendisini, amlıbel'i terkedip Yıldız dağına göçmeden önce Kırk yiğidiyle ve  vez Can'la oturduğu meclise götürmesini ister. Ağayunus Peri tarafından oraya götürülen Göroğlu gözünden yaş döküp dört hanelik bir şiir söyler. 4+4: 8'li hece ölçüsüyle söylenen şiir abab aaab... şeklinde kafiyelenmiştir. Şiirin son dörtlüğünde;

“...

Göroğlu, gitti Kıratım

Dağlardan geçti heybetim

Geçti, andibil nöbetim

Fani dünya değil mi sen” (s. 414) diyerek devrinin sona erdiğini söyler.

Ağayunus Peri, Göroğlu'nun bu haline üzülür ve ona nasihat için dört hanelik bir şiir daha söyler. 6+5: 11'li hece ölçüsüyle söylenen şiirde Ağayunus Peri, Göroğlu'na yazılanın başa geleceğini söyleyerek zamanın değiştiğini ifade eder.

Bu epizotla ilgili T₁ varyantının son şiiri sekiz haneli olup incelediğimiz şiirlerin en uzunudur. Göroğlu, Övez Can'ın gezdiği yerleri görüp zarı zarı ağlar ve bu şiiri söyler. Bir yaşnâme niteliği taşıyan şiir 6+5:11'li hece ölçüsüyle söylenmiştir. Göroğlu şiirde doğumundan altmış üç yaşına kadar başından geçenleri özetleyip eski günlerini özlemle anar. Şiir abab cccb... şeklinde kafiyelenmiştir.

Bu epizotla ilgili olarak A₂ ve A₁ varyantlarında geçen şiirler bazı kelime farklılıkları olmasına rağmen aynıdır. Varyantlarda bu epizota bağlı dört şiir yer almaktadır. Şiirlerin tamamı Köroğlu tarafından söylenmekte olup ilk şiirin haricindeki şiirler 4+4: 8'li hece ölçüsüyle söylenmiştir. Şiirlerdeki hane sayısı ise son şiir hariç beş hanedir. Bu epizota bağlı ilk dört şiirin kafiye örgüsü abab cccb... şeklindedir.

İlk şiirde bir çobanın elinde tüfeği görüp deneyen Köroğlu yiğitlik devrinin kapandığını anlayıp hüzünlenir ve “Men mi gocalmışım, ya zamane mi” nakaratlı şiiri söyler. Meşhur “Tüfek icad oldu mertlik bozuldu” sözü burada “Tüfek çıktı, mertlik gitti hay haray” şeklinde geçmektedir.

Varyantlardaki bu epizota bağlı ikinci şiir ise Köroğlu'nun padişahın hazinesini çalmaya çalışan hırsızları yakalamasıyla ilgilidir. Hırsızları padişaha teslim eden Köroğlu'na padişah harçlık vermek ister. Bunun üzerine Köroğlu “Ey bivefa, namert dünya, gör ben nice olmuşum” diyerek Çamlıbeli ve delilerini hatırlayıp sazını alır ve bu şiiri söyler.

Varyantlardaki üçüncü şiir ise Köroğlu'nun padişahın adamları tarafından esir alınması üzerine söylenir. Padişahın adamları Köroğlu'nun ellerini kollarını bağlarlar ve Nigar'ı ondan ayırıp götürmek isterler. Bunun üzerine yüreği bu duruma dayanamayan Köroğlu bir gollarına bir Nigar'a bir etrafındaki tüfekli adamlara bakar ve gücünün kalmadığını söyleyerek delilerini, Ayvaz'ı ve Demircioğlu'nu hatırlar.

Bu epizotla ilgili A₂ ve A₁ varyantlarında benzer olan şiir aynı zamanda A₄ varyantındaki bu epizota bağlı şiirle de benzeşmektedir.

A_z ve A_1 varyantlarındaki bu şiirler Köroğlu'nun Çamlıbel'e dönmelerini beklediği delileriyle ilgili kısımda geçmektedir. Akkaya'da Nigarla delilerinin gelmesini günlerce bekleyen Köroğlu, gelen olmayınca, gamlanır ve "Gocadım Nigar gocadım" nakaratlı şiirini söyler. Burada Nigar'a hitaben söylenen şiir A_4 varyantında "Kocadım oğlum Hasan kocadım" nakaratıyla Köroğlu'nun oğlu Hasan'a hitaben söylenmiştir. Bu şiiri Köroğlu, keleşlerinin ölüm haberini alması üzerine söyler. Şiiri ilk iki hanesi 11'li son iki hanesi ise 8'li hece ölçüsüyle söylenmiştir.

2. Köroğlu'nun Beyliği Bırakması Epizotuna Bağlı Şiirler

Bu epizota bağlı olarak geçen şiirler T_1 , A_2 , A_3 ve A_6 varyantlarında yer almaktadır.

T_1 varyantındaki şiiri Köroğlu Çamlıbel'den ayrılmadan önce Kırk yiğidinin kabrini ziyaret edip vedalaştıktan sonra söyler. 4+4:8'li hece ölçüsüyle söylenen şiir beş hanelidir. "... hoş kal şimdi" redifli şiirin kafiye örgüsü abab cccb... şeklindedir.

A_2 varyantında Köroğlu adamlarına Bolu Beyi'nin elinde gördüğü tüfeğin etkisini anlatıp, bunun karşısında ne kılıç ne kalkan hiçbir şey dayanamaz der ve üç hanelik şiirini söyler. Bu şiir Köroğlu'nun Kırklar'a karışmadan evvel söylediği son şiir olup aynı zamanda A_2 varyantında geçen tek şiirdir. Şiirin kafiye örgüsü aaab dbcb cccb şeklindedir.

Bu epizotla ilgili A_3 varyantındaki beş hanelik şiirin ilk iki mısraı A_2 varyantının ilk hanesinin son iki mısraında geçen;

"...

Tüfek icat oldu mertlik bozuldu

Eğri kılıç kında paslanmalıdır" sözleriyle aynıdır. Köroğlu bu şiiri delilerinin birbirini öldürmesi üzerine söyler. Bu kötü haberi öğrenen Köroğlu'nun beli bükülür, saçı sakalı ağarır, gözünden yaşlar dökülür. Şiirin iki yerinde Köroğlu

Çamlıbel'i terk edip Şam'a gideceğini de söyler. Şiirin kafiye örgüsü abcb dddb... şeklindedir.

A₃ varyantında, Köroğlu'nun beyliği bırakması epizotuna bağlı olarak geçen ikinci şiirde Köroğlu yine Şam'a gitme isteğini dile getirir. Beş hanelik şiirin nakaratu "Bin oğlum Şam'a gidelim" şeklindedir. Bu şiiri Köroğlu, delilerinin defnedilmesinden sonra oğlu Dağıstanlı Hasan'a hitaben söyler. Son Dörtlükte;

"...

Koç Köroğlu beyler göçtü

Bezirganlar sapa düştü

Keleşliğin vakti geçti

"Bin oğlum Şam'a gidelim" (s. 342) diyerek, Köroğlu kendi zamanın dolduğunu işaret eder. 8'li hece ölçüsüyle söylenen şiirde duraklara dikkat edilmemiştir. Şiir abab cccb... şeklinde kafiyelenmiştir.

Bu epizota bağlı A₃ varyantının son şiirini Şam'a göç emri veren Köroğlu, Çamlıbel'den ayrılmadan, beylerinin mezarlarını ziyaret ettikten sonra söyler. 6+5: 11'li hece ölçüsüyle söylenen beş hanelik şiir abab cccb... şeklinde kafiyelenmiştir.

A₆ varyantındaki bu epizotla ilgili iki şiirden ilkinde Köroğlu "Gider oldum babam Haleb'e Hoy'a" diyerek A₃ ve A₄ varyantlarındaki Şam ili yerine Halep ve Hoy şehirlerini zikreder. Yaşlanan Köroğlu Kırklar'a karışacağını kalbiyle anlaması üzerine beylerinin yanına gelir ve bu şiirini söyler.

"...

Köroğlu'num der devran döndü ahire

Altın madenleri döndü bakıra

Satın Çamlıbel'i verin çakıra

"İçirin beylere ha ben gelince" (s. 210) diyen Köroğlu Çamlıbel'e bir daha dönmeyeceğinin işaretini burada vermiştir. Dört hanelik şiir 6+5: 11'li hece ölçüsüyle söylenmiştir. Şiirin kafiye örgüsü aaab cccb... şeklindedir.

A₆ varyantının ikinci şiiri Köroğlu'nun son söz olarak söylediği şiidir. Altı hanelik şiirin üçüncü ve beşinci haneleri değişik nakaratlara sahiptir. Bu bize iki ayrı şiirin birbirine karıştırıldığını gösterir. Şiirdeki üçüncü ve beşinci haneler az bir değişiklikle A₂ varyantında da geçmektedir. Şiirin bir, üç ve beşinci haneleri 6+5:11'li hece ölçüsüyle; iki, dört ve altıncı haneleri ise 4+4:8'li hece ölçüsüyle söylenmiştir.

3. Köroğlu'nun Son Savaşı / Mücadelesi Epizotuna Bağlı Şiirler

İncelediğimiz varyantlarda, Köroğlu'nun yaşlanması ve yalnız kalması epizotuyla beraber manzum parçaların en fazla bulunduğu bir diğer epizot da bu epizottur.

Bu epizotla ilgili T₁, A₂ ve A₁ varyantlarında şiirler bulunmaktadır. A₂ ve A₁ varyantlarındaki şiirler, diğer şiirlerde olduğu gibi bazı kelime farklılıkları olmasına rağmen aynıdır. T₁ varyantındaki şiirler ise bunlardan farklıdır.

T₁ varyantındaki ilk şiir dört hanelik, 8'li hece ölçüsüyle yazılmış olan şiidir. Bu şiiri Göroğlu Yıldız dağında kendini teslim almak isteyen Kızılbaşlar'a hitaben söyler ve onlara meydan okur. Şiir abab cccb... şeklinde kafiyeleşmiştir.

T₁ varyantındaki ikinci şiir ise Köroğlu'nun düşmanlarıyla mücadelesine bağlı olarak geçer. Göroğlu kendine saldıran düşmanlarına avını almış kartal gibi kabarıp saldırır, savaşır ve düşmanlarını geri çekilmek zorunda bırakır. Burada Köroğlu düşmanlarına dört hanelik bir şiirle seslenir. Şiir 11'li hece ölçüsüyle söylenmiştir. Bazı mısralarda 4+4+3, bazılarında ise 6+5 duraklara uyulmuştur. Şiirin kafiye ölçüsü ise abab cccb ... şeklindedir.

Bu epizota bağlı T₁ varyantındaki üçüncü şiir beş haneden oluşur. Kızılbaşlar Göroğlu'na ölümün yaklaştığını söyler. Bunun üzerine Göroğlu "... dünyada ölmeden kalan var mı?" diyerek düşmanlara hitaben bu şiiri söyler 4+4:8'li hece ölçüsüyle söylenen şiir abab cccb... şeklinde kafiyeleşmiştir.

T₁ varyantındaki bu epizotla ilgili son şiir ise 6+5:11'li hece ölçüsüyle Göroğlu'nun dünyanın faniliğiyle ilgili söylediği şiidir. Bu şiirden sonra Kızılbaşlar toplanıp saldırıya geçerler. Bunun üzerine Göroğlu dört hanelik bir şiir daha söyler.

Göroğlu şiirinde geçmişte yaptıklarından bahseder. Şiirin kafiye örgüsü abab cccb... şeklindedir.

A_2 ve A_1 varyantlarındaki bu epizotta geçen şiirler benzer olaylara bağlı olarak söylenmiştir. Bazı farklılıklar olmasına rağmen şiirler de aynıdır. Varyantlardaki ilk şiir, Köroğlu'nun düşmanlarının Çamlıbel'e gelmesiyle ilgilidir. Düşmanlarının geldiğini öğrenen Köroğlu destebaşılara delileri toplanması için emir verir ve delilerin hepsi toplanırlar. Köroğlu burada delilere hitaben beş hanelik bir şiir söyler. Şiirin kafiye örgüsü abcb dddb... şeklindedir.

Varyantlardaki ikinci şiir, ilk şiirden hemen sonra söylenmiştir. Köroğlu savaş için mısırî kılıcını beline bağlar. Kırat'a biner ve kılıcını çekip keleşlerine seslenir. Köroğlu "Delilerine bu gün dava günüdür" diye başlayan şiirinde keleşlerini cesaretlendirir. 6+5: 11'li hece ölçüsüyle söylenen şiir abab cccb... şeklinde kafiyeleşmiştir. Şiir beş haneliktir.

Varyantlardaki üçüncü şiir Köroğlu tarafından savaş esnasında söylenir. Düşmanlarına bakıp bir nara çeken Köroğlu, Ayvaz'a dönerek üç hanelik bir şiir söyler. Şiir 4+4: 8'li hece ölçüsüyle söylenmiştir, abab cccb... şeklinde kafiyeleşen şiirde Köroğlu Ayvaz'a ölümden çekinmemesini söyler.

Varyantlarda aynı bölümlere bağlı olarak geçen dördüncü şiir yine Köroğlu tarafından Ayvaz'a hitaben söylenmiştir. 4+4:8'li hece ölçüsüyle söylenen şiir dört hanelidir. Kafiye örgüsü ise diğer şiirlerden farklı olarak aaaa bbba ... şeklindedir.

Bu epizotta bağlı son şiir üç haneli olup 4+4:8'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Savaş esnasında Nigar delilere, Köroğlu'na ve düşmanlara bakar. Kırat'ın sesinin yardımıyla Köroğlu'nu tanır ve "Can Köroğlu" diye bağırır. Nigar'ın bu sözünden Köroğlu'nun yüreği sızlar, kalbi tel tel olur ve bir deli nara çekerek bu şiiri söyler. Şiir abab cccb şeklinde kafiyeleşmiştir.

4. Köroğlu'nun Kaybolması/Kırklar'a Karışması Epizotuna Bağlı Şiirler.

İncelediğimiz varyantlarda bu epizota bağlı iki şiir vardır. İlki A₃ varyantında geçmektedir. Varyantın son bölümünde Köroğlu kayboldukta sonra sazının ve kendinin sedasının duyulduğu belirtilmektedir. Dağlarda yankılanan bu şiirde Köroğlu Kırklar'a karışmasını:

“Çıktım Kırklar yaylasına

Gel beri hey can dediler

İzzet ile selam verdim

Gir işte meydan dediler

...” (s. 344) diyerek anlatmaya başlar 8’li hece ölçüsüyle söylenen şiirde duraklara riayet edilmediği görülür. Şiirin kafiye örgüsü abcb bbbb cccb... şeklindedir.

Bu epizotla ilgili ikinci şiir A₄ varyantındadır. Varyantta Köroğlu Şam’a gitmeden önce Çamlıbel kalesine döner ve veda için son söz olarak bu şiiri söyler. Köroğlu şiirin son iki mısraında

“...

Köroğlum der gayrı bırakalım kalayı

Kıratında Kırklar ilen beslenmelidir” (s. 272) diyerek Kırklar’a karışacağıının işaretini vermiştir. Dört haneden oluşan şiir 13’lü hece ölçüsüyle söylenmiştir. Durakları düzenli olmayan şiirin kafiye örgüsü abab cccb... Şeklidir.

5. Kırat'ın Sonu Epizotuna Bağlı Şiirler

A₄ varyantındaki Köroğlu'nun kaybolması epizotuna bağlı şiirin son mısraında Kırat'ın Köroğlu ile Kırklar'a karışacağından bahseden bir mısrayı hariç tutarsak bu epizotla ilgili tek şiire T₁ varyantında rastlıyoruz. Varyantta Köroğlu son nefesinde önce Kırat'ı görmek ister. Kırat'ı getirdiklerinde görür ki Kırat'ta ne

kuyruk ne yele kalmıř, yařlanıp hepsi dūřmūř. Hayvancađızın kavurgaları sayılacak gibi olmuř, toynakları dilinip ezilip gitmiř. Epizota bađlı bu řiiri Gōrođlu “Kırat’ı bōyle gōren gōzlerim çıksın” deyip sōyler. Dōrt haneden oluřan řiir 4+4: 8’li hece ōlçūsūyle sōylenmiřtir. řiir, abcb dddb cccb... řeklinde kafiyelemiřtir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÖROĞLU'NUN ŞAHSİYETİ VE KÖROĞLU DESTANININ TEŞEKKÜLÜ

A. KÖROĞLU'NUN ŞAHSİYETİ

Köroğlu'nun tarihî kişiliği, destanî şahsiyeti, yaşadığı yer ve zaman konusunda farklı görüşler ve bilgiler bulunmaktadır.

Bu farklı bilgiler üzerinde yapılan tartışmalar günümüzde de hâlâ devam etmektedir. Fakat Köroğlu'nun destanî kimliği ile ilgili tartışma götürmeyen bazı özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür: Köroğlu gördüğü zulüm üzerine yaşadığı adaletsizliği ortadan kaldırmak için dağlara sığınır. Otoriter güç onu sevmese de içinden çıktığı toplum ona hayranlık duyar, onu sever ve ona yardım eder. O olağanüstü güçlerle donatılmıştır. İncelediğimiz varyantlardan da görüleceği üzere onun ölümü ihanet ya da hile iledir. Ama çoğu zaman ölümsüzlük payesi ile bilinmeyen bir aleme uğurlanır.

Bu ortak unsurlardan oluşan destan kahramanı kimliğinin dışında Köroğlu ile ilgili asıl tartışmalar onun tarihî rolü ve kişiliği ile ilgilidir.

Köroğlu'nu ve onunla ilgili anlatmaları batı dünyasına ilk tanıtan A. Chodzko, onu Horasan'da doğmuş, İran şahlarından Abbas II (1617-1648) zamanında İran Azerbaycan'ında yaşamış, Hoy-Erzurum yolu üzerinde eşkıyalık etmiş, Teke boyundan bir Türkmen olarak kabul eder (Boratav 1967: 911).

P.N. Boratav 1931'de basılan **Köroğlu Destanı** adlı eserinde "Köroğlu, ister yaşamış bir bahadır ister efsanevî bir şahsiyet olsun, milletimin zaman ve mekan içinde bütün meziyet ve kusurlarını özünde toplayan kahramandır." derken 1946'da yayımladığı eserinde (Boratav 1988), bu fikrinden vazgeçerek onun 16. yy.'da yaşamış bir Celâlî reisi olduğunu ileri sürer. Boratav bu husustaki düşüncelerini, İ. Hakkı Uzunçarşılı ve Mustafa Akdağ'ın (Akdağ 1999:298) Başvekalet arşivindeki mühimme defterlerinden elde ettikleri bilgilerle, Tebrizli Arakel'in 17. yy.'da

yazdığı **Ermeni Tarihî**'ndeki kayıtlarla da destekler (Boratav 1988:192). Fakat Boratav binlerce Celâlî eşkıyası arasından niçin Köroğlu'nun hem de kısa bir zaman içinde bu hikâyelerin epik karakterli bir kahramanı mertebesine yükselmiş olduğuna cevap veremez (Boratav 1998:152).

Evliya Çelebî **Seyahatnâme**'sinde, 17. yy.'da Celâlî isyanlarına katılanlar arasında Köroğlu'nun adını da zikreder. Köroğlu'nun bir Celâlî reisi olduğu görüşüne Jirmunsky, Zarifov, Samuelyan, Petruşevsky, Karriev gibi araştırmacılar da katılır. (Türkmen 1982: 417).

M. Zekai Konrapa 18. yy.'ın ikinci yarısında Bolu sancağında asi bir Köleoğlu'nun türediğini, bu isyancının Bolu paşasının adamları tarafından yaralanarak teslim alınıp İstanbul'a götürüldüğünü ve orada idam edildiğini kaydeder (Konrapa 1960:271). Bu bilgide geçen Köleoğlu ile Köroğlu ismi arasındaki benzerlik onun Celâlî olabileceği yönündeki fikirleri destekler mahiyettedir.

Faruk Sümer ise Köroğlu'nun 16. yy.'ın ikinci yarısının ortalarında Bolu sancağının Gerede kazasında haydutluk yapmaya başlayan bir yiğit olarak tanıtır. Onun Gerede kazasının Sayuk (Sayık) köyünden olduğunu belirten Sümer, önce Tokat, Sivas arasında sonra da bir sebeple İran dolaylarında yaşamak zorunda kaldığını ifade eder (Sümer 1999: 164).

Ziya Gökalp, Köroğlu'nu Gazneli Mahmud'un; Ayvaz'ı da onun nedimi Ayaz'ın destanlaşmış şahsiyeti olabileceğini söylerken (Gökalp 1977: 89), Zeki Velidi Togan ise Köroğlu'nu, Batı Göktürkler'in Harezm Astrabat hududunun muhafızlığını yapan Oğuzlar'ın, Sasaniler'le mücadelelerindeki kahramanlardan biri olarak kabul eder (Türkmen 1982: 418). Faruk Kadri Timurtaş da, Togan gibi Köroğlu'nun kökünü Göktürkler'e kadar götürür. Ona göre destan sonrada İslâmî bir şekle bürünmüş sonra yerli hayatın sosyal ve siyasi hadiselerine uydurularak günümüze ulaşmıştır (Timurtaş 1993: 276).

F. Kırzioğlu destandaki askerî ve idarî nizamdan hareketle Köroğlu'nun çok eski bir Türk kahramanıdır diyerek onun M.S. 5. yy'da yaşamış eski Oğuzlar'dan tarihî bir şahsiyet olduğunu iddia eder (Boratav 1967:913).

Celil Kariboğlu ise Köroğlu'nun 8. yy'da Tan döneminde Çin'de yaşamış Türk kökenli An Lu Şan (Rövşen) olduğunu söyleyerek onu Çin tarihî ile irtibatlandırır (Kariboğlu 1998: 235).

Fikret Türkmen, Köroğlu'nun tarihî kaynaklara, geleneğe ve hikâyelerdeki bilgilere dayanarak bir eşkıya olabileceğini kabul eder. Fakat hikâyelerde pek çok destanî unsurun bulunduğunu, hikâyelerin çok daha eski bir çekirdekten oluştuğunu ve yeni şartlara uyarak değişiklikler sonunda muhtemelen 16-17. yy'da yaşamış bir eşkıyanın şahsında mahallileştiğini söyler (Türkmen 1982: 417-418).

M. Öcal Oğuz, halk arasında fonksiyonel olmayan, anlatıldığı coğrafya ile bütünleşmeyen bir folklor ürününün yaşamasının mümkün olmadığını belirterek destanın, Köroğlu anlatmalarına vücut veren bir tarihî prototipi olsa bile yüzlerce yıl içinde boydan boya nesilden nesile aktararak taşındığını ve yaşadığı ortamın ihtiyacına göre şekillendiğini kaydeder (Oğuz 1998: 62).

Ahmet Edip Uysal ise Köroğlu'nun tarihî bir kişilik olmadığı, onun mitolojik bir kahraman olduğu görüşündedir (Uysal 1986: 26).

Anadolu ve Azerî anlatmalarında kör bir seyisin oğlu olan Köroğlu, Türkistan varyantlarında akıllı bir hükümdar, ideal bir devlet adamı, efsanevî bir kahramana dönüşür (Uzun 1997: 109) Tacik rivayetlerinde asıl kahraman Köroğlu değil onun manevî evladı olan Avaz Han'dır (Yıldırım 1983: 112).

Kaynaklarda destan kahramanı Köroğlu'nun yanı sıra şair Köroğlu'dan da bahsedilmektedir. Bu iki şahsın aynı kişi olup olmadığı konusunda da diğer konularda olduğu gibi farklı görüşler vardır Bu kaynaklara göre Köroğlu, hem destan ve hikâye kahramanı, hem şair, hem de bir Celâlî reisidir. Fakat bizi onun tarihî kimliğinden ziyâde Türk milletinin hafızasındaki efsanevî destan kahramanı kimliği ilgilendirmektedir. O, yiğitliği, teşkilatçılığı zulme isyanı, geleneklere saygısı ve dini hassasiyetleri ile ideal bir Türk kahramanıdır. Destanın bütününde yar tarihî yar efsanevî şahıslarla gerçek tarihî şahıs ve olaylar arasında benzerlikler bulunmaktadır.

B. KÖROĞLU DESTANI'NİN TEŞEKKÜLÜ

Köroğlu destanı ilk kez 19. yy'da Türkistan'ı dolaşan seyyahlar tarafından derlenmiştir. Bu yy.'ın başlarında İ. Şopen adındaki bir seyyah, Azerbaycanlı bir âşığın ağzından dinlediği destanın konusunu, Rusça'ya tercüme edip yayımlar. 1840'lı yıllarda Polanya asıllı bir Rus ajanı olan A. Chodzko, Azerbaycan ve Türkmen illerini dolaşarak on üç hikâyelik ilk mühim Köroğlu destanı metnini tespit eder ve Rusça'ya tercüme ederek yayımlar. Köroğlu destanının derlenmiş ilk Türkçe neşri ise Mir Babaoğlu Hasan Molla tarafından yapılmış, **Hikâyât-ı Köroğlu Sultan ve Hikâyât-ı Gayvazhan** adı ile Kazan'da yayımlanmıştır (Yıldırım 1998a: 279).

Bu çalışmalarından sonra Türk boylarından ve Türklere komşu milletler arasından Köroğlu destanı ile ilgili pek çok kol derlenmiştir. Bu derlemeler ve tarihî bilgilerden yola çıkarak, destan kahramanının şahsiyetinde olduğu gibi destanın teşekkülü ile ilgili de pek çok farklı görüş ileri sürülmüştür.¹

Doğu ve batı versiyonları olmak üzere iki kısımda incelenen destanın (Yıldırım 1983:105), (Türkmen 1983: 83), Türk boyları arasında değişik sayıda kolları bulunmaktadır (Yıldırım 1983: 107).

Köroğlu rivayetlerini Türkmen/Özbek gurubu, Azerî grubu ve Anadolu grubu şeklinde ayırmayı tercih eden Boratav (1984: 50), destanda 16. ve 17. yy.'ları dolduran Acem seferlerinin izlerinin bulunduğunu söyler (Boratav 1984: 95). Ayrıca sünnî Özbek ve Türkmenlerin, şiîlerle olan mücadelesiyle, III Murad devrindeki, İran'a karşı harplerin izlerinin de destanı şekillendirdiğini kaybeder (Boratav 1984: 95). **Köroğlu Destanı** adlı eserinde destanın asıl itibarıyla Türkmen menşeinden gelmiş olabileceğini söyleyen Boratav (1984: 139), sonradan, "Osmanlı tarihinde Köroğlu hikâyelerine temel olabilecek mahiyette öyle safhalar var ki..." diyerek (Boratav 1991: 238) destanı Anadolu'daki Celâlî isyanlarına bağlar. Fakat epope azametini gösteren bu büyük hikâyenin nasıl, ne zaman meydana geldiğini söyleyemeyeceğini belirtir (Boratav 1991: 236).

¹ Bu konuda daha geniş bilgi için şu eslere bakılabilir: (Türkmen 1982: 418-419). (Karadavut 1996: 185-190).

Halk hikâyeleri içerisinde tarihî hadiselerle en çok ilgisi bulunan hikâyelerin Köroğlu hikâyeleri olduğunu söyleyen Boratav, bunların şekillenmesinin ise iki yoldan gerçekleştiğini belirtir: İlkinde menkıbelerin halk hikâyeleri kalıbına girerek oluştuğunu ve her söylendiğinde zaman ve muhite göre yeni yeni şekiller alıp inkişaf ettiğini belirtir. İkincisinde ise saz şairlerinin, Köroğlu menkıbelerini nazma geçirdiklerini ifade eder.

Köroğlu destanının âşıklar eliyle mi yoksa halk tarafından mı oluştuğu konusu da destanın teşekkülü ile ilgili bir diğer mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Nasıl oluştuğu konusunda tartışmalar olsa da Köroğlu kollarının hepsinde olaylar belirli bir şema içerisinde anlatılır. Behçet Mahir'in dediği gibi "Köroğlu harpleri ya bir dilber haberinden ya bir yiğit haberinden çıkar. Kahraman gittiği yerde tam sonuca ulaşacağı sırada ya yakalanıp ve idam edilmek üzeredir ya da yenemeyeceği kadar güçlü bir ordu ile karşılaşmış ve bitkin düşmüştür. Tam o sırada Çamlıbel'den yardım gelir ve kahraman kurtarılır." Bu genel yapı içine değişik motifler ve türküler yerleştirilmiştir (Türkmen 1982:418).

Köroğlu destanının Anadolu ve Azerbaycan varyantları genel yapı olarak halk hikâyesi geleneğine uygun özellikler taşıırken Türkistan varyantları, mitolojik unsurların çokluğu itibarıyla destanî özelliklerini daha fazla muhafaza etmektedir.

Fikret Türkmen, "Köroğlu hikâyelerinin temelinde Dede Korkut da olduğu gibi Oğuzlar'ın büyük destanları olduğunu söyleyerek bu destana, yeni çevre ve devirler adapte edilerek Köroğlu kolları bir halka olarak eklenmiştir" der. Destanın varyantlaşmasını ise bu halkanın teşekkül döneminin uzunluğuna bağlar. Köroğlu'nun şahsını ise bu destanın orta çağdaki mahallileştirilmesi olarak düşünülebileceğini belirterek yine de bu konuda karar vermenin güç olduğunu söyler (Türkmen 1982: 419).

Bu düşünceye yakın bir diğer görüş ise Ş. Cemşidov'a aittir. Cemşidov, Köroğlu destanının meydana çıkıp gelişmesinde Dede Korkut hikâyelerinin önemli rol oynadığını, atların, savaş gereçlerinin benzerliği gibi konu bağlarını teşkil eden hadiseler ve motiflerinde birbirine yakın olduğunu ifade ederek,

Köroğlu destanını, Dede Korkut hikayelerinin bedîî açıdan beslediğini kaybeder (Cemşidov 1990: 134). Nihad Sami Banarlı da Oğuz Türk'lerinin destanı olarak kabul ettiği Köroğlu destanını, Dede Korkut hikayelerinin coğrafyasında yerleşmiş ve yayılmış olduğunu söyleyerek (Banarlı 1998:I. 272) benzer bir görüşü ifade eder.

Paşa Efendiyev destanın oluşmasını 16. ve 17.yy'daki Türk-İran mücadelelerine bağlar. Ona göre bu olaylar âşıkların dilinde daha önce yaşanan kahramanlık hadiseleriyle birleşmiştir (Efendiyev 1981: 248-249). Habib İdrisî ise bu görüşe katılmayarak destanın 16. yy'dan önce teşekkül etmiş olduğunu söyler ve destanın konusunu Samanîler ile Göktürkler'in mücadelelerine bağlar. H. İdrisî destanın, Türklerin İslamiyet'e girmeden önce Hazar denizinin ötesinde, Oğuzlar arasında, Oğuz-İran mücadelesi sonucunda doğmuş olduğunu ve sonra Oğuzlar'ın Horasan'dan , İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya geldikleri sırada bu sahalara naklolunduğunu ifade eder (İdrisî 1994: I-II).

Destanın Orta Asya'dan Anadolu yaylalarına doğru göç ettiğini ve bu göç sırasında hem çatı hem muhteva hem de kahramanların, zamanın, yeni coğrafya ve medeniyetin tesiriyle değişikliğe uğradığını kabul eden Dursun Yıldırım, bu değişikliğin hiçbir zaman, destanın bütün metinleriyle incelendiğinde görüleceği üzere efsanevî kahraman Köroğlu ile bir eşkıya, bir Celâlî reisini eşleştirmeye cevaz veremeyeceğini kaydeder (Yıldırım 1883: 113).

Köroğlu destanının incelediğimiz varyantlarında da at, hayat suyu, ışık, mağara motifleri ile dağ kültü gibi mitolojik kaynaklı öğeler destanın çok eski devirlerde teşekkül ettiğini göstermektedir. Bu unsurları barındıran destan, günümüze taşınırken bünyesine tarihî olay ve şahısları almış ve yayılmıştır. Zaten bütün destanlarda tek bir değil, bir çok zaman, yer ve kahraman vardır.

SONUÇ

Köroğlu destanı diğer Türk destanlarına göre pek çok problemi barındıran bir destandır. Destanın oluşma devresi, coğrafyası, kahramanları, aslî kahramanın icra ettiği fonksiyon gibi hususlarda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu, destanın eklemelere ve değişikliklere müsait yapısından kaynaklanmaktadır. Destanın doğduğu yerden göç ederek dolaştığı coğrafi güzergah ona, değişik tarihî olayların, şahısların ve motiflerin ilâve edilmesini sağlamıştır. Fakat destandaki aslî kahraman Köroğlu'yla beraber Kırat ve Çamlıbel motifleri değişmeyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

İncelediğimiz varyantlarda Köroğlu'nun destan sahnesinden çekilmesi destanı sona erdirmemiştir. Destan Türkistan varyantlarında Kanoğlu / Eroğlu veya Ayvaz sayesinde, Anadolu varyantlarında ise keleşleri vasıtasıyla devam etmiştir.

Köroğlu'nun sonu ile ilgili karşılaştığımız varyantlardan da görüleceği üzere halk, idealindeki kahramanın ölmesine râzı olmayıp belki de benzer şartlar oluştuğu anda geri döneceğine inanarak onu, efsanevî bir şekilde sonsuzluğa uğurlamıştır.

KAYNAKLAR

AGO, Arif

- 1998 “Makedonya Cumhuriyetinde Yaşayan Türk Halk Edebiyatında Köroğlu Masalı”, **Bolu’da Halk...**, 260-267

AKDAĞ, Mustafa

- 1999 **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâli İsyamları)**

AKTAŞ, Yakup

- 1996 Göroğlu Türkmén Gehramançılık Eposu, (YYLT.), Sakarya: Sakarya Üniveritesi

AKYOLOĞLU, İ. Hakkı

- 1998 “Dörtdivan Türkménlerinin Köroğlu Destanı ve Müziği”, **Bolu’da Halk...**, 361-367

ALİYEVA, Tamilla

- 1998 “H.V. Lonqfello’nun Rövsen Bey’in Koroglu’nun Atlanışı Eseri”, **Bolu’da Halk...**, 406-413

ALPTEKİN, A. Berat

- 1986 “Motif”, **TDEA.**, IV: 401-402

ALPTEKİN, A. Berat

- 1987 “Köroğlu’nun Zuhuru ve Onun Bingöl ile Olan Münâsebetleri”, **Sultan Baba...**, 55-59

ALPTEKİN, A. Berat

- 1989 “Köroğlu Hikâyeleri Malatya’da Bilinmekte midir?”, **İnönü Üniversitesi III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu/ Tebliğler**, 42-46

ALPTEKİN, A. Berat

- 1997a **Halk Hikayelerinin Motif Yapısı**

ALPTEKİN, A. Berat

- 1997b “Kazakistan’da Anlatılmakta Olan Dede Korkut ile İlgili Efsaneler” V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi-
Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri I., 23-32

ALPTEKİN, A. Berat

- 1999a **Kırmanşah Hikayesi**

ALPTEKİN, A. Berat

- 1999b “Dede Korkut Hikayelerinde Efsanevî Unsurlar”. **Tarla**, 5, 18-21

ALPTEKİN, A. Berat

- ty. “Türk Destanının Motif Yapısı I” TDA. (Nisan 1990’dan ayrı basım), 197-254

ANADOL, Cemal

- 1997 **Koçyiğit Köroğlu**

ARAZ, Rıfat

- 1995 **Harput’ta Eski Türk İnanışları ve Halk Hekimliği**

ARSLAN, Mustafa

1997 Koroğlu'nun Türkmen Versiyonu Üzerinde Mukayeseli Bir İnceleme, (YDT), İzmir: Ege Üniversitesi

ARSLAN, Mustafa

1998 "Goroğlu'nun Türkmen Versiyonlarına Ait Anlatmaların Tesbiti ve Bazı Problemler" MF, 38, 69-73

ARSUNAR, Ferruh (Der.)

1963 **Koroğlu**

ATSIZ, Nihal (Haz.)

1992 **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**

ATSIZ, Nihal

1997 **Türk Edebiyatı Tarihi**

BABİNGER, Franz

1998 "Rum", İA., VIII, 766

BALİ, Muhan

1973 Ercişli Emrah ve Selvihan Hikâyesi/ Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi, (YDT), Ankara: Atatürk Üniversitesi

BANARLI, N. Sami

1999 **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II**

BAŞBUĞ, Hayri

1983 “Kürk ve Zaza Türklerinin Folklorunda Su Menşeli Atlar”,
Kardaş Edebiyatlar, 8,7-14

BAŞDAŞ, Cahit

1996 Göroğlu Türkmen Halk Eposı, (YDT), Malatya: İnönü
Üniversitesi

BAYAZ, Hüseyin (Der.)

1981 **Köroğlu / Antep Rivayeti**

BEDELBEYLİ, İ.

1999 “Köroğlu Avrupa’da”, **Bolu’da Halk...**, 418-422

BİRDOĞAN, Nejat

1986 **Köroğlu / Bir Toplumsal Direnişin Destanı**

BORATAV, P. Naili

1935 “Anadolu’da ve Türkmenler Arasında Köroğlu Destanı’nın
İzlerine Dair Yeni Notlar”, **Türkiyat Mecmuası**, V, 79-86,
(1936), 327

BORATAV, P. Naili

1967 “Köroğlu” **İA.**, VI, 908-914

BORATAV, P. Naili

1984 **Köroğlu Destanı**

BORATAV, P. Naili

1988 **Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği**

BORATAV, P. Naili

1991 “Köroğlu Hakkında”, **Folklor ve Edebiyat (1982)**, 2, 229-238

BORATAV, P. Naili

1997 **100 Soruda Türk Folkloru**

BORATAV, P. Naili

1999 **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**

BOZKURT, İsmail

1998 “Kıbrıs Türklerinde Köroğlu’ndan Yansımalar”, **Bolu’da Halk...**, 196-211

CAFAROV, İman, S. Aliyev

1997 “Köroğlu’nun Nahçıvan Seferi”, **Bolu’da Halk...**, 246-247

CELNAROVA, Xenia

1989 “Köroğlu ve Yanoşık / Türk ve Slovak Halk Kahramanları Arasındaki Benzerlikler” **I. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi /Tebliğler**, 93-96

CEMŞİDOV, Şamil

1990 **Kitab-ı Dede Korkut**, (Çev. Üçler Bulduk)

CUMBUR, Müjgan

1987 “Köroğlu’nda Kahramanlık ve Birlik Ruhu”, **Sultan Baba...**, 47-54

CÜVEYİNİ

1998 **Tarih-î Cihangûşa**, (Çev. Mürsel Öztürk)

ÇAY, M. Abdülhaluk

1991 **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**

ÇETİN, İsmet

1998 “Köroğlu Hikâyelerinde Âşık Tipi ve Fonksiyonları”, **Bolu’da Halk...**, 353-360

ÇINAR, A. Abbas

1993 **Türklerde At Atçılık**

ÇİFTLİKÇİ, Ramazan

1998 “Üç Ölümsüz Anadolu Efsanesi: Köroğlu, Karacaoğlan, Alageyik”, **Bolu’da Halk...**, 303-314

ÇLAİDZE, L.G.

1994 **Köroğlu Gürcistan’da** (Çev. Hacı Ali Necefoğlu, Habib İdrisi)

ÇOLAK, Faruk

1994 Şah İsmail Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma. (YDT.), Kayseri: Erciyes Üniversitesi

DEMİREL, Hamide

1995 **Türk Destanlarında Güzellik-Destan-Masal ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları**

DENİZ, Rasim

1987 “Cönklerde Köroğlu Mahlaslı Şiirler”, **Sultan Baba...**, 79-83

DENİZ, Sabahat

- 1995 “Manas Destanında Rüya”, E. G. Naskali (Haz.), **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**, Ankara: TDKY., 271-277

DERZİNEVESİ, Habib

- 1998 “Yabancı İddialar Karşısında Şehnâme’de Köroğlu ve Türk Motiflerinin İzleri”, **Bolu’da Halk...**, 248-302

DEVELLİOĞLU, Ferit

- 1988 **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**

DİLAÇAR, Agop

- 1988 **Kutadgu Bilig İncelemesi**

DİLÇİN, Cem

- 1986 “Köroğlu’nun Şiirlerinde Alplık Geleneğinin İzleri”, **Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu**, 79-87

DOĞAN, Ahmet

- 1995 “Köroğlu Destanı’nda At Motifinin Mukayesesi”, **Trabzon Türk Ocağı Bülteni**, 6. 7-9

DOĞAN, G. Süreyya

- 1996 **Türk Folklorunda Köroğlu**, (YYLT.), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi

EBERHARD, Wolfram

- 1955 **Ministrel Tales From Southeastern Turkey**

EBULGAZİ, Bahadır

ty. **Şecere-i Terâkime** (Haz. Muharrem Ergin)

EFENDİYEV, Paşa

1981 **Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı**

EKİCİ, Metin

1996 **The Anatolian Cycle of Koroglu Stories, (YDT.), Madison: Wisconsin University**

EKİCİ, Metin

1997 **“Anadolu Sahası Köroğlu Kollarının İsim ve Tasnif Meselesi”, Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2, 235-240**

EKİCİ, Metin

1998a **“Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler”, Bolu’da Halk..., 378-386**

EKİCİ, Metin

1998b **Köroğlu’nun Doğu ve Batı Versiyonları Arasında Bir Karşılaştırma. (Yayımlanmamış Doçentlik Takdim Tezi). İzmir : Ege Üniversitesi**

ELÇİN, Fahrettin

1987 **“Bolu İli ve Köroğlu ile İlgili Bibliyografya Denemesi”, TF. / Belleten. 1986/2’den ayrı basım. 471-497**

ELÇİN, Şükrü

1988 “Atların Doğuşu ile ilgili Efaneler”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları II**, Ankara: KBY., 412-416

ELÇİN, Şükrü

1997 “Göçebe Türk Destanlarında Ölüp Dirilme Motifi”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları I**, Ankara: Akçağ Yayınları, 61-62

ELÇİN, Şükrü

1998 **Halk Edebiyatına Giriş**

EMİROĞLU, Öztürk

1998 “Ardahan Yöresinde Köroğlu Hikâyelerinin Varyantları”, **Bolu’da Halk...**, 368-372

ENGİN, Sabahattin

1996 **Köroğlu**

ERASLAN, Kemal

1986 “Çağatay Şiiri”. **Türk Dili / Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)**, TDKY., 564-717

ERGİN, Muharrem

1989 **Dede Korkut Kitabı I.**

ERÖZ, Mehmet

1990 **Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik**

ERGUN, Metin

1989 “Özbek Türklerinin İntizar Destanı”, **I. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi / Tebliğler**, 97-101

ERGUN, Metin

1997 **Altay Türklerinin Destanı Alp Manaş**

ESER, Mustafa

2000 Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'nun Türk Destanları ile ilgili Makaleleri, (YLT.), Konya: Selçuk Üniversitesi

FEDAİ, Harid

1998 “Taş baskısı Bir Hikâye-i Köroğlu Üzerine Notlar”, **Bolu'da Halk...**, 169-195

FISCHDICK, Edith

1984 “Türk Halk Hikâyeleri ile ilgili Bir Araştırma: Elif ile Mahmut”, (Çev. Fikret Türkmen-Adnan Şenocak), **TFA**, 55-84

FİRDEVSİ

1994 **Şehnâme I-IV** (Çev. Necati Lugal)

GENÇ. Reşat

1999 **Türk İnanışları ile ilgili Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil**

GÖKALP, Ziya

1977 “Eski Türklerde İçtimâî Teşkilat ile Mantıkî Tasnifler Arasında Tenâzur”, M. D. Durusoy (Haz.), **Makaleler III**, Akara: KBY, 17-90

GÖKYAY, O. Şaik

1989 “Rüyalar Üzerine”, Günay Kurt (Haz.), **Orhan Şaik Gökyay Hayatı ve Eserleri**, Ankara KBY., 194-206

GÖKYAY, O. Şaik

2000 **Dede Korkut’un Kitabı**

GÖLPINARLI, Abdülbaki

1992 **Alevi Bektâşi Nefesleri**

GÖRKEM, İsmail

1987 “Abdülvahap Gazi’ye Ait İnanış ve Gelenekler”, **İnönü Üniversitesi III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu / Tebliğler**. 133-137

1987 **Gurugli Sovyet Halklarının Destanları**

GÜL. Abdülkadir; N. Keleşoğlu.; N. Güneş.

1998 **Köroğlu**

GÜLER , Ali

1998 “Türk Toplum Geleneğinde İnsan Tipleri ve Köroğlu”. **Bolu’da Halk...**, 241-245

HACIYEVA, Maarife; Ş. Köktürk; M. Paşayeva,

1999 **Azerbaycan Folklor ve Etnografya Sözlüğü**

HASAN, Hamdi

1998 “Saraybosna ve Makedonya’da Köroğlu ile İlgili Tesbit Edilen Bazı Türküler Üzerine”, **Bolu’da Halk...**, 222-229

HUA, Hu Djen; R. Dor

1995 “Jusup Mamay’ın Versiyonunda Manas’ın Özeti”, Fikret Türkmen (Haz.), **Manas Destanı Üzerine İncelemeler-Çeviriler I-**, Ankara: TDKY., 54-72

IBRAYEV, Şakir

1998 **Destanın Yapısı – Kazak Destanında İnsan Zaman ve Mekan**, (Çev. Ali Abbas Çınar)

İDİRİSİ, Habip

1994 **Çoktur Köroğlu’nun Yaşı**

İNAN, Abdülkadir (Haz.)

1992a **Manas Destanı**

İNAN, Abdülkadir

1992b “Türk Destanları”, **Türk Dünyası El Kitabı / Edebiyat**, III, 3-19

İNAN, Abdülkadir

1998a “Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara: TTKY., I, 481-495

İNAN, Abdülkadir

1998b “Türk Destan ve Masallarında Kırlar Motifi”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara: TTKY., I, 238-240

İNAN, Abdülkadir

1998c “Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara: TTKY., II, 253-259

İNAN, Abdülkadir

1998d “Türk Destanlarına Genel Bir Bakış” **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara: TTKY., I, 220-237

İVGİN, Hayrettin

1998 “Köroğlu Destanı'nın Türk Halk Şiirine Etkileri”, **Bolu'da Halk...**, 423-428

KABAKLI, Ahmet

ty. **Türk Edebiyatı Tarihi I.**

KAFTANCIOĞLU, Ümit (Der.)

1979 **Köroğlu Kol Destanları**

KAPLAN, Mehmet; M. Akalın, M. Bali (Der.)

1973 **Köroğlu Destanı**

KAPLAN, Mehmet

1996 **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmaları III / Tip Tahlilleri**

KARADAĞ, Metin

- 1998 “Behçet Mahir’in Köroğlu Destanındaki Özel Adlar Üzerinde Bir Araştırma”, **Folklor Edebiyat**, 16, 55-63

KARADAVUT, Zekeriya

- 1996 Köroğlu'nun Zuhuru Kolu Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma , (YDT), Konya: Selçuk Üniversitesi.

KARADAVUT, Zekeriya

- 1997 “Türk Destan Geleneği İçinde Köroğlu'nun Doğuşu ve Çocukluğu”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri I**, 327-332

KARAHAN, Abdülkadir

- 1988 **Türk Kültürü ve Edebiyatı**

KARİBOĞLU (Nagıyev). Celil

- 1998 “Köroğlu'nun Çin Kökenleri”, **MF.**, 37, 72-77

KATİP Çelebi

- 1997 **Katip Çelebi'den Seçmeler III.** (Haz. O. Ş. Gökyay)

KAYA, Turhan

- 1998 “Köroğlu Erzincan'daydı”, **Bolu'da Halk...** 103-108

KAYA. Doğan

- 1999 “Köroğlu Kollarının Yeni Varyantları”, **Bolu'da Halk...**, 282-297.

KESKİN, Selma

- 1998 Koroğlu'nun Ayvaz Kolunun Anadolu, Azeri Türkmen Varyantları Çerçevesinde Mukayeseli Bir Araştırması, (YLT), Konya: Selçuk Üniversitesi

KESKİN, Mustafa

- 1998 "Cemiyetimizde Koroğlu Tipi", **Bolu'da Halk...**, 342-346.

KIDIRBAYEVA, Raisa

- 1995 "Manas ve Türkler'de Destan Geleneği" (Çev. Özlem Deniz), E.G. Naskali (Haz.) **Bozkırdan Bağımsızlığı Manas**, Ankara: TDKY. 21-31

KILINÇ, Aziz

- 1998 "Kazak Türklerinin Kambar Batır Destanı ile Koroğlu Destanı Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi", **Bolu'da Halk...**, 331-337

KIRBAŞOĞLU, Filiz

- 1997 "Koroğlu'nun Özbek Varyantları Üzerinde Bir İnceleme", **MF.**, 33, 31-35

KIRZIOĞLU (Çelik), M. Fahrettin

- 1941 "Kars ve Çevresinde Koroğlu'na Ait Anlatmalar ve İnanmalar" **Halk Bilgisi Haberleri**, 117, 205-214

KONRAPA, M. Zekai

- 1960 **Bolu Tarihi**

KÖPRÜLÜ, Fuad

1981 **Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar**

KÖPRÜLÜ, Fuad

1999 **Edebiyat Araştırmaları**

KONUĞU, Enver

1982 “Köroğlu’nun Yaşadığı Asırda Bolu’nun Siyasî Durumu”
Köroğlu Semineri Bildirileri, 53-66

KONUĞU, Enver

1987 “Köroğlu’na Kadar Bingöl”, **Sultan Baba... 41-45**

KÖKSAL, Hasan

1987 “Mahiri Baba Hikâyesi “, **Türk Folklorundan Derlemeler,**
Ankara, KBY., 103-120

.....

1990 **Kur’an-ı Kerim Ve Türkçe Anlamı**

KÜYEL, M. Türker

1998 “Felsefeci Gözüyle Destan ve Köroğlu”. **Bolu’da Halk.... 268-**
269

LEVENT, A.Sırrı

1988 **Türk Edebiyatı Tarihi I**

LORD, A. Bates

- 1995 “Orta Asya ve Balkan Destanları Arasındaki İlişkiler”, (Çev. Metih Ekici), **Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyum Bildirileri**, 273-308

MEHERREMOVA, M.M.

- 1998 “Köroğlu Rusiya’da, **Bolu’da Halk...**, 414-417

MENGİ, Mine

- 1984 “Eski Edebiyatımızda Bazı İnsan Tipleri”, **Tarih ve Toplum**, 12, 51-56

MERT, Okay

- 1997 **Köroğlu’nun Bütün Şiirleri**

MİRZAYEV, Töre

- 1998 “Destanların Şahı”, (Çev. Selâmi Fedakar), **MF.**, 37, 67-71

NASKALİ GÜRSOY, Emine

- 1996 “Manas Destanının’da Kırk Yiğit” **Türk Dili**, 529, 56-57

NEBİYEV, Azad

- 1990 **Serhed Bilmeyen Elageler / Azerbaycan Türkmen Folklor Elageleri Tarihinden**

NURMEMMET, Annagılı

- 1996 **Göroğlu Türkmen Halk Destanı I-V**

OCAK, A. Yaşar

- 1997 **Kültür Tarihi Kaynağı olarak Menakıbnameler**

OCAK, A. Yaşar

1999 **İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır İlyas Kültü**

OLUKLU, İbrahim

1998 “Çağdaş Şiirimizde Köroğlu Olgusu”, **Bolu da Halk...**, 315-323

OĞUZ, M. Öcal

1998 “Folklarda Yeni Yöntemler ve Köroğlu”, **Bolu da Halk...**, 61-64

ÖGEL, Bahaeddin

1998 **Türk Mitolojisi I.**

ÖGEL, Bahaeddin

1995 **Türk Mitolojisi II.**

ÖZDEMİR, Nurdane

1998 “Köroğlu”, **Bolu da Halk...**, 324-326

ÖZEN, Kutlu

1989 “Malatya’daki Battal Gazi Mağarası ile İlgili Bir Halk Rivayeti”. **III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu / Tebliğler**, 231-236

ÖZEN, Kutlu

1998 “Köroğlu’nun Sivas Coğrafyası”, **Bolu’da Halk...**, 252-259

ÖZKAN , İsa

1989 **Abdurrahman Han Destanı**

ÖZKAN , İsa

- 1997 “Köroğlu Destanı’nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili”, **Türk Dili**, 549, 223-233

ÖZKAYA, Yücel

- 1983 “Köroğlu’nun Tarihi Şahsiyeti”, **Köroğlu Semineri Bildirileri**, 67-70

ÖZTÜRK, Ali

- 2000 **Çağlar İçinde Türk Destanları**

PİLİÇKOVA, Sevim

- 1998 “Türk Makedon Halk Yaratıcılığında Köroğlu ile Kral Marko Arasında Benzerlik ve Farklılık”, **Bolu’da Halk...**, 272-277

RADLOFF, Wilhelm, I. Knos

- 1996 **Proben Der Volksliteratur Der Turkischen Stamme VIII.**
(Çev. Saim Sakaoğlu, Metin Ergun)

RAGLAN, Lord

- 1997 “Geleneksel Kahraman”, (Çev. Metin Ekici), **MF.**, 37, 126-138

RECEPOĞLU, A. Suray

- 1998 “Makedonya ‘da Derlemiş Köroğlu Masallarında Yer Adları ve Kişiler”, **Bolu’da Halk...**, 212-213

SAKAOĞLU, Necdet

- 1984 “Halkın Okuduğu Cenk Kitapları, Halk Masalları”, **Tarih ve Toplum**, 18, 397-399

SAKAOĞLU, Saim

1987 “Köroğlu Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Edebiyatımızdaki Yeri”, **Sultan Baba...**, 79-83

SAKAOĞLU, Saim

1989 **101 Anadolu Efsanesi**

SAKAOĞLU, Saim

1995a “Battalnâme”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı /Belleten**, 1992’den ayrı basım, Ankara: 67-74

SAKAOĞLU, Saim

1995b “Destan Kahramanlarının Ölümü”, E.G. Naskali (Haz.), **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**. Ankara: TDKY., 202-223

SAKAOĞLU, Saim

1998 **Dede Korkut Kitabı I / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar**

SAKAOĞLU, Saim

1999 **Masal Araştırmaları**

SARAR, İ. Ali

1986 “Köroğlu Destanı Üzerine Yeni Bir Varyantı”, **Bolu ili Halk Edebiyatı Sempozyumu**, 88-91

SEYİDOĞLU, Mireli

1982 “Altın Muharib’in Soy. Etnik Tarihi Hakkında” (Çev. Yavuz Akpınar), **Kardaş Edebiyatlar**, 2, 28-43

SEYİDOĞLU, Bilge

1995 **Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller**

SEPETÇİOĞLU, Necati

1997 **Karşılaştırmalı Türk Destanları**

SERTOĞLU, Murat

1962 **Meşhur Halk Kahramanı Köroğlu**

SEYHAN, Gülşen

1990 **Köroğlu Destanı (Azerbaycan Varyantı) İnceleme-Metinler, (YDT.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi**

SEZEN, Lütfi

1991 **Halk Edebiyatında Hamzanâmeler**

SEZGİN, Abdülkadir

1990 **Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik**

SULTİ, Rüstem

ty. **Edigey**

SÜLEYMAN, Çelebi

1990 **Mevlid, (Haz. F. Kadri Timurtaş)**

SÜMER, Faruk

1999 **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları**

ŞİŞMAN, Bekir

- 1998 Kazakistan'da Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Bu Gelenek İçerisinde Köroğlu Destanı, (YDT.) Ankara: Hacettepe Üniversitesi

TABERİ

- 1991 **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I-V**, (Çev. Zâkir Kadıfı Ugan, A. Temir)

TASNADI, Edit

- 1998 "Macaristan'daki Köroğlu", **Bolu da Halk...**, 272-277

THOMPSON, Stith

- 1996 **Motif Index of Folk Literature I-VI**

TİMURTAŞ, F. Kadri

- 1993 **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**

TUNCER, Hüseyin

- 1998 "Türk Tiyatrosunda Köroğlu, **Bolu da Halk...**, 161-168

TURAN, Osman

- 1995 **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi II**

TURAN, Metin

- 1998 "Ozanlık Geleneği Açısından Köroğlu Kol Destanları" **Bolu'da Halk...**, 373-377

TÜRKDOĞAN, Orhan

1986 “ Bazı Türk Destan ve Hikayelerinde Millî Kültür Kalıpları: Dede Korkut ve Köroğlu” **Bolu İli Halk Edebiyatı Sempozyumu**, 99-101

.....

1992 **Türk Dünyası El Kitabı III Edebiyat**

.....

1998 **Türk Dünyası El Kitabı IV (Edebiyat)Türkiye Dışı Türk Edebiyatları**

TÜRKMEN , Fikret

1982 “Köroğlu” **Türk Dili ve Edebiyat, Ansiklopedisi**, Dergah Yayınları, İstanbul: V, 417-419

TÜRKMEN, Fikret

1983 “Köroğlu’nun Özbek ve Ermeni Varyantları”, **Köroğlu Semineri Bildirileri**, 83-90

TÜRKMEN, Fikret

1984 “Köroğlu’nun Orta Asya Arapları ve Tacikler Arasındaki Varyantları”, **Mehmet Kaplan’a Armağan**, Dergah Yayınları, İstanbul: 266-274

TÜRKMEN , Fikret

1992 **Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesirleri**

TÜRKMEN, Fikret

1995 **Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**

-
- 1998 **Türkmen Türk Edebiyatı Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi X**
- TOPAL, İzzet
- 1996 Göroğlu Türkmen Gehramançılık Eposu, (YYLT.) Sakarya . Sakarya Üniversitesi
- TOPUZ, Meral; M.S. Topçu (Haz.)
- 1987 Köroğlu Destanı Azerbaycan Varyantı, (YYLT.), Elazığ: Fırat Üniversitesi
- ULUDAĞ, Süleyman
- 1995 **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**
- URAZ, Murat
- 1977 “Doğu Anadolu Hikâyelerinin Varyantlarına Göre Köroğlu’nun Türeyişi ve Kayboluşu” TFA., XVII, 33, 78-97
- URMANÇEYEV, F.
- 1983 “Orta Asya Türk Tarihi ve Folklorunda Boz/Ak Kurt (Çev. Mehmet Tezcan).**Kardaş Edebiyatlar**, 7, 4-18
- UYSAL, A. Edip
- 1983 “İngilizlerin Robin Hood Destanı ile Köroğlu Destanı Arasında Bazı Benzerlikler”, **Köroğlu Semineri Bildirileri**, 91-102
- UYSAL, A. Edip
- 1986 “Destanlarımızdan Dede Korkut ile Köroğlu’nda Tabiatüstü Unsurlar”, **Erdem**, II, 4. 13-29

UYSAL, A. Edip

1989 **Selections From Living Turkish Folktales**

UZUN, Enver

1997 **Köroğlu**

WALKER, B. Karen

1989 **Turkish Folktales For Children**

VELİYEV, Vagif

1980 **Azerbaycan Gehramanlığı Destanları**

YAĞCI, Öner

1996 **Köroğlu Yaşamı ve Bütün Şiirleri**

YALMAN (YALGIN), A. Rıza

1993 **Cenupta Türkmen Oymakları I-II**

YARDIMCI, Mehmet

1998 “Halk Edebiyatı Ürünlerinde Âşıkların Dilinde ve Köroğlu’nda Dağ”, **Bolu’da Halk...**, 387-400

YARDIMCI, Mehmet

1999 “Geleneksel Kültürümüzde ve Âşıkların Dilinde Sayılar”
Tarla, 4, 25-30

YAVUZ HELİMOĞLU, Muhsine

1993 **Diyarbakır Efsaneleri Derleme- Araştırma- İnceleme**

YILDIRIM, Dursun

- 1983 “Köroğlu Destanı’nın Orta Asya Rivayetleri”, **Köroğlu Semineri Bildirileri**, 103-114

YILDIRIM, Dursun

- 1998a “Köroğlu Destanı”, **Türk Bitigi**, Akçağ Yayınları, Ankara: 278-282

YILDIRIM, Dursun

- 1998b “Dede Korkut ve Yunus Emre’de Hayat, Tanrı ve Ölüm”, **MF.**, 37, 17-22

YÜCE, Kemal

- 1987 **Saltuknâme’de Tarihî, Dini ve Efsanevî Unsurlar**

YÜCE Kemal

- 1995 “Manas Destanı’nda İslâmî Unsurlar” E.G. Naskali (Haz.), **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas** Ankara: TDKY, 241-255

YÜCE Kemal

- 1998 “Köroğlu Destanında Tabakalaşmalar”, **Bolu’da Halk...**, 347-352

YÜKSEL, H. Avni

- 1981 “Türk Folklorunda Sayılar”, **Milli Kültür**, III, 4, 46-49

ZENGİN, Eyüp

- 1996 Göroğlu Türkmen Gehramançılık Eposu (YYLT.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi

EKLER

METİNLER

GÖROĞLU'NUN SONU (Türkmen Varyantı -T₁)

Şimdi sözü Göroğlu'nun ihtiyarlık çağından işitin.

Göroğlu ihtiyarladığı vakitte, Övez, Erhasan oğullarından, kırk yiğidinden ayrılıp, sadece Ağayunus Peri ile Gülşirin beraber tüçü kalmışlardı.

Kırat ise kuyruktan, yeleden ayrılıp, toynaktan kalıp kendi kendisi orada burada geziverdi. O, hergün sabah kendi başına meydana çıkıp, istediği yönde otlayıp, su içip gelirdi. Onunla karşılaşan adamlar: "Vah, vah hayvancağız. Kısmetin öyle oldu ya. Ölmesen yaşlanırsın." Diye arkasını sıvazlayıp, önüne bir demet yonca atıyorlar. Her akşam otlaktan dönüp, gelip, harem kapısında durup bir kişiyor. Göroğlu'nun yerinden kalkmaya gücü, kuvveti yok. Sadece Kırat'ın sesini işitince yüreği kuvvetleniyor.

Günlerden bir gün Ağayunus:

- Ey Göroğlu, ben seni Yıldız Dağı'na alıp gideyim dedi.

O zaman Göroğlu:

- Ey Perim, beni ilk önce Han Övez'le mey içip mest olduğumuz yerleri gezdir. En sonunda da Yıldız Dağı'nın bir mağarasına bıraksan olur. Şimdi ben kalan ömrümü orada geçireyim, dedi.

Bir gün Kırat eskisi gibi kapıya gelip kişeyince Göroğlu Ağayunus'a:

- Allah'ım, Ağayunus, ben dünyada vefakârlığı senden, Gülşirin'den ve Kırat'ımdan gördüm. Hani kardeş, hani dost, yâr? Kırk yiğidim de ölüp gitti. Şimdi işte kendim de yaşlanıp güçten, kuvvetten düştüm. O eski ağır meclislerim dağıldı, Zer, zerefşan döşekli meyhanemi şimdi it yalayıp kaldı, dedi.

Ağayunus:

- Ey Göroğlu, kısmet işidir. "Ölmezsen yaşlanırsın." demişler. dedi. Göroğlu'nun gözyaşı akıp gitti. Birdenbire de o gözünün yaşını sildi de Ağayunus'a:

- Hani, sazımı alıp ver buraya, dedi.

Ağayunus Göroğlu'nun sazını alıp verdi de onu Güroğlu arkasına alıp bağ, bahçedeki havuzun başına götürdü. O vakit Göroğlu, eline köhne sazını alıp bir söz dedi:

Kırk yiğidim ile bade içtiğim,
Sefalı günlerim gene gel şimdi.
Beli inci kemer kızlar kuçtuğum,
Devranlı günlerim gene gel şimdi.

Kırk yigide bazen bağde içirip,
Yıldız deresinde atım kaçırıp,
Dokuz filden atıp okum geçirip,
Döğüşen günlerim gene gel şimdi.

Allah'tan dileyip muratlarımı,
Kızılbaş'a saldım heybetlerimi,
Şahların ala göz avratlarını,
Kuçtuğum günlerim gene gel şimdi.

Yıldız deresinden ata su verip,
Seyran edip, üzerine bindirip,
Davul kakıp, ava şahin gönderip,
Şad olan günlerim gene gel şimdi.

Ey Göröğlü, kırk yiğidin öyle,
Onlarsız günlerin geçirme böyle,
Ezelde kısmetim yazıldı şöyle,
Savaşan günlerim gene kal şimdi.

Göröğlü sözünü tamam etti. O vakit kapıda kulak verip duran Kırat Göröğlü'nun sesini işitip gene bir defa kişnedi. Bunu işiten Göröğlü:

- Hey Kırat, Kırat, ... diye dudağını dişleyip, başını sallayıp Ağayunus'un yüzüne bakıp - Maalesef ihtiyarladım, diye bozuldu. Ağayunus onun gönlünü alıp bir söz dedi:

Bu yalan dünyanın beş gün seyranı,
Göz yumup açınca geçer Göröğlü.
Hazır ol sen, ecel eli yakarı,
Ansızın gelip tutar Göröğlü.

Yalancı bazigâr, yaşlı civandır,
Konan göçer, bu bir bozuk mekandır,
Ne hocadır, ne zengindir, ne handır,
Bir gün bütünü yutar Göröğlü.

Yunus der, bu yalancıya gelmişsin,
Bu dünyanın boş olduğunu bilmişsin.
Sen anadan olduğun gün ölmüşsün.
Dünya bi-vefadır göçer Göröğlü.

Ağayunus sözünü tamam etti. Göröğlü:

- Doğru söylüyorsun, diye Allah'a şükretti.

Ağayunus Peri:

- Ey Göröğlü, şimdi Çandibil'den göçelim, Yıldız Dağı'na gidelim. dedi.

O zaman Göröğlü:

- Ey Ağayunus'um. Beni kırk yiğidimle meclis kurduğum, Övez Can'ın kase sunduğu eve de bir götür dedi.

Ağayunus onu alıp götürdü. Orada Göroğlu Bey gözünden yaş döküp bir söz dedi:

Talan salan bizim kente,
Kahpe felek değil mi sen?!
Devran geçti kıldın bende,
Katil dünya değil mi sen?!

Gezerdim Kırat üstünde,
Ok attım düşman kastında,
Kırk yiğidi yer altında,
Koyan dünya değil mi sen?!

Çandibil'de ettim seyran,
Döğüşürdüm meskan meskan,
El altında Rum, İsfehan,
Alan dünya değil mi sen?!

Göroğlu, gitti Kırat'ım,
Dağlardan geçti heybetim,
Geçti. Çandibil nöbetim.
Fani dünya değil mi sen?!

Göroğlu sözünü tamam etti de bu evleri görüp ağlayıverdi ki, Ağayunus ona nasihat verip bir söz dedi:

Ey Göroğlu, sana nasihatim var,
Yazılan başına gelse ne der sen?!
Bugün gama batıp ağlama çok zar,
Ezelde, kısmetin olsa ne der sen?!

Kaddiniz bükülmüş, sanki yay gibi,
Gönlün yüksek tutma, zalim şah gibi,
Ahir demde binsen ecel merkebi,
Şeytan imanını alsa ne der sen?!

Bu dünya gözümün yaşların saçtı,
Lut Şehri bir gece asuman uçtu,
Bozukluk çok oldu, devleti kaçtı,
Onun gibi işler gelse ne der sen?!

Yunus söyler, elif kaddim dal benim,
Gece-gündüz intizarım o benim,
Ey Göroğlu, nasihatim al benim,
Yurdun devleti kaçsa ne der sen?!

Ağayunus sözünü tamam etti. Sonra Göroğlu:

- Ey Ağayunus can, doğru söylüyorsun. Sen şimdi beni Övez Can'ın olduğu yerlere de bir götür. dedi.

Ağayunus onu o yerlere alıp vardı. Göroğlu, Övez Can'ın gezdiği yerleri görüp, zarı zarı ağlayıp bir söz dedi:

Biz de olduk dirilerin kavminden,
Hak can verip kımıldeşan günlerim,
Dokuz ay yattığım ana karnından,
Gözüm açıp yere düşen günlerim.

Birimde bilmedim yahşı yamanı,
İkimde tanıdım atam-anamı,
Üçünde verdiler dil-i zibanı,
Dört yaşımda taş atışan günlerim.

Beş yaşında eşit idim yaz ile,
 Altı yaşta uğraşmışım saz ile,
 Yedi yaşta işim olmaz kız ile,
 Sekizinde dişim düşen günlerim.

Dokuzda mollaya verdim selamı,
 Onumda boynumda Hakk'ın kelamı,
 On birde götürdüm zekâ kalemi,
 Hak kelamına kavuşan günlerim.

On ikiden girip on üç yaşına,
 On dördümde keder vurdu başıma,
 On beşimde kızlar girdi düşüme.
 Onların aşkından coşan günlerim.

Yirmi yaşta gelin kızlar kuçardım,
 Otuzda kılıçtan kanlar saçardım,
 Çillesi demirden yaylar çekerdim,
 Okum dokuz fili deşen günlerim.

Kırkta tespihimi kola almışım,
 Elli yaşta pîre kolum vermişim,
 Altmış üçte tövbe tövbe kılmışım,
 Peygamber yaşı yaşayan günlerim.

Ayıp oldu Bey Göroğlu yaşlandın,
 Vakti yeten bostan gibi dışlandın,
 Cesur er tümüne kendin baş idin,
 Ağzımdan ak köpük saçan günlerim.

Bu sözü söyledikten sonra Ağayunus ile Gülşirin Göroğlu'nun koltuğundan kaldırıp, getirip yatırdılar. Bu gece üçü de rahat uyudular. Yaşlı insanın uykusu mu

var, bir iki saat uyuklayıp Göroğlu uykusunu aldı. Henüz tan açmadan:

- Kalkın. kalkın, il kalktı, diye bağırdı. Onun sesine Ağayunus ile Gülşirin kalktı. Ağayunus:

- Eee Göroğlu ne var? Henüz tan bile açmamış ya. dedi.

O zaman Göroğlu:

- Kalkın benim kelleme bir hayal geldi. dedi.

- O nasıl hayal?

- Ağayunus tan açıldığında Kırat henüz meydana çıkmadan beni bir dışarı alıp çıkın. Ben son nefesimde Kırat'a bir temaşa edeyim. Böyle bir itikatlı, vefalı hayvanı görmek, Hacc'a gidip gelmiş gibi büyük bir sevaptır. Ondan sonra beni gezdir, meyhanemi, taht-ı sarayımla, kırk yiğidim, Övez oğlumla, meclis kurup oturduğum yerlerle vedalaşayım. İl, halk Göroğlu'nu, Kırat'ı böyle halde görmesin. Gidelim. Beni bir dağın mağarasına bırakın. Ben orada ölüp, yitip gideyim. Yoksa: "Oraya götürün, buraya götürün." diye hergün size de sayısız azaplar veririm.

Ağayunus:

- Olur Göroğlu. Senin dediğini yaparız. Ama, biz seni bırakıp yeke koyup dönemeyiz, dedi.

- Hayır, siz merak merak etmeyin. Kırat beni yalnız bırakmaz?

- Öyle deme Göroğlu. Senden ayrılamayız.

Tan açıldığı vakit Ağayunus bir koltuğuna, Gülşirin bir koltuğuna girip, Göroğlu'nu yardım edip, haremden alıp çıktılar. Dışarıya çıksalar ki, Kırat homurdanıp duruyor. Göroğlu'nu Kırat'ın yanına getirdiler. Göroğlu görse ki, Kırat'ta ne kuyruk kalmış, ne de yele. Yaşlanıp hepsi düşmüş, gözlerinin içi akıntılı olup, akan yaşları tozla karışıp parça parça, olup duruyor. Hayvancağızın kavurgaları sayılacak gibi olmuş, toynakları dilinip, ezilip gitmiş. "Böyle halde gören gözlerim

çıksın. Ben ne yapayım. Bende kuvvet yok, sende de güç yok.

Göroğlu kendini ansızın aşağıya bırakıp, sazını eline alıp, beş kelime söz söyler oldu:

Kargı kulak can Kırat'ım.

Dağı taşı dolanırdın.

Bu başıma iş düşünce,

Tüm atlardan aranırdın.

Dirilik kalmamış sende,

Bugün har düşmüşsün sen de,

Savaş olsa yavuz günde.

Sen çark vurarak dönerdin.

İki düşman alışınca,

Kurt oyunu salışınca,

Pınar kana bulaşınca,

Dönüp dönüp dolanırdın.

Düşmanlara heybet atıp.

Çark vurup, koyun teg yetip,

Koşup tepip, kalbin atıp.

Şahin gibi salınırdın.

Göroğlu kurban yaşına,

Taçlar yapayım başına,

Gözünü dikip dışına,

Salınırdın, salınırdın.

Göroğlu sözünü tamam edip göz yaşı döktü. Kırat da gözünden boncuk boncuk yaş akıttı. Bu hali görüp Ağayunus ile Gülşirin de ağladı.

Göroğlu söyledi:

- Ey Ağayunus, beni kırk yiğidimle şarap içip, halka kurup, meclis yapıp, mest olduğum yerlere götür. dedi.

Ağayunus ile Gülşirin koltuğuna girip, alıp vardılar. Göroğlu bir süre oturup seyretti. Geçenleri hatırladı. Birdenbire onun kulağına saz sohbet sesi gelir gibi oldu. Ona öyle göründü ki, sanki kırk yiğit meclis kurup oturuyor gibiydi. Gelin kızlar da seyre çıkmış gibiydi. Göroğlu'nun yüreği endişelendi. Eline sazını alıp beş kelime söz söyler oldu:

Yunus can bizim yerlere,

Kızıl gül açıldı belki.

Piyale dolu meylere,

Al şarap içildi belki.

Her yanda meclisler olup,

Semiz kuzular kesilip,

Tan açılan vakti gelip,

Kız civan kuçuldu belki.

Hilale benzer kaşların,

Yılana benzer saçların,

Göroğlu der, kırk koçların,

Yıldız Dağ göründü belki.

Göroğlu bu sözü tamam edip:

- Beni hemen dışarı alıp çıkın, dedi.

Ağayunus ile Gülşirin Göroğlu'nu dışarı alıp çıktılar. Göroğlu meyhanenin eşiğine çıkıp baktı ki, ne meclis var, ne saz var. Hiç birinden nişan yok. Eski tozuyup yatan kalesi, bir Kırat perişan duruyor.

Ağayunus, Göroğlu'nu götürüp kalenin eşiğindene çıkmak istediğinde Göroğlu:

- Ey Ağayunus can, beni altın tahtıma götür. Onunla bir vedalaşayım. dedi.

Ağayunus, Göroğlu'nu getirip altın tahta oturttu. Göroğlu bozuldu. Ağayunus Göroğlu'nu biraz sakinleştirmek için şöyle dedi:

- Ey Göroğlu, rahat ol. İşte bu şeyler senin kısmetinde, ne yaparsın. Bu durumumuzu il, halka göstermeyelim. İl, halk görse "Göroğlu değişmiş veya delirmiş." der. "Yalnız bırakmayız." der.

- Ah Ağayunus. Sabahtan beri "Ne yaparsın, ne yaparsın"la kulağımın etini yedin. Vakti değil. Eğer vaktiyse ne yapacağımı bilirdim. Ben şimdi yüz yirmi yaşımı doldurdum. Dizimden kuvvet gitti. Yerimden kımlıdayamıyorum. Şimdi müsade senin elinde ne yaparsan yapiver. Fakat, beni Yıldız Dağı'nın bir mağarasına götürüp bırakın, orada ölüp gideyim.

Ağayunus ile Gülşirin onu alıp gittiler. Kırat da onların peşine düşüp gidiverdi. Bir süre yürüdüktan sonra Göroğlu: "Durun." dedi. Durdular. Göroğlu arkasına baktı ki, kalesi, binaları, köşk, eyvanları, sarayı, yuvarlanıp oturuyor. Durduğu yer de mezarlık, kırk yiğidinin mezarı da yatıyor.

Göroğlu orada oturup, binaları ile kırk yiğidinin kabri ve onların ruhları ile vedalaşıp, eline sazını alıp beş kelime söz söyler oldu:

Dünyada hiçbir uktem yok,
Görmüşhânem hoş kal şimdi.
Geçmiştir devranım artık,
Altın tahtım hoş kal şimdi.

Kırk türlü taam yiyenler,
Altın elbise giyenler,
Ahir zemine dönenler,
Kırk yiğidim hoş kal şimdi.

Düşman görse gönlü coşan,
 Dokuz dağı birden aşan.
 Düşman ile kılıçlaşan,
 Cesur Handan hoş kal şimdi.

At, silah, esbap düzeltip,
 At kuyruğunu gez edip,
 Taze yere el uzatıp,
 Kuçan yerler hoş kal şimdi.

Yıldız'a ettim irade,
 Yetmedim maksat murada,
 Dokuz kase gülgün bade,
 İçen yerler hoş kal şimdi.

Göroğlu der, Çandibil'ler,
 Gamdan kurtulmadı iller,
 Atlar için altın çullar,
 Hibelerim hoş kal şimdi.

Göroğlu bu sözünü söyledikten sonra Ağayunus ile Gülşirin gene onu alıp gittiler. Bir süre yürüdükten sonra Göroğlu gene "Durun." dedi. Durdular. Göroğlu arkasına dönüp kalesine baktı. Gözünden yaş döküldü.

Ağayunus, Göroğlu'nun bu haline dayanamayıp beş kelime söz söyler oldu:

Özleyip bakışın aldı canımı,
 Ey Göroğlu, yoldaş olsun yâr ile.
 Dönerek bakışın döktü kanımı,
 Cefa çekip görsen bir didar ile.

Gönül bir kuş, uçmadan hiç olmaz,
 Yazılan kismetten adam kurtulmaz,
 Can gevherdir, hiç pazarda bulunmaz.
 Hanlar, Beyler ağlayamaz zer ile.

Bülbülün uktesi taze bağ olur,
 Mert yiğitler ölenece çağ olur,
 Ben bilir ben, Hak keremli dağ olur,
 Hayır ister, işim olmaz şer ile.

Ağayunus yüreklerim dağlıdır,
 Senin hizmetinde belim bağlıdır,
 Gerçek koç yiğidim, o Göroğlu'dur,
 Düşmanların yeksan etti yer ile.

Ağayunus sözünü tamam etti. Göroğlu:

- Ağayunus, senin sözüne inanıyorum. Fakat, beni Yıldız Dağı'na yetir. dedi.

Ağayunus ile Gülşirin, Göroğlu'nu Yıldız Dağı'na alıp vardılar. Yıldız Dağı Göroğlu'nun çok tanıdığı yer olduğu için o. "Falan dere, falan kemerde bir rahat mağara vardır. Ona gidin." diye söyleyip varıyor. Onlar gidip o mağarada, mekan tuttular. Onlar birkaç gün o mağarada oldular. Fakat, onlara üç güne kadar taam gelmeden aç kaldılar. Sonra Göroğlu evlatsızlığını hatırlayıp üzüldü. Hülasa, onlar bu mağarada kalıverdiler. Göroğlu günlerden bir gün Allah'a yalvarıp bir söz söyledi:

Evvel Hüda, ahir Hüda.
 Senden bir devlet isterim.
 La-ilahi, Kadir Huda.
 Senden bir devlet isterim.

Eylesem tahta ibadet,
Kendim Muhammed'e ümmet,
Bu yerde , kılsam teahret,
Arı teahret isterim.

Zebur, Tevrat, Kur'an kitap,
Altmış sure, yetmiş bin bab.
Onu hatim etmek sevap,
Kur'an keramet isterim.

Ağladım haftalar, aylar,
Harap oldu bizim evler
Yüz taam ile o meyler,
Şekerle nabat isterim.

Göroğlu, sarartma yüzün.
Bu gece yatma sen özün,
Ali Pirim işit sözüm,
Senden bir medet islerim.

Göroğlu bu sözünü bitirir bitirmez bir ak kuş gelip kondu. Sonra da yüz çeşit taam peydah oldu. Yiyip, içip oturdular. Birden onların oturduğu mağaranın kible tarafında bir pınar türedi. Pınardan abdest aldılar ve gerekecek vakit için su alıyorlardı.

Ağayunus:

- Ey Göroğlu, sen erenlere katıldın, dedi.

Onlar Őükredip oturdular. Ama, Goroğlu yekelikten incinip bir söz dedi:

Hiç kimse yeke doğmasın,
Kadri bilinmez, har olur.
Bir yiğit malsız olmasın,
Gücü yetmez naçar olur.

Mal yiğide düşse yenik,
Onun Őanı yıldıza denk,
Mallılar giyer rengarenk,
Mallar yiğide kâr olur.

Dünya isletmiş derbeder,
Nâ-mert dünyaya meyleder,
Er yiğit durmadan gider,
Dünya bir bî-karar olur.

Goroğlu der, Arap atlar,
Ok deyince tüfek çatlar,
Dünyada nice yiğitler,
Evlatsız elbet hor olur.

Goroğlu sözünü tamam etti. Onlar gene bir nice gün bu halde gün geçirdiler. Ertesi gün bir koyun çobanın yolu onların yerleŐtiđi derenin üstüne düştü. O, onları görüp yanlarına gelince tanıyıp kendi yanındaki azığının tümünü bırakıp gitti. Bu çoban karŐısına çıkan çobanlara, çoban yamaklarına da Goroğlu'nun mağarada olduğunu haber veriyor.

Çobanlar Goroğlu'nun bu halinden haber alıp hergün azık getirerek vermeye başladılar. Sonra sadece çoban yamağı değil, il, halk da hergün türlü azıklar getirmeye başladı.

Günlerden bir gün Goroğlu gece yatarken Piri rüyasına girip: "Ey Goroğlu, sen yaşlanıp kendine verilen yüz yirmi yaşın sonuna adım attın. Güç, kuvvetin kalmadı.

Kaf Dağı'nda, Ağayunus Peri'nin kendi mekanında beş yüz gözde perileri kalmıştı. Onlar Ağayunus'un yoluna göz dikip bekliyorlar. Sen, Ağayunus ile Gülşirin'e içtenlikle izin ver, onlar kendi yurtlarına gitsinler." diye söyledi. Göroğlu tiskini uykusundan uyandı. Bir baktı ki, tan açmış idi. Göroğlu: "Ben sevgili kadını, vefalı yoldaşım Ağayunus'tan nasıl ayrılalım?" diye gönlüne keder getirip bir ah çekti. Onun ahına Ağayunus ile Gülşirin de tiskini tatlı uykularından uyandılar. Görseler ki, Göroğlu gama, kedere batmış.

Ağayunus:

- Göroğlu, il, halkından ayrılıp bir dağın mağarasında kaldığına mı üzülyyorsun? Onun için üzülme. Diye altın sazını eline alıp Göroğlu'nun gönlünü almak için beş kelime söz söyler oldu:

Üstümüzde Kadir Allah rahimdir,
Onun için gam yeme sen Göroğlu.
Rahmeylese hepimize rahmandır,
Onun için gam yeme sen Göroğlu.

Durmadan Allah'ı zikir eyle sen,
Ahiret gamının fikrin eyle sen,
Her deminde yüz bin şükür eyle sen,
Onun için gam yeme sen Göroğlu.

Kaygı çekme ile bu dünya bilmez,
Erlere, pirlere çırağını unutmaz,
Hak aziz yaptığın daima har etmez,
Onun için gam yeme sen Göroğlu.

Yunus der, garipler medetkârı sen,
Tarif etsen erenlerin biri sen,
Bu dünyada ölü değil, diri sen,
Onun için gam yeme sen Göroğlu.

Ağayunus sözünü tamam etti. Göroğlu:

- Doğru söylüyorsun Ağayunus, diye biraz yüreği rahat edip ibadetle meşgul oldu. Ama Göroğlu'nun Piri evvelden günde bir defa görüntüyorsa. Şimdi dokuz defa görüntüyor.

Bir gün Göroğlu'nun Piri:

Ey Göroğlu, önceden de duyurmuştum. Sen Ağayunus'a ruhsat ver. Onun kendi yurdunda cariyelerinin onu bekleyip geleli nice yıl oldu. dedi.

Ondan sonra Göroğlu:

- Ev Ağayunus can, sen Gülşirin'i de al da kendi mekanına dön. dedi. O zaman Ağayunus Peri:

-Ey Göroğlu can. ben senden hiçbir zaman ayrılmam, dedi de bir gazel söyledi:

Aslan Yürek, Bey Göroğlu,
Ölürüm senden ayrılmam.
Sanki Yıldız Dağ, Göroğlu,
Ölürüm senden ayrılmam.

Evvel bizi Pirim katıp,
Gezdik gülüşüp, oynaşıp,
Senin ile kucaklaşıp,
Ölürüm senden ayrılmam.

Gitsem eder sen gaile.
Kalırsın bir pirin ile,
Ölünce de mezar ile,
Girerim senden ayrılmam.

Çok vakit peşine düşüp,
Kah ağlaşıp, kah gülüşüp,
Senin ile kucaklaşıp,
Gezerim senden ayrılmam.

Ben gitsem çekersin efgan,
Üç yüz altmış kale duman,
Yunus der, yalnızlık yaman,
Ölürüm senden ayrılmam.

Ağayunus sözünü tamam etti. Bundan sonra Göroğlu:

- Ey Ağayunus can, bir düşün. Evvel başta ikimiz birleştiğimiz vakit nasıldı, şimdi nasıl? O vakit bahardı, yazdı. Şimdi ise kış. Bağlarım hazan vurdu. Bahar vakti ikimizi kavuşturan, kış faslında ayırmayacak mı? diye eline sazım alıp ona bir söz dedi.

Sana derim, Ağayunus Perizat,
Var, Yunus can menziline dön şimdi.
Yalnızsam Pirim yeter imdadıma,
Var, Yunus can menzilim dön şimdi.

Kurban olam senin Yunus adına.
Garip yerde yanma benim oduma,
Razı oldum senin itikadına,
Var, Yunus can menziline dön şimdi.

Evvelde kış günü olmasa idi,
Hazan vurup bağım solmasa idi,
Şom kısmet başıma gelmesi idi,
Var, Yunus can menziline dön şimdi.

Göroğlu der, işit Yunus can sözüm,
 Ağlaya ağlaya kan oldu gözüm,
 Ta ölenece senden razı özüm,
 Var, Yunus can menziline dön şimdi.

Göroğlu sözünü tamam etti. Bundan sonra Ağayunus ile Gülşirin Göroğlu ile vedalaşıp Kaf Dağı'na vardılar. Ama, periler Gülşirin'i karşılayıp, önüne çıkıp onunla sıcak görüştüler de Ağayunus'a "Sen buralara gölgeni düşürme." diye kovdular. Ağayunus, çaresiz olup. ağlayıp, Göroğlu'nun yanına gelip olayı olduğu gibi anlattı. Göroğlu onu görüp bir söz dedi:

Kanaat eyle sen haber alayım,
 Ey mah-ı tabanım gene geldin mi?
 Sevgili adına kurban olayım
 Ey mah-ı tabanım gene geldin mi?

Ben sana bu canı vereyim pare,
 Gene sen geldin mi, ben intizare,
 Koynumun içi benzer sanki bahara,
 Cennet'te rizvanım gene geldin mi?

Aşıklar niyazı, sevginin gücü,
 Muhabbet tatlıdır, ayrılık acı.
 Gözümün ruşanı, tepemin tacı,
 Devletli devranım gene geldin mi?

Benim için ağlar canı cefalı,
 Gülşenli, gülistan, gülü zibanı.
 Baştan bize itikatlı, vefalı.
 Derdime dermanlı gene geldin mi?

Şuleniz on dördü gecenin ayı,
 Yanında Gülşirin, melekler tayı,
 Ne sebepten arzu ettin bu cayı,
 Gözleri mestanım gene geldin mi?

Göroğlu der, yâr yolunda baş koyup,
 Hangi, aşık geçti didardan doyup,
 Sen neye ağlarsın tellerin yayıp.
 Zülf-ü zerefşanım gene geldin mi?

Göroğlu bu sözünü tamam ettikten sonra Ağayunus Peri bir gazel söyler oldu:

Göroğlum yoluna kurban,
 Olmayınca gideyim mi?
 Senin ile nice devran,
 Sürmeyince gideyim mi?

Senin için ukte çekip,
 Giryan gözümünden yaş döküp,
 Karşında Yasin okuyup,
 Ölmeyince gideyim mi?

Göroğlum sen günahım geç,
 Hizmetinde yorulmam hiç,
 Kafirler boynuma kılıç,
 Salmayınca gideyim mi?

Yunus der sana sataşıp,
 Kah ağlaşıp, kah gülüşüp,
 Senin ile kucaklaşıp,
 Ölmeyince gideyim mi?

Göroğlu: "Ey Ağayunus, niye dönüp geldin?" diye sordu. O zaman Ağayunus Peri cevap verip gene beş kelime söz söyler oldu:

Evvel başta Kaf Dağı'na çıkınca,
Garip başım bir bî-gâne göründü.
Döne döne sen geriye bakınca,
Gözüm yaşı tane tane göründü.

Nâme çekip dört taraftan gözledim,
Yeke kalmış ak maya teg bozladım.
Gözdelere marifetim söyledim,
Yürek bağrım pare pare göründü.

Gülşirin'in didarımı gördüler,
Biz zavallı, yüzümüze vurdular,
"Git buradan." diye eza verdiler,
Onlara gül yüzüm kara göründü.

Yunus söyler, gama, hicrana kaldım.
Bad-ı hazan, bizim bu bağa geldin,
Yüze bakmak için aynayı aldım,
Benim yüzüm bî-nişane göründü.

Ağayunus sözünü tamamladıktan sonra Göroğlu vefakârlığına vakti hoş olup bir söz söyler oldu:

İnşallah seyret İrem Bağı'nda,
Hüsnün güle benzer cana can yarım.
Peri seyirgahı Kaşgar Dağı 'nda,
Bülbül de gülüne mihriban yarım.

Bahar olup bütün umman coşunca,
Gönlüm kalkar Yıldız Dağ'dan aşınca.
Periler cem' olup bahse düşünce,
Hiç biri denk olmaz Yunus can Perim.

Yaşlı başım daim arzusun çeker,
Seni ukte yapıp gözden yaş döker,
Leblerin fıstıktır, dudağın şeker,
Bülbül de gülüne mihriban yârim.

Yalancı dünyanın enverli mahı,
Alemi yandırır Göroğlu ahı,
Cezire'de kırk bin kızın padişahı,
Her sözüne gelir bal, nişan Perim.

Bu sözü söyledikten sonra Ağayunus, Göroğlu'nun mertliğine, ihlasına vakti hoş olup bir güldü. Genç zamanlarındaki gibi kucaklaşıp taze bağ gibi sarmalaştılar. Öpüşüp kucaklaştılar. Bir müddet sonra Göroğlu, Ağayunus'un eline ayna verip:

- Yüzüne bir bak, gözün ne alamet görüyor? dedi.

Ağayunus aynayı alıp yüzüne bir baktı ki, sağından bir tür hal, alından bir tür hal göründü. Ondan sonra Göroğlu, Ağayunus'a el verip söyledi:

- Ey Ağayunus. benim başıma bir iş düşüp sürem dolsa o vakit senin gönlün hissedip kendinden geçersin. O, alamet olduktan sonra eylemeden benim yanıma yetişirsin, diye yola saldı. Ağayunus Kaf Dağı'na. kendi gözdelerinin arasına vardı. Bu defa gözdeleri Ağayunus'un çeşit çeşit hallerini görüp. onu götürüp, büyük şadlıkla getirip tahta çıkardılar. Ağayunus kendinin tahtına sahip olup keyf ü sefada oluversin. Göroğlu'da: "Ev köhne dünya, bu yalancıda uktem kalmadı. Şimdi beni paramparça et de neren gizliyse orana tıkıver." diye yalnız yatıverdi. Şimdi haberi Hünkar Paşa'dan işitin. Göroğlu'nun Yıldız Dağı'nda yeke, yalnız yattığı dünyaya malum oldu, bu haberi işitip Hünkar Padişah bir gün beylerini, komutanlarını etrafına toplayıp:

Ey beyler, komutanlar, Göroğlu Sünnî, Yıldız Dağı'nda bir mağarayı mesken tutup yatıyormuş. Onu benim huzuruma diri getirin. Onun bir nice hünelerini öğrenelim. Sonra da onun etini kesip, kendine yedirip öldürelim. Ona öyle bir sitem edip öldüreyim ki. bugüne kadar insan nesli böyle sitemli öldürülmemiş olsun. Yaşamın sonunda içimi bir soğutayım. diye yedi komutanını, bir nice bin orduya baş edip Göroğlu'nun üstüne gönderdi. Yedi serkerde ağır orduya baş olup. gelip Göroğlu'nun yattığı mağaranın yakınında indiler. Bu yedi komutanların birbirine: "Göroğlu'nun üstüne sen git de sen git." oldular. Sonunda bir serkerde bir nice yüz adamı yanına alıp gitti. Mağaranın ses yetecek kadar yakınına gelip baktı. Baktı ki, Göroğlu mağaranın ağzında oturuyor. Serkerde:

- Ey Göroğlu, şimdi oturusun bu halde. Güç, kuvvetim kalmamış. Benim dediğimi yapacaksan doğru bizim yanımıza gel. Olmazsa başını keseriz, diye bağırdı.

O zaman Göroğlu eline sazını alıp, düşmanlarına bakıp beş kelime söz söyler oldu:

Heybet etmen Kızılbaşlar,
Kanınız: içtiğim vardır.
Kargı kulak Arap atlar,
Binip döğüştüğüm vardır.

Lalezar olup yazına,
Boz kırağ düşüp gözüne
Heybet ile at yüzüne,
Çevikçe koştüğüm vardır.

Hak'tan diler muratlarım.
Binlerce Arap atların,
Ala gözlü avratların,
Hep alıp kaçtığım vardır.

İşit G6roğlu'nun s6z6n,
 Zaptettiğim dağ ile d6z6n,
 Alıp, gelip gelin kızın,
 Bellerin kuçtuğum vardır.

Bu s6z6 s6yledikten sonra o komutan arkada kalanları yanına çağırıp danıştı: "Bunun 6st6ne ansızın saldıralım, 6ld6r6p, kellesini alıp gidelim. Olmazsa o bizi yanına diri yaklaştırmayacak." diye istişare edip hepsi bir yere toplandılar da "Saldırın." diye bağrışıp hareket ettiler. Ama. G6roğlu avını almış kartal gibi kabarıp oturuyor, kıpırdamıyor bile. Kızılbaşlar yakınına geleden kendi kendilerini baskıya bırakıp, 6rkm6ř s6r6 gibi g6r6lt6 yapıp geri çekildiler. Yıkılıp. s6r6n6p. kaçıp uzak bir yere çekilip. gene 6n6n6 ardını toplayıp durdular.

G6roğlu Bey coşup, heybet atıp, eline sazını alıp gene beş kelime s6z s6yler oldu:

Bazen çıkıp Çandıbil'in d6z6ne,
 ark vurup meydanda y6r6rd6m beyler.
 Altın zerden atıp Kırat 6st6ne,
 Sektirip toylarda s6rerdim beyler.

6vez ile girip meydan mestine.
 Keskin kılıcımı alıp destime,
 Yeke kalıp y6z bin d6şman 6st6ne,
 At salıp, saldırıp varırdım beyler.

D6şman ile daim savaşmak işim,
 On iki imam. şir Derga yoldaşım,
 Yirmi bin atmışınıza bir basım,
 şir teg karşınızda dururdum beyler.

Mert Göroğlu sürdü nice devranı.
 Yürekte kalmadı zerre pişmanı,
 Yel, silahın tuttu, ömrüm kervanı,
 Kartal olup ava varırdım beyler.

Bu sözü söyledikten sonra Kızılbaşlar söylediler, "Peh peh bu, çok güzel nâmeler söylüyor imiş. Ay Göroğlu, canın gırtlığına geldi. Şimdi ölürsün. Yine ne yapıp duruyorsun?" diye bağırıldılar.

Göroğlu eline sazını alıp, onlara bakıp: "Dünyada ölmeden kalan var mı? Diye beş kelime söz. söyler oldu:

Ev düşmanlar bu dünyada,
 Ölmeden hep kalan var mı?
 Burdan gidip bâkî yurda.
 Gene dönüp gelen var mı?

Gafletsizken uyanıklığın.
 Gam, keder görmedik çağın.
 Hasta olmadan sağlığın,
 Kıymetimi bilen var mı?

Bu dünya deşt-i firaktır.
 Yarı kara, yarı aktır.
 Menzil iki yol ıraktır,
 Onun fikrin kılan var mı?

Bu dünya kimi şadetti?
 Dostu olanı yadetti.
 Kim oynadı, kim üttü
 Bundan razı olan var mı?

Göroğlu Bey gerçek özü,
 Karadır na-merdin yüzü,
 Hakikattir merdin sözü,
 Bu sözümde yalan var mı?

Bu sözünden sonra Kızılbaşlar birbirine: "Geri çekilme de geri çekilme." olup, toplanıp saldırıya geçtiler. Göroğlu rahat oturup yine beş kelime söz söyler oldu:

Yıldız Dağ'larım duman gelince,
 O gün mest olarak coştuğum vardır.
 Kırat göğ e sekreyerek kalınca,
 Yerde düşmanla karşılaştığım vardır.

Al, yeşil bezeli, gülgün mineli,
 Zümrütten aynalı, altın şâneli,
 On parmağı boğum boğum kınalı,
 Kızların getirip kuçtuğum vardır.

Üç yüz altmış altı esrik nerini,
 Keskin kılıç ile alıp serini,
 Biner biner esir alıp varını,
 Çandıbil'e doğru aştığım vardır.

Şimdi işit Göroğlu'nun sözünü,
 At salarak gezdim dağ ü düzünü,
 Hünkar Şahın gelinleri, kızını,
 Kuçup mey süzdürüp içtiğim vardır.

Bu sözünü söyledikten sonra etrafına bakıp gördü ki, Kızılbaş'ın ordusu saldırıp geliyor. Göroğlu Bey, keskin kılıcını eline alıp, bütün kılıcını toplayıp bir nağra çekti. Mağaranın yakınına gelenlerin üstüne yaralı kaplan gibi atılıp keskin kılıcını işletmeye başladı. Kızılbaşlar bir görse ki, mağaranın ağzında leşten tepe olmuş. Yine koyun gibi geri çekilip kaçtılar. Komutanları karşısından çıkıp, geriye çevirip. kamçılایnca gene sürdüler. Mağaranın ağzına yakın gelenin kellesi düşüyor.

Kellesi kesildikten sonra onların kimi iki adım atıp kimi üç, kimi beş, on adım atıp geri dönüp yıkılıyor, üç defa geri çekilip üç defa saldırdılar. Mağaranın bir at dolaşacak kadar olan yakını leş üstüne leşle minare oldu. Nihayet ele geçiremeyeceklerini anlayıp, onlar toplanıp istişare ettiler. "Öldükten sonra onun leşi de bize yük olur. Onu böyle alamayacağız, tüfekle vurmak gerek." diye komutan bin ayaklı tüfek atıcısına emretti:

-Hedefe alıp, bin ayaklı tüfeği bir anda atın. dedi. Atıcılar ayaklı tüfeklerini mağaraya hedefleyip bir anda ateş eltiler. Gümbürdeyip, sesi dağdan dağa düşüp gitti. Göroğlu'nu sayısız yara düşüp, tüm vücudundan kan akmaya başladı. Göroğlu kendine gelip son nefesinde canının acısıyla:

- Baştaşım, sırdaşım, yavuz günde vefalı yoldaşım Kırat gel, diye nağra çekip bağırdı. Kırat-Yıldız Deresi'nde kendi kendine otlayıp, istediği yerde yatıp kalkıyordu. O, üç günde, dört günde bir Göroğlu'nun yanına gelirdi. Arası uzak da olsa derede otlayıp gezdiği yerde Göroğlu'nun başına iş düştüğünü sezip, oradan buraya dört nala koşup geldi. Hayvancağızda eskisi gibi toynak mı var. yaya gibi de yürüyemiyor.

Bu ordunun komutanları ise:

-Peh ov, peh peh, biz "Onu tüfek atarak öldürdük." desek o tersine atını çağırıyor ya. diye yarasından kan akıp vücudunun kuvveti kaçan Göroğlu'nun üstüne saldırdılar. 'Göroğlu bir elini yere dayayıp önde gelenlerden bir nicesini öldürdü. Nihayet kuvveti gidip kendisi de yıkıldı. Varıp, Göroğlu'nun kellesini kesip aldılar. Bu ordu Göroğlu'nun kellesini Hünkar Padişaha doğru alıp gidiverdi. O vakit Kırat gelip yetişti. Hayvancağız, ağzını geniş açıp ordunun arkasından saldırdı. Kimini yıkıp, kimine basıp, bir nicesini harap etti. Ganimeti almış ordu peşinde nasıl gürültü olduğundan habersiz gidip varıyor. Kırat, saldırıp vururken bir attan yıkılanın mızrağı göğsünden delerek geçti. Kırat da yaralandı.

Bu ordu birkaç gün yol yürüyüp, Göroğlu'nun kellesini getirip Hünkar Padişaha teslim etti. Hünkar:

-Ben size "Göroğlu'nu diri tutup getirin." diye nice bin orduya baş edip gönderdim. Ben onu diri görüp, bir nice söz söyleyip, onu öyle bir azapla öldürecektim, siz onu kolaylıkla dünyanın azabından kurtarmışsınız. Cellat... diye bağırdı.

Cellat hazır oldu. Hünkar:

-Bu yedi komutanın başını kes. diye emretti. Hünkar Padişah yedi komutanın başını kestirip, Göroğlu'nun kellesini kapıdan astırıp, o yedi komutanın kellelerini de Göroğlu'nun kellesinin yanına astırıp koydu.

Şimdi haberi Kırat'tan işitin. Göğsünden mızrak geçip yaralandıktan sonra bu ordunun peşinden kalıp Göroğlu'nun yattığı mağaraya geldi. Baktı ki, Göroğlu başsız leş olup kan içinde yatıyor. Kırat onun el. ayaklarına kadar her yerini koklayıp çıktı da sanki adam gibi gözünden yaş döküp korkunç korkunç kişnedi. Çırpınmaya başladı. Kanını akıtıp dört bir tarafa koştu, dağların başına çıkıp kişnedi. derelere inip kişnedi koşup, gelip, kellesiz yatan Göroğlu'nun başucunda öyle bir bağırdı ki, onun sesi dağları, dereleri yankılandırdı, sesinden dağdaki böcekler bile duramadı. Kırat, korkunç korkunç bağırp, Göroğlu'nun başucunda vurunup can verdi.

Çandıbil'in il, ulusu, Kırat'ın sesinden birşeyler anlayıp: "Yıldız Dağ'nda bir iş oldu." diye harekete geçtiler.

Haberi Ağayunus'tan işitin. Göroğlu'nun başının kesildiği vakit nice bin gözdesi ile köşkünde oturuyordu. Birdenbire kendinden geçip bayıldı. Gözdeleri yüzüne gülsuyunu serpip kendine getirdiler. Ağayunus gözünü açıp, kendine gelip söyledi: "Göroğlu'nun başına bir iş düşmüştür." diye bir nice gözdeleleriyle yola düştü. Yıldız Dağı'na gelip yetiştii. Görse ki. Çandıbil halkı da yediden yetmişe akıp geliyor. Hepsi toplanıp, gelip görseler ki, Göroğlu'nun yattığı mağaranın ağzında leşten minare olmuş. Göroğlu'nun kendisi ise mağarada kellesiz yatıyor. Kırat, kan içinde başucunda uzanmış yatıyor. Yüz bin ah-ı figan ile ah-ı nale ile il saygı ile Göroğlu'nu yasin okuyup defnetti. Kıratı da sanki insan görmüyor gibi saygı ile Göroğlu'nun yanına gömdüler. Bütün il kendilerinin arkadaşı olan cesur serdarını yad edip yas tuttu.

KOROĞLU'NUN GOCALIĞI (Azerbaycan Varyantı - A₂)

Ustad deyir Koroğlu gocalmışdı. Davadan, vuruşdu yorulmuşdu. Ömrünün son günlerini Çenlibel'de dinç yaşamag isteyirdi. Delilerin hamısını başından dağıtmış, Gırat'ın da nallarını söküb çöle burahmışdı. Amma ki, vefalı at Çenlibel'den getmirdi. Gündüzleri çölde, bayırda otlayıb, geceleri ene de öz köhne yurduna gayıdırdı.

Deyirler ki, deliler Koroğlu'dan ayrılmag istememişdiler. Ancag ne geder elemişdilerse, Koroğlu razı olmamışdı. Hamısını dağıtmışdı. Çenlibel'de bir Nigar, galmışdı, bir Koroğlu, bir de ki Gırat.

Günlerin bir gününde Koroğlu Goşabulag'a, atasının gebrini ziyaret etmeye getmişdi. Gayıdan baş yolu Ağ gayadan düşdü. Bahdı ki, Nigar tek تنها Ağ gayada oturub yollara bahır. Koroğlu da yavaş yavaş gelib onun yanında eyleşdi. Bahdı ki, Nigar çoh gemgindi. Gara gaşlar çatılıb, ala gözler bahar buludu kimi dolub, ele haya benddi ki, neysan kimi yağsın. Koroğlu vefalı yarını bağına basdı. Üzünden, gözünden öpdü. Niye gemgin olduğunu ondan soruşdu. Nigar bir yaralı ah çekib dedi:

"Heç. Keçen günler yadıma düşür. Çenlibel'de at kişnemesinden, deli ne'resinden, gılinc sesinden gulag tutulardı. Senin gorhundan guş guşluğu ile bu yollardan geçebilmezdi. Koroğlu ne're çekende dağlar daşlar sesine ses vererdi. İndi hanı o günler?"

Koroğlu başladı Nigar'a delil delayil demeye. Amma ne geder elleşdise, Nigar'ın gönlünü alabilmedi ahırda, golundan tutub onu galdırdı. Biraz gezib derdü gemi dağılsın deye onu Çenlibel'in eteklerine teref aparmağa başladı, az gezdiler, çoh gezdiler, anırda gelib yola çıhdılar. Ele biraz getmişdiler, bahdılar bir kişi yolun kenarından bir cüt öküz otarır. Amma bu kişinin çiyininde yarı ağac, yarı demir geribe bir şey var. Koroğlu ne geder digget eledise, birşey fehm eleyebilmedi. Bu ne idise, onun tanıdığı şeylere ohşamırdı. Çomag idi, çomag deyildi. Emud idi, emud deyildi. Koroğlu'nu marag çulgadı ki, yareb, göresen, bu ne olan şeydi. Yanaşib

kişiyi salam verdi. :Kişi eleyk cavabını verenden sonra Koroğlu soruşdu:

"Gardaş, ayıb olmasın soruşmag, bu nedi bele çiyinde keçiribsen?"

Kişi dedi:

"Tüfengdi."

Koroğlu bahdı ki, bu sözü heç indiyeye kimi eşitmeyib, dedi:

"Gardaş tüfeng nedi?"

Kişi bahdı ki, bu adam tüfengin ne oldugunu bilmir, dedi:

"Bu da bir cür yarahdı, Bunun, bah, burasında gülle olur. Burasını bele eleyende atılır. Gülle içinden çıhib gedir. Özü de adama, heyvana, her neye deyse o saat öldürür."

Koroğlu soruşdu:

"Nece yanı her şeye deyse?"

Kişi dedi:

"Her neye deyse de, adama, heyvana, guşa."

Koroğlu kişinin sözüne inanmadı. Tutdu yahasından ki:

"O nedi ki, adam öldüre? Vur mene görüm nece öldürür?" Kişi dedi:

Kişi dedi:

"Başına dönüm, çih yolunla get, meni gana salma."

Koroğlu dedi:

"Olmaz ki, olmaz. Ya gerek bu saat atasan babam, ya da ki, yalan deyirsen."

Kişi dedi, Koroğlu dedi, kişi gördü yoh, bu el çekesi deyil, dedi:

"Gardaş, men sene atabilmerem, indi ki el çekmirsen, eybi yohdu, goy bir öküz gurban olsun sene."

Bunu deyib, kişi öküzün birisini nişan aldı. Gülle açılmaqla öküzün yihılmağı bir oldu. Koroğlu yüyürdü öküzün yanına. Bahdı ki, öküz emelli başlı ölüb. Gayıtdı kişinin yanına. Gabagca elini cibine saldı. Çıhardıb öküzün pulunu verdi. Sonra tufengi alıb bir diggetle o teref bu terefine bahdı. Ondan üzünü kişiye tutub soruşdu:

"Yahşı, gardaş, sen dedin ki, bu adama da deyse öldürer, he?"

Kişi dedi:

"Beli, öldürer."

Koroğlu dedi:

"Yanı sen indi istesen bununla meni vurub öldürebilersen de?"

Kişi güldü. Dedi:

"Neinki men, lap bir balaca uşag da istese bununla seni vurub öldürebiler."

Koroğlu getdi fikre. Galın gaşlar çatıldı. Alın ele gırışdı, ele gırışdı ki, gatlar birbirine söykendi. Gözler, ele bil, heresi bir dene durgun göle döndü. Üzüne gözüne garanlıg çökdü. Nigar bahdı ki, Koroğlu bir teher oldu. Ele bil ki, dünyanın bütün derdi, gemi onun üstüne töküldü. Yanaşıb onun elinden tutdu. Bahdı ki, yoh, Koroğlu özünde, sözünde deyil. haçandan haçana Koroğlu özüne geldi. Tufengi kişinin özüne gaytardı. Yavaş yavaş başladı demeye:

Titreyir ellerim, tor görür gözüm,
Men mi gocalmışam, ya zeman mi?
Dolaşmır dehanda sohbetim, sözüm,
Men mi gocalmışam, ya zeman mi?

Tutulub meclisde igidin yası,
 Kar görmür gılncı, polad libası,
 Gelib bic eyyamı, namerd dünyası,
 Men mi gocalmışam, ya zeman mi?

Bele zaman hara, goç igid hara?
 Merdleri çekirler nâmertler dara,
 Baş eyir laçınlar, terlnlar sara,
 Men mi gocalmışam, ya zeman mi?

Ahır ecel geldi, etdi hay, haray!..
 Çekdiğim govğalar bitdi hay, haray!..
 Tüfeng çıhdı, merdlik getdi hay, haray!..
 Men mi gocalmışam, ya zeman mi?

Koroğlu'yam, Gırat üste gezerdim,
 Mühennetler başın vurup ezerdim,
 Ne'reler çekerdim, sefler pozardım,
 Men mi gocalmışam, ya zeman mi?

Söz tamam oldu. Koroğlu misri gılncını belinden açıb atdı ere. Dedi:

"İndi namerd dünyası, bic eyyamıdı. Bundan sonra igidlik bir gara pula deyme. Men bu günden Koroğlu'luğü ere goyuram."

Bunu deyib, Koroğlu düzeldi yola. Nigar ne geder çağırdısa, Koroğlu dönmedi. Nigar hanım işi bele görende eyilib misri gılncı erden götürdü, paltarının altından beline bağlayıb, Koroğlu'nun dalına düşdü.

Koroğlu ele hövl elemişdi ki, heç özü de bilmirdi hara gedirdi, amma gedirdi. Bayagdan Koroğlu Nigar Hanım'a delil delayil deyirdi, indi Nigar başladı ona delil delayil demeye. Ancag kime deyirsen? Ele bil ki, bu sözler heç Koroğlu'ya deyilmirdi. Daşdan, diyardan ses çıhırdı, Koroğlu'dan ses çıhmırdı. Gelhagel, gelhagel ahşam garanlıg govuşanda gelib bir şehere çıhdılar. Ele küçe ile gedirdiler,

bir de Koroğlu'nun gulağına henirti deydi, bele dönüb bahanda gördü ki, bir uca imaretdi üç nefer adam kemend atıblar, çihırlar bu imaretin üstüne.Koroğlu dayandı. Nigar da ayag sahladı. Soruşdu:

"Ne var? Niye dayandın?"

Koroğlu dedi:

"Bu adamlar deyesen bu imareti yarmag isteyirler. Men gerek gözleyem, görem bu işin ahırı ne olur."

Nigar dedi:

"Ne işimize, gel yolunuza varag, çihag gedek."

Koroğlu dedi:

"Yoh, oğurluğu görüb danışmamag da ele oğurlugdu. Men gerek gözleyem, görem bunlar ne eleyecekler."

Sen deme, bu imaret İran padşahının hezinesi imiş. Koroğlu bahdı ki, beli, bu adamlar imaretin damını söküüb girdiler içeri. O geder gözledi ki, oğrular işlerini görüb gurtardılar. Götürmelilerini göturdüler, yüklerini tutdular, düşüb getmek isteyende Koroğlu kesdi başlarının üstünü ki:

"Deyin görüm kimsiniz? Gecenin bu vahtı burada ne gayırırsınız?"

Oğrular ele bildiler ki, Koroğlu keşikçilerdendi. İstediler el gol açsınlar. Koroğlu macal vermeyib Üçünün de gollarını bağlayıb yan yana yıhdı. Oğrular başladılar yalvarmağa. Ancag ne geder dil tökdüler, ne geder pul, gızıl ve'de verdiler birşey çihmadı. Ahırda oğrulardan biri dedi:

"Gardaş, sen bizi tutubsan, indi insafın olar buraharsan ne yahşı, burahmazsan ne yahşı. Anca biz buralıyıg. Bu erin adamlarına heç ohşamırsan. Biz sene her ne ve'de veririksene, sen tamah elemırsen. Bele olanda men sene bir sual vereceyem, gerek benim o sualıma doğru, düzgün cavab veresen."

Koroğlu dedi:

"Sizi burahmag meselesinden geç! Onu görmeyeceksiniz. Amma o ki galdı söz soruşmağa, her ne isteyirsən soruş. Men ömrümde yalan dememişem, demerem de."

Oğru dedi:

"Gardaş, birce meni hali ele görüm, sen kimsen? Necisen?"

Koroğlu dedi:

"Men Koroğlu'yam."

Bele decek, ele bil ki, oğrulara bir şad muştulug heberi verdiler. Hamışı başladı sevinmeye. Oğrubaşı güle güle dedi:

"Ay rehmahtiyin oğlu, indi ki sen Koroğlu'san beş day bizi niye burada esir esir elemisen? Aç bizim ellerimizi. Bura ki var, senin düşmeninin hazinesidi. Sen gerek biraz da bizden razı galasan ki..."

Koroğlu kişinin sözünü agzında goydu. Day imkan vermedi ki, sözünü tamamlasın. Dedi:

"Her kimin olur olsun benim hezine ile bir işim yohdu. Benim ele birinci düşmenin sizin kimi ogru, haramzada adamlardı."

Söz ogrubaşıya tohundu. Dedi:

"Balam, senin ki ele işin, peşen şahların, paşaların var yohunu çalıb çapıp emek olub. indi haradan olubsan bele emeli saleh, Allah adamı?"

Koroğlu dedi:

"Düzdü, Men hemişe şahların, paşaların var yohunu çalıb çapmışam. Amma men sizin kimi oğurlug elememişem. Men meydan açmışam. Dava elemişem, düşmen öldürmüşem. Sonra da varını yohunu çalıb çapıb aparmışam. Men her ne

elemişemse açığ elemişem, merd elemişem. Amma siz it kimi oğurlug eleyirsiniz.Siz namerdsiniz. Siz merdlerin adını batırırsınız."

Oğrular gördüler yoh, Koroğlu bunları burahmayacag. Koroğlu o geder gözledi ki, seher açıldı. Heznedar gelib çıhdı. Oğruları heznedara teslim verdi. Nigar'ı da götürüb şehri gezmeye getdi. Heznedar kaçıb bir baş getdi padşahın yanına. Ehvalatı, nece ki görmüşdü padşaha danışdı. Padşah tez adam gönderib Koroğlu'nu tapdırıb yanına çağırtdırdı. Koroğlu, alagöz Nigar da yanında geldi padşahın hüzuruna. Padşah bahdı ki, bu yaşı ötmüş bir adamdı... Amma şesti bestinden, boy buhunundan görünür ele bele yol adamı deyil. Soruşdu:

"Goca, de görüm bu nece ehvalatdır? Bunları sen harada tutubsan?"

Koroğlu ehvalatı nece olmuşdu padşaha danışdı. Padşah o saat emr verdi oğruları zindana saldılar. Ondan üzün Koroğlu'ya tutub dedi:

."Yahşı, goca, çoh sağ ol ki, oğruları tutubsan. Bu yahşılığın erde galmaz. Hecaletinden çiharam. Deyerem bu saat sene herclik de vererler. Ancag bir de görüm, sen özün kimsen? Necisen? Haradan gelib, haraya gedensen?"

Padşahın bele danışmağı Koroğlu'nun üreyini gubarlandırdı. Ele bil ki, bütün derdlerini yadına saldı. Koroğlu tekliyin acılığını indi başa düşdü. Deliler, Çenlibel gözünün gabağına geldi. Öz özüne dedi: "Ey bivafa, namerd dünya!.. Gör men nece olmuşam ki, padşah mene herclik verir?" Üreyi davam getirmedi.Üçtelli sazı çiyininden aşırıp sinesine basdı. Dedi:

Çenlibel'de eli olan,
Düşgün Koroğlu menem, men,
Başında min deli olan,
Düşgün Koroğlu menem, men.

Merdlik işledib bir zaman,
 Namerde çekdirdim aman,
 İndi elif geddi kaman,
 Düşgün Koroğlu menem, men.

Laçın tek berede yatan,
 Emud vuran, şeşpen atan,
 Yağlar golgola çatan,
 Düşgün Koroğlu menem, men.

Könlünün semendin yoran,
 Kamerdlər boyunu buran,
 Merdlər ile dostluk guran,
 Düşgün Koroğlu menem, men.

Goç Koroğlu görünmez şen,
 Eyvaz'ından ayrı düşen,
 Gurbet elde bağıri bişen, '
 Düşgün Koroğlu menem, men.

Padşah Koroğlu'nu tanıdı. Amma bahdı ki, day, nece deyerler, o dövranı keçib. Koroğlu'dan bir eser galmayıb. dedi:

"Koroğlu, men İran padşahıyam, sen Koroğlu. Biz hemişe bir birimize düşmen olmuşug. Amma indi ruzigar ele getirib ki, sen özün öz ayağımla mene gonag gelmişen. Özü de ki, mene bele böyük bir yahşılıg elemisen. Men day bu gündən aramızdaki düşmenciliyi ere goyuram. Gel gal benim yanımda."

Koroğlu dedi:

"Yoh, men senin yanında galabilmerem. Yahşısı budu ki, sen izin ver, biz çihag gedek."

Padşah dedi:

"Koroğlu, gocalmısan. Daha Koroğlu'lug eleyen deyilsen. Yaşın keçib, günün ötüb. Gal menin yanında, mene tedbirçi, meslehetçi ol!"

Koroğlu gebul elemedi. Padşah gördü olmayacağı, izin verdi. Sonra da emr eledi heresine bir at verib, yola salsınlar.

İndi Koroğlu getmekde olsun sen eşit padşahdan. Koroğlu gil gedenden sonra padşahın üreyine ves-vese düşdü. Fikirleşdi ki: "Ey dili gafil, men gerek onu burah mayaydım. Her ne geder desen gurd oğlu gurd olar. Elime düşmüşken onun tedbirini eleyeydim."

Bunu fikirleşib, padşah goşun böyüklerinden birine hökm eledi ki, bir neçe nefer de adam götürüb bir kese yoldan Koroğlu'nun gabağını kessin. Özünü öldürüb, arvadını da getirsin. Goşun böyüyü bir neçe nefer de adam götürdü. Kese yol ile gelib bir dar gedikte pusgu gurdu. İndi bunlar burada durub gözlemekde olsunlar, sene kimden deyim. Koroğlu ile Nigar'dan.

Koroğlu ile Nigar özleri de işden biheber gelirdiler. Gelib, haman gediye çatanda bir de bahdılar ki, bir nece erden üstlerine tüfeng lüleleri uzandı. Goşun böyüyü daşın dalından gışgırdı ki:

"Dayanın!"

Koroğlu dinmezce atı sahladı. Nigar da dayandı. Goşun böyüyü gışgırdı:

"Atdan düşün:!"

Koroğlu kirimişce aşırılıb atdan düşdü. Sonra da kömek eleyib Nigar'ı düşürdü. Goşun böyüyü ene de daşın dalından gışgırdı:

"Her ne yar yarağın varsa, tök ere!"

Koroğlu dedi:

"Heç bir yarağım zadım yohdu. Birce dene sazım var."

Goşun böyüyü işi bele görende arhayın oldu. Daşın dalından çıhib geldi. Hökm eledi adamlarına ki:

"Bağlayın onun gollarını!"

Adamlardan bir ikisi yüyürdüler Koroğlu'nun üstüne. Koroglu heç bir söz demedi. Kirimişçe dayandı. Başladılar Koroğlu'nun gollarını bağlamağa. Nigar mat mat bahırdı Koroğlu'nun üzüne ki, göresen bu niye bele eleyir. Koroğlu Nigar'a bahıb dedi:

"İncime Nigar Hanım! Goy bağlasınlar. Day bizim dövranımız gurtardı. İndi onların dövranıdır. Görürsen mi? Bunların da ellerinde haman o tüfengden var. İndi gerek laçınlar, terlanlar sarlara baş eye. Bu günden bele dünya namerd dünyasıdır."

Koroğlu'nun gollarını bağlayıp gurtardılar. Ondan goşun böyüyü öz adamlarını iki ere böldü. Bir destesine hökm eledi ki, Koroğlu'nu götürüb dereye teref aparsınlar. Bir destesine de hökm eledi ki, Nigar'ı ata mindirib şehere götürsünler. Koroglu bahdı ki, Nigar'ı ondan ayırmaq isteyirler. Buna üreyi tab getirmedir. Bir özüne bahdı, bir bağlanmış gollarına bahdı, bir alagöz Nigar'a bahdı, bir de etrafında tüfengli adamlara bahdı, dedi:

Uca dağın ucasıyam,
Eskik olmaz garım benim,
Her peşengin gocasıyam,
Karvan sürmek karım benim.

Goç yarandım ezel başdan,
Vursam, cidam keçer daşdan,
Hele govğadan, savaşdan,
Galmamış gollarım benim.

Hanı Eyvaz burda ese,
 Bir gılınca gırh baş kese,
 O dövranım dönüb terse,
 Gar tökür baharım benim.

Hanı Ehmed şeşper ata,
 Demircioğlu güştü tuta,
 Bu günümde gelib çata,
 Terlan delilerim benim.

Goç Koroğlu bade içe,
 Başları pencer tek biçе,
 İnsafdır mı ele keçe,
 Alagöz Nigar'ım benim?

Söz tamam oldu. Nigar özünü atdı Koroğlu'nun yanına. Koroğlu üzünü goşun böyüyüne tutub dedi:

"Siz gelin onu menden ayırmayın! Aparırsız, ikimizi de bir aparın, burahırsız bir burahın!"

Goşun böyüyü dedi:

"Olmaz!"

Koroğlu dedi:

"Siz ele bilmeyin ki, men acizem, yani ki gorhulam. Yoh. Men özüme söz vermişem ki, bundan sonra gan tökmeyim. Ömrümün ahır günlerini bele keçirem. Ancag siz gelin meni vadar elemeyin ki, men öz ehdime hilaf çıham."

Goşun böyüyü dedi:

"Olmaz. Bize hökm beledi ki, seni öldürek, onu aparag."

Koroğlu dedi:

"Yahşi, bu kimin hökmüdü? Onu haraya aparırsınız?"

Goşun böyüyü dedi:

"Bu, gibleyi alem padşahın hökmüdü. Gibleyi alem özü bizi gönderib ki, seni tutub öldürek, sonra da zenenini aparıb ona çatdırag."

Koroğlu padşahın bu namerdliyinin eşidende ele bir ne're çekdi ki, dağlar lerzeğe geldi. Dedi:

Ay hezarat, ay cemaat,
Ürek zerd oldu, zerd oldu!..
Gene namerdin sözleri,
Cana derd oldu, derd oldu!..

Dostumu atdım damana,
Regibi gelsin yamana,
Kor olsun bele zamana,
Namerd merd oldu, merd oldu!...

Koroğlu'yam, dad hazaram,
Adım deftere yazaram,
Ne geder sefil gezerem,
Adım gurd oldu, gurd oldu!...

Ondan bir güc verdi, kendir gırığ gırığ olub ere töküldü. Padşahın adamları özlerini ele itirdiler ki, bilmediler tüfengin lülesini ona teref tutsunlar, ya dibçeyini. Vefalı Nigar işi bele görende paltarının altından misri gılını çıhardıb Koroğlu'ya verdi. Koroğlu bayag ha kesdi padşah adamlarının başının üstünü. Bir su içim saatda hamısını şil küt eleyib ere tökdü. Ondan atı mindi. Nigar'ı terkine alıb bir baş Çenlibel'e teref uz goydu.

Bu işin üstünden bir nece müddet keçdi. Haber gelib padşaha çatdı ki, bes Koroğlu adamlarının hamısını gırıp, özü de tezeden Çenlibel'e dönüb. Padşah bahdı ki, oyunu bahtalayıb, başladı gorhmağa ki, indi Koroğlu tezeden başına adam yıgsa,

day öhdesinden gelmek olmayacak. Tez adam gönderib vezir vekili, goşun büyüklerini çağırđı yanına. De meslehet, meşveret başlandı. Çoh götür goydan sonra bele tedbir tökdüler ki, hele ne geder Koroğlu başına adam cem elemeyib, goşun götürüb üstüne gelsinler. Beli, başladılar goşun yığıb, hazırlığ görmeye. İndi, bunlar burada hazırlığda olsunlar, sene kimden haber verim, Aşığ Cünun'dan.

Aşık Cünun eşitdi ki, padşah goşun leşker hazırlayıb Koroğlu'nun üstüne getmeye. Day vaht itirmeyib çekdi çarığın dabanını, bir baş Çenlibel deyib yola düşdü. Gündüzü geceye gatdı, geçeni gündüze gatdı, günlerin birinde bir ahşam üstü gelib Çenlibel'e çatdı. Aşığ Cünun Çenlibel'e çatanda Koroğlu Nigar Hanım'la ene de Ağ gayada oturmuşdu. Aşığ Cünun'u görcek, dik galhdı ayağa, iki vefalı dost gucağlaşdılar. De hoş beş on beşden sonra Koroğlu soruşdu:

"Ne var? Ne yahşi köhne dostu yad elemisen?"

Aşığ Cünun sazı çiyininden aşırıp basdı bağrına, dedi:

Sene deyim göç Koroğlu,
Düşmanlar gelecek oldu,
Sonun olar puç Koroğlu,
Düşmanlar gelecek oldu.

Daldalama sen sesini,
Düşmanla kesme besini,
Keçmiş köhne gisasını,
Düşmanlar alacag oldu.

Cünun'am, dilden düşmüşem,
Bülbülem, gülden düşmüşem,
Gocalıb elden düşmüşem,
Düşmanlar gelecek oldu.

Söz tamama etdi. Koroğlu dedi:

"Aşığ Cünun, bir emelli başlı danış. görüm, ne deyirsen?"

Aşığı Cünun, sazla dediği kimi, sözle de ehvalatı ona danıştı. Koroğlu getti fikre, Nigar dedi:

"Koroğlu, fikirleşmek vahtı deyil. De görek, ne deyirsen?"

Koroğlu, uzun Aşığı Cünun'a tutub dedi:

Sene deyim, Aşığı Cünun,
Çağır gelsin han Eyvazı!
Tar eleyim düşman günün,
Çağır gelsin han Eyvaz'ı!

Namerdliyi bildirerler,
Yadı bize güldürerler,
Tek tek salıb öldürerler,
Çağır gelsin han Eyvaz'ı!

Koroğlu çekmez haşalar,
Çetindi gollar boşala,
Erişir oğraş paşalar,
Çağır gelsin han Eyvaz'ı!

Söz ahıra etdi. Aşığı Cünun durdu ayağa, dedi:

"Koroğlu, vaht itirmeye deymez. Men gedim, uşagları tapım."

Koroğlu izin verdi. Aşığı, o nece deyerler, heç soluğun dermemiş tezedden gayıdib yola düşdü.

İndi Koroğlu ile Nigar Çenlibel'de galmagda olsunlar, görek Aşığı Cünun neeledi.

Aşığı Cünun çoh gezdi, çoh dolandı, amma Eyvaz'ı tapabilmedi. Dağlar aşdı, dereler geçdi günlerin birinde bir biçenek de Demircioğlu'na rast geldi. Bahdı ki, Demircioğlu elinde yaba ot yığır. Aşığı Cünun Demircioğlu'nu görcek, aldı sazı, görek ne dedi:

Demircioğlu, sene deyim,
 enlibel'e dűşman gelir,
 Polad galhan, demir geyim,
 enlibel'e dűşman gelir.

Bu sinemi gem alıbdı,
 Şad gelbime derd salıbdı,
 Koroğlu yalgız galıbdı,
 enlibel'e dűşman gelir.

enlibel'de yoh söhbet, saz,
 ırpınır göllerinde gaz,
 Hamı Hesen, hamı Eyvaz?
 enlibel'e dűşman gelir.

Sananmaz yüzler, elliler,
 Dűşmana deme beliler,
 Görünmür igid deliler,
 enlibel'e dűşman gelir.

Yoldadı Koroğlu gözü,
 Gelbinde goağlığ gözü,
 Aşığ Cünun budu sözü,
 enlibel'e dűşman gelir.

Aşığ Cünun sazla dediği kimi, sözle de ehvalatı Demircioğlu'ya danışdı. Demircioğlu dedi:

"Men Eyvaz'ın erini bilirem, gedek, tapag."

Demircioğlu gece gündüz çölde, bayırda olduğundan üz gözünü tük basmışdı. Oradan durub bir baş geldi delleyin yanına. Dedi:

"Usta, seferim var, gedeceyem, tez benim üzümü gırh!"

Usta bahdı ki, Demircioğlu'nun üzühü tük ele basıb ki, gırhmag uzun işdi. Odu ki, bir teher başından elemek istedi. Dedi:

"Bu saat gırhabilmerem. Ülgücüm kortalıb, gerek itiledem."

Ustanın cavabında aldı Demircioğlu, dedi:

Sene deyim, usta başı,
Gazı dibinden, dibinden!
Olmagilen işde naşı,
Gazı dibinden, dibinden!

Düşmanlar girib gesdine,
Gelir Koroğlu üstüne,
Deyerem senin şestine,
Gazı dibinden, dibinden!

Sennen hesabı çekerem,
Gözünden gan yaş tökerem,
Elif geddini bükerem,
Gazı dibinden, dibinden!

Demircioğlu bilici,
Olarsan eller gülücü,
Sene erdirrem gılncı,
Gazı dibinden, dibinden!

Ahırını haneni Demircioğlu ele dedi ki, usta gördü eger o yan bu yan elese, başı bedeninden ayrılacag. Dinmez söylemez ülgücü götürüb başladı gırhmaga. Ele ki gırhıb gurtardı, Demircioğlu çıhardıb onun haggını verdi, ondan Aşığ Cünun'u da götürüb düşdü yola. Ne geder getdiler bilmiren, ne geder getmediler bilmirem, ahırda gelib Eyvaz'ı tapdılar. Eyvaz Aşığ Cünun ile Demircioğlu'nu görcek, aldı sazı dedi:

Dağlar başı Çenlibel'den,
 Deyin görüm, ne heber var?
 Başı garlı bizim elden,
 Deyin görüm, ne heber var?

Gırat, Ereb at durur mu?
 Koroğlu dövran gurur mu?
 Paşalar boynu vurur mu?
 Deyin görüm, ne heber var?

Eyvaz golun germek ister,
 Ter savaşa girmek ister,
 Koroğlu'nu görmek ister,
 Deyin görüm, ne heber var?

Eyvaz sözü tamam elecek, Aşığ Cünun aldı onun cavabında, dedi:

Çenliden heber getirdim,
 Gardaş, dur gedek, dur gedek!..
 Müşkül metlebi bitirdim,
 Gardaş, dur gedek, dur gedek!...

Koroğlu ohuyub yazır,
 Yalnız galıb candan, bezir,
 Haray salıb seni gezir,
 Gardaş, dur gedek, dur gedek!...

Aşığ Cünun gedrin bilir,
 Seni görüb üzü gülür,
 Çenlibel'e düşnen gelir,
 Gardaş, dur gedek, dur gedek!...

Aşığ Cünun sazla dediği kimi, sözle de ehvalatı Eyvaz'a danışdı. Sonra da dedi ki:

"Koroglu deyirdi harada olsa özünü mene etirsin."

Eyvaz dedi:

"Yahşı. Men getdim. Amma siz uşagların dalınca gedin!"

Eyvaz ata minib Çenlibel'e teref, Aşığı Cünun'la Demircioğlu da Deli Hesen'in dalınca yola düşdüler. Eyvaz durmayıb, dincelneyib, Çenlibel'e getmekde olsun. Demircioğlu ile Aşığı Cünun ahtarıb, ahtarıb ahırda Deli Hesen'i tapdılar.

Aşığı Cünun bahdı ki, Deli Hesen ele gocalıb, ele gocalıb, lap elden düşüb. Deli Hesen'in bele gocalmağı Aşığı Cünun'a yaman esereledi. Aldı sazı, dedi:

Hotkarlar üstüne atlı gedende,
Düşmen gören açığı gözün necoldu?
Oğraş paşalarla dava edende,
Ne're çeken uca sesin necoldu?

Çenlibel'de ağır meclisler guran,
Ereb at üstünde merdane duran,
Misri gılinc çekib, boyunlar vuran,
Soruşmursan, han Eyvaz'ın necoldu?

Aşığı Cünun bu sirrleri bilende,
Düşmanları ağladanda, gülende,
Herden gezeblenib geyze gelende,
Gabagda boz duran üzün necoldu?

Düzdü, Deli Hesen gocalmışdı, amma ki, o nece deyerler aslanın ne gocası, ne cavanı? Deli Hesen ene de ele haman Deli Hesen idi. Sazı Aşığı Cünun'un elinden alıb dedi:

Yağı düşmanlara govğa açmağa,
Hele var golumda guvvetim benim,
Goşun gelib Çenlibel'e keçmeye,
Gebul etmez namus, geyretim benim.

Gürzüm işleyende dağları girar,
 Gorhusundan tapmaz düşmanlar gerar,
 Paşanın, hotkarın bağrını yarar,
 Ac aslan erişim, heybetim benim.

Ben Deli Hesen'em, er havadarı,
 Heç yaddan cihar mı dostlug ilgarı?
 Vuruşma zamanı, dava bazarı,
 Olmaz heç insafım, mürvetim benim.

Deli Hesen'in sözlerine Aşig Cünun da Demircioğlu da çoh sevindiler. Üçü de atlanıb dağlara, daşlara, kendlere, obalara hay saldılar. Bir nece günün içinde bütün delileri yığıb Çenlibel'e teref yola düşdüler.

Deliler getmekte olsunlar, indi eşit Koroğlu'dan.

Koroğlu Aşig Cünun'u Eyvaz'ın dalınca gönderenden sonra bir gün gözledi, iki gün gözledi, gelen olmadı. Üçüncü gün seher tezden idi, Koroğlu ene de oturmuşdu Ağ gayada yollara bahırdı. Nigar bahdı ki, Koroğlu çoh gemgindi. Durub yavaşça geldi, oturdu onun yanında. Koroğlu dönüb bir Nigar'a bahdı, ondan sazı çiyinden aşırđı, dedi:

Garı düşman güç getirdi,
 Gocaldım, Nigar, gocaldım,
 Menzirim başa etirdi,
 Gocaldım, Nigar, gocaldım.

Mühennetin olmaz zatı,
 Merdin polad olar gatı,
 İtirdim Gırat, Durat'ı,
 Gocaldım, Nigar, gocaldım.

Koroğlu gorhmaz yağıdan,
 Bade iibdi sağıdan,
 Hanı Eyvaz, Tpdağından?
 Gocaldım, Nigar, gocaldım.

Nigar ele ağzını aırdı Koroğlu'ya rek direk versin, bir de bahdılar ki, budu, yolda toz dumana gariğdı, duman toza. Bele bahanda gördüler Eyvaz yatıb atın boynuna, ele gelir, ele gelir ki, ele bil ohdu, yayından ıhib uur. Koroğlu da, Nigar da dik galhdılar ayağa. Eyvaz gelib atdı. Atdan ağırılıb gabagca Nigar'la, sonra da Koroğlu ile grğ. Keyf haldan sonra bağladılar shbete. Koroğlu ehvalatı Eyvaz'a danığdı. Eyvaz da delilerin heberini ona verdi. Ondan Koroğlu Eyvaz'ı gönderdi ki, gedib Gıratı tapıb getirsin. Eyvaz durdu, bir kemend de götürüb Yağı goruguna teref getdi. Eyvaz ele tezece getmiğdi bir de bahdılar ki, Deli Hesen, Demircioğlu, Ağığ Cünun dallarınca da bütün deliler budu gelirler. Koroğlu vefalı dostlarını görcek üreyi atlandı. Gelbi coğdu. Sazı düğüne basıb grek delilere nece hoğgeldineledi:

Gene mr tazelendi,
 Hoğ geldiniz, delilerim!...
 Gurtardım hicrandan, gemden,
 Hoğ geldiniz delilerim!...

Düğün burda mehman galag,
 Hotkarlara gırgın salag,
 Paşalardan gısas alag,
 Hoğ geldiniz delilerim!...

Bir şur salag bu cahana,
 Meydan boyansın al gana,
 Sefer eyleyeg her yana,
 Hoğ geldiniz delilerim!...

Aslan tek berede yatag,
 Düşmanlara şeşber atag,
 Paşaları diri tutag,
 Hoş geldiniz, delilerim!...

Zimistanım döndü yaza,
 Gulag verin, söze, saza,
 Koroğlu etti muraza,
 Hoş geldiniz delilerim!...

Deliler atlardan töküldüler. Hamı Nigarla Koroğlu ile görüşdü. Ele bu demde bir kişneme sesi geldi. Bele bahanda gördüler Gırat elegir, ele gelir, ley kimi, üstünde de Eyvaz. Hamı döndü, at Çenlibeli bir defa dört dolanıb herlendi, sonra gızıl guş kimi süzüb düz Koroğlu'nun gabağında dayandı. Ele kişnedi, ele kişnedi ki dağlar, daşlar lerzeye geldi. Koroğlu sazi basdı düşüne dedi:

Budu, geldi havadarım,
 Dur, başına dolan gönül!..
 Zimistanda dövr elerdin,
 Yaz bahara boyan gönül!..

Gıratıma hal düzdürem,
 Paşalar bağrım ezdirrem,
 Meyler, sagiler gezdirrem,
 Başlar teze dövran gönül!...

Koroğlu'yam, merd merdana,
 Çağırram, girrem meydana,
 Gılinc vuraram düşmana,
 Hotkar tahtdan salan gönül!...

Deliler Çenlibel'de galsınlar. İndi sene kimden deyim, padşahdan.

Ele ki tedarük görüldü, goşun hazırlandı, padşah Alı Han ile Mehdi Han'ı da çağırıp, goşuna büyükeledi, yola saldı. Gelhagel, gelhagel, goşun gelib çatdı Çehlibel'in hendeverine. Keşikçiler gelib goşunun gelmeyini Koroğlu'ya heber verdiler. Koroğlu destebaşılara hay vurdu ku, delileri yığsınlar. Ele ki hamı yığıldı, Koroğlu sazı götürdü, dedi:

Yaraglanın, delilerim,
Yağlar meydana gelir,
Mühennetler goşun çekib,
Üz tutub bu yana gelir.

Sözlerimde yohdu yalan,
Düşmanlara salag talan,
Misri gılinc gılsın cövlan,
Boyanmağa gana gelir.

Olun sef sef, deste deste,
Eriyek düşmanın üste,
Yağı düşman dolub gesde,
Tülküler aslana gelir.

İgid olan etmez hata,
Goç gerek pusguda yata,
Han Eyvaz, min Erebat,
Belli Ehmed fermana gelir.

Peleng tek ovdan küsmeye,
Düşmanlar üste esmeye,
Yağlar başı kesmeye,
Koroğlu meydana gelir.

Söz tamam oldu. Koroğlu sazı verdi Nigar Hanım'a misri gılincı götürüb bağladı beline. Deli Mehter o saat Gırat'ı çekdi Koroğlu'nun beraberine. Koroğlu atı

mindî, misri gılcı çekdi, sonra üzünü delilere tutub dedi:

Delilerim, bu gün dava günüdü,
Atlanın, yaradan bize yar olsun!
Merd igidler yarasından bellidi,
Namerdleri goy ter bassın, har olsun!

Rüstemi Zal kimi ne'reler çeken,
Meydanda merd igid bağırim söken,
Misri gılcı vurub, gızıl gan töken,
Esirgeme, vur ellerin var olsun!

Menem deyen kesler çıhsın meydana,
Dolansın meydanı merdi merdana,
Utansın namerdi besleyen ana,
Görüm, onun işi ahu zar olsun!

Nuş edin badeni, alın sağıdan,
Çekinmeyin heramiden, yağıdan,
Sefler pozan, orduları dağıdan,
Eyri gılcı gılafında mar olsun!

Koroğlu merdliyin gala dünyada,
İgid gerek başda sevda gaynada,
Dava günü ser meydanda oynada,
Meydannen kaçana namus, ar olsun!

O terefden de hanların goşunu gelib çatdı. Koroğlu bir delilere bahdı, bir düşmen goşununa bahdı, ele bir ne're çekdi ki, göyde geden guşlar ganad sahladılar. Üzün Eyvaz'a tutub dedi:

Goşun çekib geldi yağı,
 Düşmanları seç Eyvaz'ım!...
 Dağ üstünden çekek dağı,
 Tez hücumu geç Eyvaz'ım!..

Deli gönül almaz öyüt,
 Goca beden, olma meyit!
 Misri gılnc kemter igit,
 Al düşmanı biç, Eyvaz'ım!..

Gırat'ın nalı sökülmez,
 Koroğlu beli bükülmez,
 İgid ölümden çekilmez,
 Yağı ganı iç Eyvaz'ım!..

Koroğlu sözün tamam eleyib özün vurdu goşuna. Deliler her terefdin töküldüler. Üstad deyir o gün Çenlibel'da bir dava oldu, bir dava oldu ki, hele ruzigarın gözü bele dava görmemişdi. Çenlibel'in daşları düşmen ganına boyanıb gıpgırmızı laleye döndü.

Orasını deyim ki, hanlar hiyle elemişdiler. Gesden goşunun yarışını meydana burahıb, yarısını pusguda sahlamışdılar ki, delilerin gücünü bilib sonra burahsınlar. İndi işi bele görende hökm verdiler ki, goşun pusgudan çıhsın. Özü de düz ortaya vurub Koroğlu'nun özünü halga me'reke elesin. Beli, goşun pusgudan çıhdı. Amma Koroğlu da işini möhkem tutmuşdu. Deli Hesen'i öz destesi ile pusguda goymuşdu. İndi işi bele görende, üzün Eyvaz'a tutub dedi:

Çağır Deli Hesen gelsin!
 Ağır zerbe bugün çalsın,
 Ölen ölsün galan galsın,
 Merd igidler me'lum olsun!

Gabaga salma naşını,
 Vurdurar öz yoldaşını,
 Gezdирsem namerd başını,
 Hına benim ganım olsun!

Siz inanın göherkana!
 Hereniz donun aslana!
 Basılmayın bed düşmana,
 Goyun ölen benim olsun!

Koroğlu'yam, men Emiray,
 Varsa çıhart meydana tay,
 Davada dilim bilmez pay,
 Ezrayıl bir yanın olsun!

Nigar Hanım delilere bahdı, Koroğlu'ya bahdı, düşmene bahdı.

Ele bu demde Koroğlu da özünü onlara etirdi. Bahdı ki, şadlığdan Nigar Hanım'ın gözleri ele dolub, ele dolub ki, ele bil bahar bulududu. Ele haya benddi ki, ab-ı neysan kimi süzülüb tökülsün. Nigar Grat'ın sesine döndü, Koroğlu'nu gördü. Ele birçe bunu deyebildi ki:

"Can Koroğlu!.."

Nigar'in sözünden Koroğlu'nun üreyi atlandı, gelbi tel tel oldu. Bir deli ne're çekib dedi:

Merd dayanar, namerd gaçar,
 Meydan gümbür gumburlanı!..
 Delilerim meydan açar,
 Düşman gümbür gumburlanı!..

Goç igid bıgın buranda,
 Çekib yay ohun guranda,
 Şeşper galhana vuranda,
 Galhan gümbür gumburlanı!..

Top açılar galasından,
 Hag sahlasın balasından,
 Koroğlu'nun nalasından,
 Her yan gumbur gumburlanı.

Deliler düşmene ele bir vay verdiler ki, bir nefer de olsun padşah goşunundan salamat gurtarıb gayıdabilmedi. Ele ki dava gurtardı, deliler hamısı geldi, Koroğlu atın başını çevirdi ki, Çenlibel'e galhsın. Aşığ Cünun el atıb yapışdı. Kırat'ın yüyeninden. Koroğlu dayandı. Deliler de dayandılar. Aşığ Cünun söze başladı. Dedi:

"Koroğlu, bu neçe vaht idi ki, delileri başından dağıtmışdın. Koroğlu'lugu ere goymuşdun. De görüm, indi ne fikirdesen? Gene de tek galmag isteyirsen, ya delileri yanında sahlayırsan?"

Koroğlu dedi:

"Yoh. Aşığ Cünun! Düzdü, men Koroğlu'lugdan el çekmişdim. Amma bahıram ki, bu olan iş deyil. Ne geder ki, hotkarlar, padşahlar, paşalar, hanlar bu nanerd dünyada ağalığ eleyirler, Men Koroğlu'luğu ere goyabilmeyeceğim."

Ondan üzün delilere tutdu, dedi:

"Ne geder ki, onlar var, biz de varıg!..

Koroğlu'dan bu sözü eşidende bütün deliler ne're çekidiler. Atlar kişnedi, gılınclar oynadı, Gırat iki dal ayağının üste galhıb gızmış pelenk kimi ele bir şeyhe çekdi ki, dağ daş titredi. Aşığ Cünun üç telli sazı bagrına basdı. Hamı bir erde tezeden Çenlibel'e gahmağa başladılar.